

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (МЮНХЕН)

Володимир Косик

НАРИСИ

ІСТОРИЇ УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНЦІВ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

ЛІЛЕЯ НВ

2 0 0 2

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 624
К 71

*Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника 2 квітня 2002 р., протокол № 6*

Посібник висвітлює політичну історію України й українського народу з національної точки зору з надією, що ці знання стануть у пригоді українському народу у справі відновлення пошани до свого минулого, довіря до себе та віри у майбутнє.

Для вчителів, студентів, учнів та всіх, хто цікавиться історією України.

ВІДАВТОРА

Посібник “Нариси історії України та українців” висвітлює політичну історію України й українського народу з національної точки зору з надією, що ці знання стануть у пригоді українському народу у справі відновлення пошани до свого минулого, довіря до себе та віру у майбутнє. Автор сподівається, що його твір допоможе пригадати найважливіші події в українській історії, адже, згідно із загальним принципом життя людства, історія – це пам’ять народу, а народ (нація) без пам’яті не має майбутності.

ISBN 966-668-001-7

© Володимир Косик, 2002
© Видавництво «Лілея-НВ», 2002

ГЕОПОЛІТИЧНА ВІЗИТІВКА

1. Географічне положення та склад населення

Україна розташована на півдні Східної Європи і межує на сході й півночі з Росією та Білорусією, на заході – з Польщею, на півдні – із Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдавією. Південні береги України омиває Чорне море. Територія України становить 603700 км², що, між іншим, перевершує площу Франції. Адміністративно територія України поділена на 24 звичайні області і одну автономну – Кримську автономну республіку. Кожна область поділяється на райони.

На початку 1993 року населення України сягало близько 52,5 мільйона чоловік, з них 46 % чоловіків і 54 % жінок. Диспропорція у співвідношенні чоловічого й жіночого населення зберігається ще від часів Другої світової війни, а також внаслідок довоєнних репресій та депортацій населення до Сибіру. Сільське населення у 1993 році становило 32 %, міське – 68 %. На початку 2000 року внаслідок еміграції та значного зменшення народжень населення України становило близько 49 мільйонів.

Українці є автохтонним населенням України. За переписом 1989 року, вони становлять близько 73 % населення (37,5 мільйонів). Крім того, Україну заселяють наступні національні меншості: росіяни – 22 % населення (11,4 мільйонів), білоруси – 0,9 % (440 тисяч), євреї – 0,9 % (486 тисяч), молдавани – 0,6 % (325 тисяч), болгары – 0,5 % (234 тисячі), поляки – 0,4 % (219 тисяч), угорці – 0,3 % (163 тисячі), румуни – 0,2 % (135 тисяч) та інші національності – 1,2 %.

Жодна з цих меншин, у тому числі й російська, не заселяє компактно цілі області України, а лише деякі

райони. Всупереч поширеній думці, росіяни не становлять більшості населення навіть у найбільш зрусифікованих регіонах України, за винятком Криму. Вони живуть переважно лише в районах Путивля, Солдатського (Сумська обл.), в деяких районах Харківщини, Донеччини, Нікополя і Мелітополя (Запорізька обл.). Згідно з переписом 1979 року, співвідношення росіян і українців у найбільш зрусифікованих районах було таке: Миколаївська область – 77,4 % українців і 18 % росіян, Запорізька область – 63,8 % українців і 31,1 % росіян, Сумська область – 85,5 % українців і 12,5 % росіян, Донецька область – 50,9 % українців і 43,2 % росіян, Одеська область – 54,7 % українців і 25,9 % росіян.

Лише в Криму українці складають меншість – 25 % населення (за даними 1979 року). Проте цифри стосовно етнічного населення Криму не можуть бути основним аргументом у дискусії про те, кому має належати Крим. Українці вважають його історично українською територією, що у XIII–XIV ст. була заселена татарами. У 1775 році татарське населення становило там 80 %. У 1783 році Крим прилучено до Російської імперії. Внаслідок російської колоніальної політики кількість татар почала зменшуватись: близько 200 тисяч у 1775 році, 194 тисяч у 1897 році (35,5 % населення). Велика кількість татар емігрувала до Туреччини (наприклад, 158 тисяч у 1800 році, 194 тис. у 1865 році). У 1926 році татар було 179 тисяч (25,1 %).

Під час Другої світової війни за розпорядженням Сталіна Москва депортувала татарське населення до Сибіру й Середньої Азії. За переписом 1979 року, татар у Криму було 15 тисяч, що становило лише 0,7 % населення, українців – понад 547 тисяч, росіян – близько 1,5 мільйонів. Як і німці, що також були депортовані з України Сталіним, татари бажали повернутися на свої землі. За даними 1999 року, у Криму татар було вже 250–260 тисяч (біля 12,5 % всього населення). Щорічно до Криму повертається 5–8 тисяч татар, які виступають за те, щоб Крим залишався

частиною України. Росіяни Криму поділені, між ними існує теж проросійський рух.

Значний відсоток російського населення в Україні пояснюється політикою русифікації й колонізації російсько-радянської влади, яка намагалася шляхом змішування місцевого населення з росіянами зменшити небезпеку “націоналізмів” неросійських народів, заглушити національні почуття, знищити традиції та мови цих народів, зокрема українського, водночас поставивши на перше місце російську мову, культуру, ментальність.

Згідно з офіційною статистикою, у 1922 році в Україні було близько 1 800 000 росіян, у 1926 – 3 070 000, у 1959 – 7 090 000, у 1989 – 11 356 000. Здебільшого йдеться про іммігрантів, що прибули в Україну завдяки сприянню радянської влади та їхніх нащадків. Треба, крім того, підкреслити, що під час переписів російсько-радянська влада заохочувала українців та інших неросіян переходити на російську національність. Таким чином до росіян офіційна статистика зараховує велику кількість зрусифікованих чи несвідомих українців. Багато росіян почувають себе чесними громадянами – а то й патріотами України, шанують і поважають український народ, його традиції та історію. Ці росіяни голосували за незалежність України під час референдуму 1 грудня 1991 року.

Значна кількість польської меншості розташована у Житомирській і частково Хмельницькій областях.

Варто підкреслити, що дані стосовно етнічного складу України часто використовувалися і використовуються з метою створення неправдивого образу країни. Наприклад, коли говорять, що в Україні існує багато націй чи національностей, то в кожного, а зокрема в чужинців на Заході, постає думка, що Україна не є однонаціональною країною, тому не має ніяких підстав існувати як окрема українська держава. У дійсності Україна більш гомогенна (однорідна), ніж будь-яка держава Заходу. Різниця полягає лише в

підході до питання національності. Радянська імперська термінологія, згідно з теорією т.зв. марксистсько-ленінського “інтернаціоналізму”, представляла СРСР як “багато-національну державу”. Але ніхто не пояснював українцям (чи іншим національностям), що в демократичному світі, на Заході, де не існує комуністичного “інтернаціоналізму”, етнічні групи в державі не створюють національність, яку повинна визначати держава, а не етнічна належність.

Прийнятий у світі підхід до питання національності означає, що громадянином держави є лише той, хто має її національність. Знаючи, що в кожній державі існує лише державна національність, у радянських паспортах не подавалося жодної національності, а тільки громадянство Союзу. Тим самим на Заході вважали: якщо держава “советська”, то й національність усіх її громадян “советська”. Тому всіх громадян СРСР, які подорожували з радянськими паспортами, за кордоном вважали за національністю “советами” або просто “росіянами”. То й не дивно, що українців з України теж вважали “советами” чи росіянами, не визначаючи їхньої української національності.

У Франції, наприклад, етнічна належність зникає повністю або провінціалізується. Кожна людина французького (етнічного) походження чи іноземець, що народився у Франції, якщо він висловить бажання, а також кожен натуралізований (прийнятий у громадян) іноземець (з країн Європи, Африки, Америки, Австралії чи Азії) одержує французьку національність, яка є тотожною з громадянством.

Отже, французької національності є всі етнічні французи та ті нефранцузи, які прийняли французьке громадянство, тобто французьку національність (бо ж громадянство й національність – це те саме). Французами за національністю є від 9,4 до 14,3 мільйонів чоловік іноземного походження (іммігранти, їхні діти, внуки) (Ле Монд. 1991. 11 червня). Між тими французами, які, до речі, мають

однакові права, є також поляки, росіяни, українці, інші європейці та африканці, азіати тощо.

Якщо до Франції застосовувати російсько-радянський "інтернаціоналістичний" етнічний принцип таким же чином, як він застосовується сьогодні до України, то треба було б розрізнити, крім французів іноземного походження, французькі територіально-етнічні і мовні спільноти: 4 мільйони бретонців, 4 мільйони німецькомовних (ельзасці, лотаринці), 5 мільйонів окситанців, а також корсиканці, баски та ін. (Ле Монд. 1983. 23 серпня). У такому разі Україна виходить більш гомогенною з етнічної і культурної точок зору, аніж Франція.

Крім того, у Франції живуть сотні тисяч італійців, іспанців, португальців, арабів та африканців, які, якщо вони не отримали французької національності, залишаються чужинцями і не мають громадянських прав. Наприклад, вони не можуть займати державні посади у міністерствах, урядових інституціях тощо. У 1990 році у Франції було 3,6 мільйонів чужинців (6,4 % населення).

Іншими словами, громадянином Франції не може бути особа, яка не прийняла французької національності. Якщо застосувати той самий принцип до України, то її громадянами можуть бути лише ті особи, які прийняли українську національність. Причому державна національність не повинна перешкоджати громадянам будь-якого походження виявляти їхню етнічну належність, плекати власну культуру тощо. Подібна ситуація в Сполучених Штатах Америки, де всі громадяни є американцями, та у Великій Британії, де живуть лише британці.

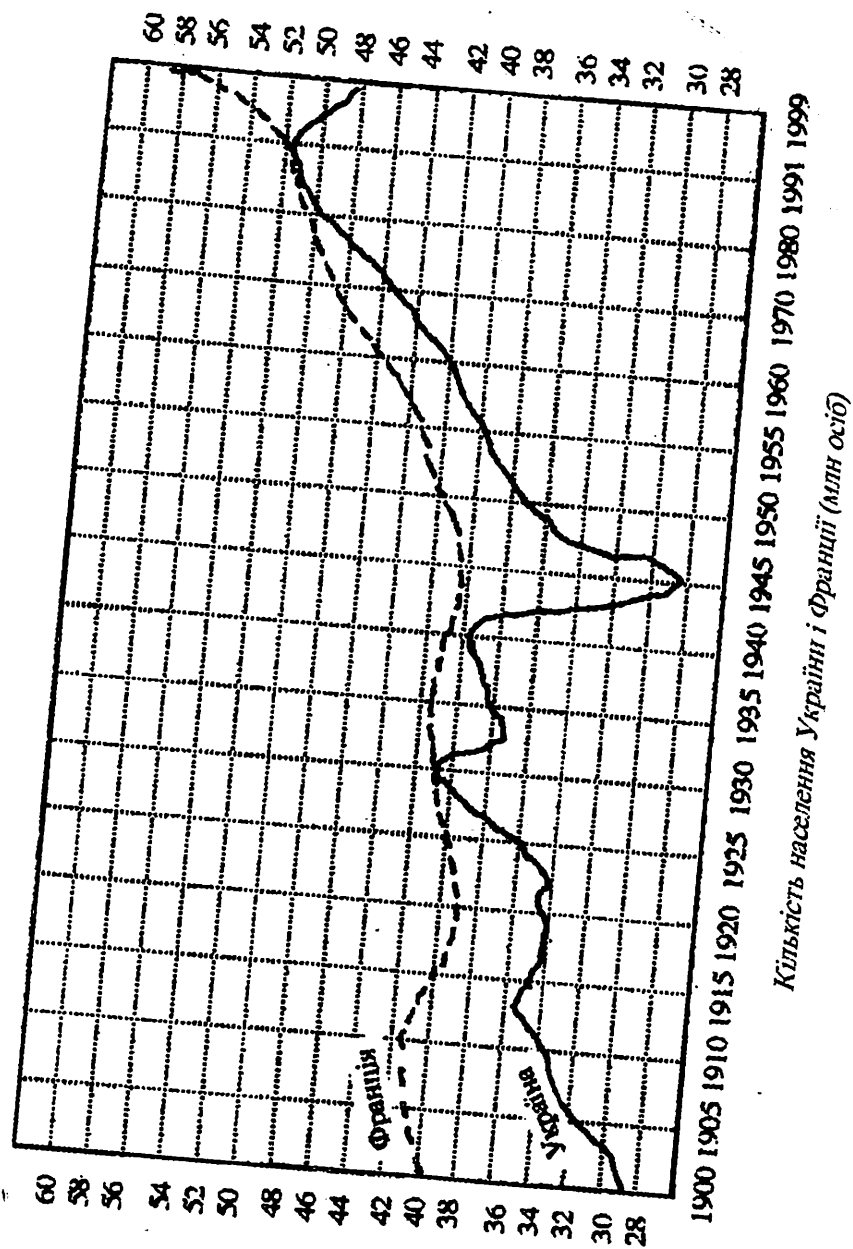
У всякому разі, коли у Франції, США, Польщі та Росії всі громадяни, незважаючи на їхню етнічну національність, мають національність держави, в якій живуть, то і в Україні не може бути інакше. Все одно кожного росіянина з України, якщо він має український паспорт (тобто є громадянином України), вважатимуть на Заході українцем, а не росіянином.

2. Людські ресурси, природні багатства і клімат

На початку 1992 року 68 % населення України проживало в містах і 32 % – на селах. Більше 20 % працювало в сільському господарстві (у західних країнах – 4-6 %). Чоловіки становили 46 %, а жінки – 54 % населення. У цілому можливості участі населення у промисловому виробництві були величезними. За даними 1989 року, в Україні налічувалося 32 мільйони осіб з середньою та вищою освітою. На початку 1989 року кількість населення, зайнятого в національній економіці, сягала 50 %, а саме 25 916 000 чоловік, з яких 73,5 % працювали у продуктивній сфері й 26,2 % – у непродуктивній. У 1990 році середня кількість робітників і службовців у національній економіці становила 19,5 мільйонів осіб, у сільському господарстві – 3,5 мільйонів.

Але з часом демографічна ситуація змінюється. У 1991 році вона була скоріше несприятливою, що породило помітні труднощі у використанні додаткових людських ресурсів. Розпочаті економічні реформи й перехід до ринкової економіки змінили наведені вище дані. Проте Україна залишається багатою на робочу силу, незважаючи на зменшення природного приросту населення. За останні десять років зниження народжуваності на 11,5 % та зростання смертності на 10,8 % призвели до зменшення природного приросту у 6,3 рази. Народжуваність на селах зменшувалась удвічі швидше, ніж у містах, крім того, багато молоді переселялося з сіл у міста.

Українська земля вміщує величезні багатства: вугілля, марганець, залізну, мідну й алюмінієву руду, уран, дорогоцінні метали (платину, золото), нафту. Правда, внаслідок неадекватної економічної політики Москви деякі родовища нафти майже вичерпані і зараз Україна залежить від постачання енергоносіїв з Росії, але існують можливості розвинути видобування нафти в інших родовищах.

Одне з найбільших багатств України – це українська земля, знаменитий чорнозем. Саме тому Україну завжди називали житницею Російської імперії, а то й Європи.

Клімат України – помірно континентальний, за винятком півдня Криму, де клімат середземноморського типу. Континентальність клімату зростає із заходу на схід. Середня зимова температура – -8°C на північному сході й $+4^{\circ}\text{C}$ на півдні Криму. Найнижча зимова температура на сході України буває -40°C , у Криму – -15°C . Влітку температура коливається між $+19^{\circ}\text{C}$ на півночі й північному сході та $+23^{\circ}\text{C}$ на півдні й $+25^{\circ}\text{C}$ в Криму. Максимальні температури влітку становлять $+36-40^{\circ}\text{C}$, а на півдні – $+41-42^{\circ}\text{C}$. Опади в Україні не такі часті, як у Центральній Європі, особливо на Півдні.

Карпатські гори на південному заході, нижчі Кримські гори на півдні Криму, рівнини південних та центральних районів з деякими підвищеннями на сході (Донецький басейн) роблять клімат України однотипним і постійним, так що деякі географи розглядають цей тип клімату як зразок для інших частин земної кулі.

3. Ріки й міста

Чорне й Азовське моря на півдні, ріки, зокрема Дніпро, що розділяє Україну з півночі на південь на Лівобережну й Правобережну, Дністер, Буг, Донець, створюють привабливе довкілля України.

Київ 2,7 мільйонів жителів, столиця України, – одне з найдавніших міст не лише України, а й Східної Європи. Кілька років тому було відзначено його 1500-ліття. Проте, на думку багатьох учених, Київ існує більш, ніж 2000 років, а можливо, й близько 3000 років. Інші автори, аналізуючи дані археологічних відкриттів та відомості щодо приручення

в минулому різних домашніх тварин, припускають, що Київ може мати близько 4000 років.

Київ є важливим промисловим центром. На його підприємствах виробляються електроприлади й верстати, комп'ютери, літаки, екскаватори, річкові судна й мотоцикли, шовкові тканини, трикотажні вироби, штучні діаманти та ін. У місті багато визначних історичних пам'яток, як, наприклад, знаменитий Софіївський Собор (1037 рік), Золоті Ворота (того ж часу), Києво-Печерська Лавра (XI ст.). Київ – справжнє місто-сад, у якому налічується до 300 парків і скверів.

Друге за значенням місто України – Харків (1,6 мільйонів), центр Харківської області. Місто розташоване на півночі області у безпосередній близькості до Росії. За радянської влади Харків був осередком уряду і столицею УРСР, а у 1934 році столицею знову став Київ. Харків – важливий центр машинобудування, де виробляються трактори, дизельні локомотиви, турбіни, електричне обладнання, верстати, вимірювальні прилади та ін. Харків – це також важливий торговельний та науково-дослідний центр.

Наступне за величиною місто – Дніпропетровськ (1,2 мільйонів, засноване у 1777 році), потім Донецьк (1,1 мільйонів, з 1921 по 1961 рік – Сталіно), Одеса (близько 1 мільйона), Запоріжжя (897 тисяч, засноване у 1775 році), Львів (807 тисяч), Кривий Ріг (729 тисяч), Маріуполь (505 тисяч). Варто також згадати такі старовинні міста, як Чернігів (IX ст.), Луцьк (XI ст.), Ужгород (VIII–IX ст.), Галич (XII ст.), Чернівці (XII ст.), й новіші – Полтаву, Черкаси, Вінницю.

Зауважимо, що Львів – головний історичний й культурний центр Західної України. У XIII ст. князь Данило побудував на горі замок для свого сина Лева, від імені якого й походить назва “Львів”. Що ж стосується Галича, то від нього походить назва більшої частини Західної України – “Галичина”.

4. Національні герб, прапор і гімн

Українським національним гербом є тризуб. Невідомо, коли вперше з'явився цей символ на території України, не існує й єдиного пояснення його символічного смислу. Проте археологічні розкопки дають підставу говорити про те, що тризуб був відомий на території України ще в епоху давньої культури Трипільля. Тризуби знаходили також у руїнах скіфських могил. Зрештою, багато вчених вважає, що саме скіфи були предками українців. Проте стосовно тризуба існує вже більше тридцяти наукових теорій, які по-різному пояснюють його смисл та походження.

Тризуб був емблемою Володимира Великого (980–1015 рр.), він зображений також на монетах нащадків князя. Тризуб використовували як символ за часів галицького князя Лева I (1264–1301 рр.). Після російської революції та падіння Російської імперії, коли Україна стала незалежною, керівництво Української республіки законодавчим шляхом підтвердило тризуб як національний герб України. Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України 19 лютого 1992 року український парламент вирішив затвердити тризуб як національну емблему Української держави.

Український національний прапор складається з двох горизонтальних площин синього й жовтого кольорів. Синій колір угорі символізує небо, а жовтий унизу – пшеничні лани України.

Національний гімн України – “Ще не вмерла України”, слова Павла Чубинського (1839–1884), музика Михайла Вербицького (1815–1870). Уперше текст гімну був надрукований у 1863 році в журналі “Мета” (Львів), того ж року було написано й музику.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ "УКРАЇНА"

1. Найдавніша історія

В античні часи теперішня Україна зазнала численних вторгнень, тому її часто називали відповідно до назв племен чи кочових народів, які заволодівали більшою чи меншою її частиною. Ці назви зникали разом із самими племенами, які найчастіше розчинялися серед місцевого населення. Так, у VIII ст. до н. е. Гомер говорить про цю територію як про країну, заселену кіммерійцями. Пізніше Геродот (біля 484-425 р. до н. е.) згадує про скіфів, що зайняли українські степи, і називає цю країну Скіфією. Північ України багато науковців вважає колискою слов'янських народів, початки формування яких датують V-III тисячоліттям до н. е. Вважається, що скіфи-землероби, про яких говорить Геродот, були слов'янськими автохтонами. У II-III ст. українську територію називали Роксоланією, а від IV ст. – Сарматією.

Після інших нападів, зокрема в часи навали готів (III-IV ст.), автохтонне населення української території називають антами. Анти утворили державу, що існувала від IV до VII ст. За словами історика Ф. Дворніка, це була "перша спроба організувати слов'ян теперішньої України у свого рода державу"¹. Держава антів є попередницею держави, створеної у середині IX ст. навколо Києва, яка прибрала назву "Русь".

¹ Dvornik F., *The Slavs*. Rutgers, 1962. Французьке видання: *Les Slaves*. Paris, 1970. P. 33.

Саме ця Русь (вона не називалася Київською Руссю, а просто Руссю, бо іншої Русі не було) поширила свій вплив на сусідні території та підкорила їх. На півночі експансія Русі призвела до приєднання великих територій та створення васальних князівств. Київ стає центром справжньої імперії¹, що складалася з метрополії, тобто з самої Русі та залежних від неї земель. До речі, залежав від Русі і Новгород з його територією. Все це були посілості (колонії) Русі, а не сама Русь. Північні володіння Києва, де через багато століть пізніше утвориться Росія, не називалися в той час ані Руссю, ані тим більше Росією².

Стосовно назви "Русь" існує близько п'ятнадцяти теорій. Найвідомішою з них є нормандська теорія, згідно з якою Русь має скандинавське чи нормандське, тобто германське походження. Ця назва, мовляв, була принесена вікінгами (варягами), які начебто створили "першу російську державу". Треба сказати, що цій теорії віддавали перевагу німецькі націонал-соціалісти, зокрема Гітлер, Гімлер та Розенберг. Проте найвірогіднішим є місцеве походження назви "Русь", яка не має ніякого особливого значення. Можливо, як думають деякі історики, ця назва походить всього-на-всього від річки Рось, що текла неподалік Києва.

Та хіба так важливо знати походження назви "Русь"? Адже в дійсності це не має реальної ваги. Наприклад, відомо, що назва "Франція" походить від латинського слова "Francia", тобто країна, зайнята франками, германським плем'ям. Але хіба це має якесь значення для французів, які

¹ Російський академік Б.А. Рибаків писав, що це була "ранньо-феодальна імперія" (Первые века русской истории. М., 1964. С. 149-150).

² Це відзначає також російський історик П.Н.Третьяков: "Многочисленные свидетельства летописи доказывают, что вплоть до XII-XIII вв. ни Новгородские, ни Смоленские, ни Ростово-Суздальские, ни Галицко-Волынские земли Русью не назывались" (Третьяков П.Н. У истоков древнерусской народности. Л., 1970. С. 73).

є романського, а не германською нацією? Чи це дає право германцям (німцям) претендувати на панування над Францією? Наведемо ще одне порівняння. Король (князь) одного з племен франків Кловіс об'єднав племена, поширив державу, воював проти аллеманів і візиготів (германців), запанував над великою частиною Галлії, а в 496 році прийняв християнство. Французька історіографія не лише зараховує цей період подій до історії Франції, але й підкреслює, що 496-й рік є роком хрещення Франції та початком об'єднаного французького народу, нації. Додамо, що слово "француз" почало вживатися з 1080 року. Раніше використовувалася назва "франк", подібно до того, як слово "Русь" вживалося в етнічному розумінні. Але слово "русин" (від "Русь") з'явилося вже в першій половині X ст.

Маючи на меті узурпацію історії України на користь Росії, російські історики винайшли тезу, згідно з якою у часи т. зв. Київської Русі (IX-XIII ст.) існував один народ – "древньоруський", який пізніше поділився на три гілки: росіян, українців і білорусів. Ця абсурдна версія, яка не має нічого спільного з історичною реальністю, стала офіційною теорією Російської держави. У дійсності вона є частиною звичайної політичної тези, що використовувалася Москвою від кінця XVI ст. для загарбницьких дій з метою політичної і колоніальної експансії¹.

Оскільки Київська держава була середньовічною імперією, вона складалася з різних країн і народів, слов'ян і неслов'ян, які розмовляли різними мовами. Слов'яни у цій імперії не були одним народом і не розмовляли однаковою мовою.

¹ Російський історик П.Н.Третьяков ясно визнав, що "термин "древнерусская народность", как и наименование Древняя Русь или Древнерусское государство, является "книжным", введенным в обиход историками" (Третьяков П.Н. У истоков древнерусской народности. Л., 1970. С. 5).

2. Середньовічна Україна

У середньовіччя назва "Русь" стосувалася лише території навколо Києва, а саме, за М.І. Брайчевським, "Середня Наддніпрянщина з Києвом, Черніговом, Переяславом і землі, які належать до цих центрів"¹. Землі майбутньої Росії не мали цієї назви. Численні літописні свідчення доводять, що до XII-XIII ст. ані землі Новгород, ані землі Смоленська, Ростова чи Суздаля не носили назви "Русь". Це були посілости Русі.

Назва "Русь" найчастіше перекладалася латинською мовою як "Ruscia" або "Ruthenia". У давньому історичному документі латинською мовою говориться про одруження французького короля Генріха I з дочкою Ярослава: "Король Генріх, шукаючи дружину, послав Готье, званого "Мудрий", Єпископа Мо, до короля рутенів (Ruthenorum regem), щоб отримати доньку його, що й сталося. Звали її Анною"². Король Франції одружився з дочкою Ярослава Мудрого у 1051 році.

Жителів Русі, тобто Середньовічної України (а не Росії), називали русинами, по-латинському рутенами. Етнічна назва "русин" з'являється у "Повісті минулих літ" уже у договорах князя Олега з Візантією 911 і 945 рр. У цьому літописі зазначено, що у 1054 році русин Іларіон був призначений митрополитом Києва. Етнічну назву "русин" можна знайти також у численних документах. Термін "русин", "руський" (ці слова походять від назви "Русь", а не "Росія") вживалися в Україні довгий час. На Західних землях України ці назви використовувалися практично аж до Другої світової війни. Причина цього доволі проста: процес зміни назв "Русь", "русин" на "Україна", "українець"

¹ Брайчевський М.Ю. Походження Русі. К., 1968. С. 162.

² Roger Hallus s.m. Anne de Kiev, Reine de France, Rome, 1973. P. 165.

відбувався повільно у XV-XVIII ст., йшов зі сходу на захід й зупинився на австрійському кордоні після анексії Галичини Австрією (1772). Тож за Австрії українці почали вживати назву “українці” лише з другої половини XIX ст., причому назва “русин” використовувалася паралельно аж до Другої світової війни.

Київська імперія остаточно розпалася у 1132-1135 рр. Тоді північні васальні князівства стали незалежними державами. Саме в цю епоху з’являються перші письмові згадки про назву “Україна”. Вперше вона вживається у “Повісті минулих літ” у 1187 році на позначення південного району Русі (Переяслава): “...і плакали по ньому (Володимиру Глібовичу) всі переяславці... За ним же Україна багато потужила”¹. Пізніше назва вживалася на позначення інших районів України, розташованих як на заході, в Галичині, так і в центрі Русі, на Дніпрі: Україна Подільська, Україна Брацлавська, Україна Волинська тощо. На думку більшості українських істориків, назва “Україна” пов’язана зі словами “край”, “країна”, тому й прибрала зміст “рідний край”, “своя країна”.

Інакше інтерпретують значення цієї назви деякі іноземні історики, які вважають, що вона походить від слів “межа”, “окраїна” – причому “окраїна” або Росії, або Польщі, відповідно до політичних симпатій авторів. Однак, навіть якщо стосовно Переяславської землі чи Галичини ця назва могла б означати (чого довести не можна) “окраїна”, то йшлося б про окраїну землі Русі, Київської держави, а не Польщі чи Росії! Тому твердження, згідно з яким назва “Україна” походить від географічного положення країни як “окраїни” Росії чи Польщі, слід вважати безвідповідальним етимологічним та історичним перекрученням.

Назва “Україна” поволі поширювалася на всі українські землі. У 1579 році польський сейм затвердив ухвалу, яка надавала місцевій адміністрації право покарання тих осіб

¹ Літопис Руський за Іпатським списком, К., 1989. С. 343.

шляхетського роду, “що на Україні Руській, Київській, Волинській, Подільській, Брацлавській згоду з Турками, Татарами, Волохами турбують”¹.

Треба додати, що назви “Русь” і “Україна” існували паралельно, але українці були свідомі того, що йшлося про одну і ту саму країну, їхню батьківщину. Митрополит Йов Борецький й православні єпископи писали у меморандумі до польського уряду від 28 квітня 1621 року, що козаки – “се ж бо те плем’я славного народу Руського, з насіння Яфетового, що воювало Грецьке царство морем Чорним і сухопуттю. Се з того покоління військо, що за святого монарха руського... Константинополь штурмувало. Се ж вони за Володимира, святого монарха руського, воювали в Греції, Македонії, Іллірії”².

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний у листі до короля польського від 15 лютого 1622 року писав про “Україну власну, предковічну, вітчизну нашу”, згадував “города українські”, “народ український”. Гетьман Виговський у 1657 році нагадував шведам про “права цілої старовинної України або Руси, де була грецька віра і де є ще мова, аж до Висли”³.

Русь-Україна існувала як незалежна держава до середини XIV ст. Саме тоді Галичина була анексована Польщею, а Волинь відійшла до Литви. Опісля литовські князі відвоювують українські землі на сході у татар, що захопили частину України у 1240 році. Внаслідок Польсько-Литовської унії 1569 року майже вся територія України перейшла під польську корону. Таким чином, Україна, на відміну від Московії-Росії, продовжувала належати до Європи.

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси, К., 1909. С. 162.

² Там же. С. 391. Французьке видання: Elie Borščak. La legende historique de l'Ukraine. Paris, 1949. P. 16.

³ Енциклопедія Українознавства. Т. 1, ч. 1. Мюнхен-Нью-Йорк, 1949, С. 15.

Що ж стосується Росії, то вона сформувалася протягом XIV-XV ст. на основі Владимиро-Суздальського та Московського князівств, тобто поза Руссю-Україною. У той час (до кінця XV ст.) Московія (майбутня Росія) не мала найменших претензій на територію України чи релігійну та політичну спадщину Києва. Плутанину внесла в цьому питанні православна Церква.

Сталося так, що одному з грецьких митрополитів Києва, титул якого від XIII ст. був "митрополит Київський та всієї Русі", у 1299 році спала на думку злочасна ідея перенести свою осілість за кордон, у Владимир-над-Клязьмою, що був релігійно-культурним центром чужої держави. Пізніше інший митрополит переніс осілість митрополії з Владимира до Москви. Саме з цього часу назва "Русь" перейшла на північ і стала вживатися для потреб церкви, а пізніше московськими князями вже з політичною метою. Оскільки митрополит у Москві продовжував називатися "митрополитом Київським і всієї Русі" – у чужій державі! – (а після 1458 року "митрополитом Московським і всієї Русі"), московські князі, наслідуючи митрополитів, почали з середини XV ст., додавати до своїх титулів слова "і всієї Русі": "Князь Московський і всієї Русі".

Однак, московським князям не спало на думку стати спадкоємцями чужої держави Русі. Лише півстоліття пізніше московський князь Іван III (1462-1505) почав твердити, що "вся Руська земля ізстарі від наших предків наша вітчизна"¹. Ця претензія була сформульована на початку XVI ст., тобто майже через чотири століття після падіння Київської імперії, через три століття після зникнення київського домінування й майже через два століття після кінця незалежного існування держави Русі-України. Отож, не існує ніякого продовження, ні прямого чи безпосереднього

¹ Полонська-Василенко Н.Д. Дві концепції історії України і Росії. Мюнхен, 1964. С. 26.

зв'язку між Руссю-Україною і Росією, між Українською і Російською державами, між українським і російським народами.

Численні автори на Заході приховують той факт, що лише з другої половини XVII ст., тобто через п'ять століть після розпаду Київської великодержави та незалежності країн північно-східної Європи, Московія-Росія почала вперше поширювати свій вплив на Україну – спочатку на її східну частину (після 1654 року), а після 1772-1795 рр. на інші області, за винятком більшої частини Західної України.

3. Відмінності в походженні і формуванні українського та російського народів

Процес історичного розвитку слов'янських племен Східної Європи з VII ст. відбувався навколо трьох "епіцентрів" (за М. Брайчевським): південний (Україна), північно-західний (Білорусь) і північно-східний (Росія). У ході етнічної агломерації спільна традиція та спадщина відіграють визначну роль. Таким чином, предками кожного з трьох слов'янських народів Сходу – українців, білорусів та росіян – є давнє населення їхніх сьогodнішніх етнічних територій. Диференціація східних слов'ян розпочалася у V-VI ст., а в IX ст. вона була вже досить значною.

Український народ сформувався навколо першого епіцентру (Києва) на базі слов'янських племен, які проживали на території сьогodнішньої України. Київська держава відіграла основну роль у довершенні процесу формування цього народу. Треба також зауважити, що у IX-XIII ст. не відбувалося жодних значних міграцій з півдня на північ чи навпаки.

Російський народ сформувався навколо третього епіцентру, і не має безпосередньої спорідненості з українським.

Формування відбувалося пізніше на основі населення князівств Ростова, Владимира й Суздаля, що стали незалежними у 1132-1135 рр. й на території яких утворилося Московське князівство. Колиска російського народу, за твердженням російських істориків, – це “Ростово-Суздальська область, на ґрунті якої пізніше виникла Російська держава (Московська Русь)”¹.

Російський народ утворився внаслідок поєднання слов'янських осадчих (переважно з району Новгород) та етнічних груп фінно-угорського й алтайського походження, які заселяли великі простори на схід від Новгорода. Основний субстрат російської нації сформувався, таким чином, шляхом цього поєднання та завоювань, що вели племена Суздаля та Московії. Ці завоювання прискорили процес асиміляції неслов'янських племен на території московсько-російського субстрату з монгольським елементом. Монгольський вплив на формування російської нації підкреслюють також численні російські історики й письменники.

Що ж до українського народу, то при його формуванні не було фінно-монгольського компонента. Український народ належить переважно до динарсько-дунайського типу з особливими слов'янськими характеристичними рисами, що існують у словаків, чехів, хорватів і сербів.

¹ Аванесов Р.И. Вопросы истории русского языка. // Вопросы формирования русской народности и нации. М.-Л., 1958. С. 176.

ІСТОРІЯ

1. Княжа доба (813-1349)

Загальні історичні зауваження

На території держави антів у VII ст. формується нова держава, яка обирає назву “Русь” (М. Брайчевський вважає, що анти насправді були полянами, племенем, що проживало поблизу Києва і взяло назву “Русь”). Русь стала впливовою державою на рубежі IX ст. внаслідок підкорення слов'янських племен та створення великодержави (імперії).

Доба Русі – найславетніша історія давньої України. Починаючи з 813 року, русинські князі ведуть численні війни проти Візантії, що приводять до підписання вигідного Києву договору (911 рік). Відбувалися також походи до Каспійського моря та на захід, до Перемишля й далі до моря Балтійського. Ці походи були зумовлені здобуттям, контролем та охороною торговельних шляхів. Княгиня Ольга та її син Володимир вибирають політику зближення з Візантією. Ольга приймає християнську віру й здійснює подорож до Константинополя. Водночас вона відряджає посланців до імператора Оттона I. Її син Володимир запроваджує візантійське християнство як офіційну релігію своєї держави. Хрещення України-Русі у 988 році цілком природньо полегшило взаємини з християнськими державами Центральної та Західної Європи.

Київ стає головним центром на перетині торговельних шляхів зі сходу на захід та з півночі на південь. Місто багатіло, що дозволяло утримувати велике військо. Північні посілості (включно з Новгородом) сплачували данину. Престиж Київської Держави у Європі досяг апогею за князя Ярослава, сина Володимира. Він розширив політичні й династичні зв'язки з багатьма країнами, тому його деколи

Княгиня Ольга

Володимир Великий

називали “тестем Європи”. Могутнім князем перед упадком імперії був Володимир Мономах (1113-1125).

У 1132-1135 роках Київська імперія розпалася на незалежні держави. Її посілості на півночі (Новгородська, Владимиро-Суздальська землі та ін.) стали самостійними. Київське князівство продовжувало існувати, проте поступово втрачало свій вплив, особливо після походу суздальського князя Андрія Боголюбського у 1169 році. Суздальці з їхніми союзниками ростовцями, смольнянами й чернігівцями по-варварському знищили місто, грабуючи й підпалюючи церкви й будинки, забираючи із собою всі багатства, ікони, дзвони, беручи в полон жінок, яких розлучали з їхніми чоловіками й дітьми. “І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невимовна, і сльози безперестанні”¹. Вдруге Київ був дощенту знищений у 1203 році Рюриком, якого звільнив Роман на домагання Владимиро-суздальського князя, і Ольговичами з допомогою половців. Літописець зазначав, що такого страшного лиха “не зазнала Руська земля від хрещення Києва”².

Зруйнований Київ втратив своє значення, тому центр Русі переміщається у Галицько-Волинське князівство, де правив Роман (1198-1205), якого літописець титулує “самодержцем усієї Русі”. Після подвійного зруйнування міста північними сусідами й татарської навали у 1240 році Київ перестав відігравати основну роль у політиці Русі-України. Внаслідок хрестоносних походів Західна Європа розгорнула прямий торговельний шлях до Близького й Середнього Сходу. Київ збіднів й перестав бути основним перехрестям торговельних шляхів.

Галицько-Волинське князівство існувало до 1349-1352 років. Серед князів, що уславили давню Русь-Україну з центром у Галичі, треба згадати Ярослава Осмомисла (1153-1187),

¹ Літопис Руський за Іпатським списком. К., 1989. С. 295.

² Полное собрание русских летописей. Т. 1. М., 1960. С. 186.

Романа Волинського, засновника Галицько-Волинської держави (1188-1205), а особливо його сина Данила (1205-1264, з двома перервами), який одержав королівську корону від папи за заслуги в боротьбі з татаро-монголами, що загрожували Європі. Коронація відбулася у 1253 році. Данило посприяв налагодженню взаємин з Європою та створив умови розвитку могутності й культури українсько-руської держави.

Взаємини України з іншими країнами

Вже за античних часів населення теперішньої України вступало у взаємини з сусідніми народами. Наприклад, через грецькі колонії над Чорним морем, українці мали контакти з греками та їхньою цивілізацією. З IV ст. предки українців – анти – увійшли в союз з гунами Атілли проти готів, які прибули на південь України і Крим у III ст. Анти також були союзниками Візантії.

Середньовічна Україна під назвою “Русь” входила до західного світу й була пов’язана з Європою не лише торгівлею, але й політичними та династичними взаєминами. Княгиня Ольга мала дипломатичні відносини з Візантією та германським імператором Оттоном I. Князь Володимир Великий налагодив дружні зв’язки з королем Угорщини Стефаном та чеським князем Андрієм з метою захисту західних кордонів від загрози з боку Польщі, воєнний стан з якою тривав до 992 року.

Починаючи від князювання Ярослава, князі й королі європейських країн – Угорщини, Польщі, Норвегії, Священної Імперії, Франції – одружувалися з київськими принцесами. Натомість київські князі вибирали собі жінок з великих європейських династій. Так, донька Ярослава Анна одружилася з королем Франції Генріхом I, а Євпраксія була дружиною імператора Генріха IV. Син Анни Пилип став королем Франції. Старший брат Анни взяв за жінку доньку Гарольда, останнього англійського короля саксонського

Володимир Мономах

Данило Галицький

роду, інший її брат одружився з дочкою Костянтина XII Мономаха, імператора Візантії. Володимир Мономах, внук Володимира Великого, одружився з Гітою, донькою Гарольда II, короля Англії, а його син – з донькою короля Швеції Інгвара. Члени європейських династій знаходилися при київському дворі притулок, якщо в їхніх країнах вони зазнавали переслідувань. Так було з Олафом Тригвазоном, королем Норвегії, з Едвіном та Едуардом, синами англійського короля Едмонда, з дружиною й синами угорського короля Ласла Лисого та ін.

Син Ярослава Ізяслав шукав підтримки й зв'язків з папою Григорієм VII. Після ослаблення Києва, коли політичний центр Русі перемістився до Галича, політичні й комерційні зв'язки з європейськими державами, включаючи й Рим, зберігалися. Представник Данила Галицького єпископ Петро Акерович здійснив подорож до Риму та брав участь у Першому Вселенському Соборі у Ліоні в 1245 році. Переговори стосовно взаємин між Церквами України і Риму тривали до кінця 1246 року. У наступному році було укладено релігійний договір, який, щоправда, не зміг пережити політичних змін та смерті князя Данила.

Київ - мати міст "російських"?

Так говорять західні журналісти й історики, так розуміють це твердження і в Росії. Чи відповідає це правді? У "Повісті минулих літ" написано, що, взявши владу в Києві, князь Олег сказав про це місто: "Це буде мати міст руських" (тобто русинських). Іншими словами, Київ буде, тобто залишиться, столицею держави Русі. Назва "Русь" у той час стосувалася виключно території середньовічної України і ні в якому разі не була дотичною до міст Росії, яка ще тоді не існувала. Переклад цієї фрази літопису російською та іншими мовами (через російську) – "мать городов русских" (тобто російських) – є звичайною політичною містифікацією.

Князь Олег та інші князі вважали Київ центром, столицею країни, держави, матір'ю міст русинів, бо так було ще до приходу Олега. Таким чином київські князі підтверджували існуюче становище, а не проголошували щось нове. Спотворюючи зміст цієї фрази, росіяни хочуть за всяку ціну прив'язати Київ до Росії, щоб у такий спосіб "легалізувати" претензії Росії до України, покликаючись на якесь "історичне" право. Головна теза, яку десятиліттями проповідує на Заході Москва, зводиться до того, що, мовляв, "Росія народилася в Києві". На Заході значною мірою в це вірять.

Хрещення Росії?

У 1988 році комуністична й некомуністична Росія святкувала "хрещення Росії" та "тисячоліття християнства в Росії". Це було очевидне політичне підтасування, оскільки в 988 році Росія ще не існувала. У дійсності 14 серпня 988 року за наказом Володимира Великого було охрещено лише населення Києва, а не всієї імперії. Зразу після цього охрестили й інші міста України-Русі. Інші події відбувалися у північних володіннях Києва, на північному сході Європи.

За свідченням новгородського літописця жителі Новгороду були охрещені "вогнем і мечем" у 991 році. Мешканці міста, включно зі знаттю й вельможами, підняли повстання проти київського війська і знищили церкву. Тисяцький Путята приборкав повстання зброєю, а воєвода Добриня наказав підпалити будинки. Люди кинулися гасити свої домівки, так повстання й закінчилося. У літописі записано, що новгородці ще довго пам'ятали цю подію і вживали приповідку: "Путята хрестив мечем, а Добриня – вогнем"¹. Повстання в Новгороді було звернене не лише проти нової релігії, але й проти влади Києва в обороні окремоті й незалежності Новгороду².

¹ Соловьев С.М. История России. Т. 1. М., 1960. С. 186-187.

² Церковь в истории России. М., 1967. С. 44.

Щодо населення інших районів сучасної Росії історики нагадують, що опір християнству був "особливо сильний на північно-східних землях, де поряд зі слов'янським населенням проживали угро-фінські народи"¹. На російських землях, зокрема на Волзі, християнство почало поширюватися лише в XI-XII ст. Між іншим, зауважимо, що Москва була заснована у 1147 році, тобто більш ніж через півтора століття після хрещення Русі-України. Незважаючи на це, 1000-ліття хрещення Русі офіційно святкували у Москві за участю представників держав і Церков, у тому числі й Католицької Церкви. Політика часто глумиться над історичною правдою. Заради справедливості слід відзначити, що трохи раніше, у липні 1988 року, 1000-ліття хрещення Русі було відсвятковано у Римі з участю папи, глави Української греко-католицької Церкви й декількох тисяч українців з діаспори.

2. Україна під Литвою та Польщею (1349-1648)

Загальні історичні зауваження
Після десятиліть боротьби Галичина опинилася під пануванням польського короля, а Волинь і Центральна Україна перейшли до Литви, нової держави, що виникла у XIII ст. Українська та білоруська знать не виступала проти литовського панування, навпаки, вона зберегла своє місце й привілеї та брала участь у державних справах. Литовські вельможі, пануючи на українських та білоруських землях, приймали місцеві форми життя, культуру, мову. Русинська мова, точніше українсько-білоруська, стала мовою Литовської держави. Як і знать, населення України та Білорусії волило бути під литовцями, ніж під татарами.

¹ Церковь в истории России. М., 1967. С. 57.

Князь Ольгерд (1345-1377 рр.) відвоював у татар Київ та прилеглі до нього землі, а відтак Переяславщину. Його син Ягайло, внаслідок зовнішньої загрози (Тевтонський орден та Московія) зблизився з Польщею. Ягайло перейшов у католицизм, одружився з королевою Польщі Ядвігою і, ставши таким чином королем Польщі, уклав між двома державами своєрідну унію (Кревська унія 1385 року). Тиск Польщі на Литву та її володіння посилювався протягом років. Крім того, в конфлікт з Литвою вступив Тевтонський орден, що призвело до війни, яка завершилася знаменитою Грюнвальдською битвою (1410 рік). У цій битві брали участь й війська русинів (українців).

Польський вплив у Литві та її володіннях наростав. Внаслідок унії 1385 та 1413 років католицька знать одержала особливі привілеї, натомість православна почала їх втрачати. Та внаслідок організованого опору православним вдалося одержати такі самі права, як у католиків, але ненадовго. Вплив поляків продовжував зростати. Врешті, у 1452 році припинило своє існування Волинське князівство, а у 1470 році – Київське.

Переважання католицизму у Литовському князівстві посилювало прагнення поляків до тіснішого союзу. Українська знать противилась такому союзу з релігійних та соціальних причин. Проте у 1569 році у Любліні було проголошено союз, що утворив єдину Польсько-Литовську державу й поклав край литовсько-руському періоду історії України. Внаслідок цього союзу практично всі українські території перейшли у пряме підпорядкування Польської корони.

Польська влада проводила в Україні політику колонізації та колонізації, встановлюючи національні, релігійні та соціальні обмеження. Українська територія була поділена на воєводства, скрізь заведено польський порядок. Польське панство одержало в Україні землі та адміністративні посади. Так, наприклад, А. Потоцький одержав у 1607

році такі міста, як Підгайці, Гусятин, Кам'янець-Подільський, Станіславів, Немирів, Сокаль, Снятин та ін., разом із прилеглими до них районами.

Польський тиск був настільки сильний, що більшість української шляхти дала себе полонізувати й перейшла на католицизм. Полонізація та католизація продовжувалися з наполегливістю, а часом й з жорстокістю. Внаслідок введення панського права та посилення кріпацтва життя селянства значно погіршилося. Народ відчував себе вкрай нещасним й приреченим на полонізацію. Все ж таки невелика частина шляхти лишилась вірною Русі-Україні й вела боротьбу за права народу, зокрема у польському Сеймі.

Тяжка соціальна ситуація підштовхувала багатьох українців, зокрема селян, до втеч на південь України, у незаселені степи, де була воля. Та по той бік степу чекала на них інша смертельна небезпека – татари.

Козацька доба

Татари зайняли береги Чорного моря та Крим під час татаро-монгольської навали 1239-1240 років. Їхня присутність мала катастрофічні наслідки для України. З 1418 року Україна протягом трьох століть зазнавала спустошливі набіги татар, деякі з яких доходили аж до Волині та Галичини.

У 1482 році кримський хан Менглі-Гірей знищив дотла Київ. Напади татар продовжувались і наступного століття. Так, у 1516 році татари забрали 15000 бранців на Волині. У 1575 році вони вивели з Поділля, Галичини й Волині понад 55000 бранців. Існуючі джерела з XVI–XVII ст. чотирнадцять разів говорять про ясир, більший ніж 50 тисяч чоловік. Цих людей продавали в Криму та на східних й середземноморських ринках в рабство як невільників. На думку деяких дослідників, за цілий період татарських набігів Україна втратила не менше 2-2,5 мільйонів полонених і вбитих (Я.Р. Дашкевич).

Два головні чинники: з одного боку, панське поневолення селян, а з другого – татарська небезпека по той бік степу, породили новий феномен – козаччину. Селяни, втікачі від панського гноблення та сміливі шукачі пригод, вирішили не піддаватися панській зверхності та зброєю боротися проти татар. Вони збиралися у районах, що межували зі степом, а особливо на Дніпрі. Їх назвали козаками, словом тюркського походження, що означає “сміливий здобичник”, “вільна людина”.

В архівах знаходимо свідчення про козаків, починаючи з 1489 року. Протягом наступних десятиліть їхня кількість зростала. У XVI ст. козаки вже являють собою цілий соціальний клас. Ці люди були вільні від панських повинностей. Поступово козаки поширювалися в середні й північні регіони України. У 1552-1554 роках під проводом Дмитра Вишневецького-Байди козаки споруджують укріплений табір на одному з островів Дніпра, заснувавши таким чином знамениту Запорізьку Січ (1550), місце розташування славних запорізьких козаків¹. На Запоріжжі і довколишній території панували вільні порядки.

Козаки, ставши символом боротьби за права і свободу, фактично втілювали національні ідеї народу, оскільки саме в їхньому образі українці мріяли про соціальну та національну свободу і справедливість. Запорізькі козаки стали відомими завдяки своїм походам проти Криму, що був під протекторатом Туреччини. У Січ приїжджали посланці з Відня, Ватикану та інших країн. Українські козаки деколи втручалися у події в Молдавії.

Литовські князі та польські королі також потребували козаків. Поляки намагалися передусім взяти їх під свій

¹ Не можна плутати українських козаків з російськими. Крім донських козаків, формування яких відбувалося подібно до українських, царський уряд створив штучно всякого роду козацькі війська із вихідців з Північного Кавказу, Уралу, Сибіру. При цьому не треба забувати, що козацький стан в Україні був знесений у 1782 році.

контроль, вводячи у 1572-році "реєстр". Починаючи з цього часу, окрім запорізьких, були й так звані "реєстрові" козаки. У боротьбі проти татар і турків уславилися гетьман Дмитро Байда-Вишневецький, Богдан Ружинський, Іван Підкова.

З кінця XVI ст. починаються повстання українських селян та козаків проти поляків (перше повстання на Волині під проводом отамана запорізьких козаків К. Косинського у 1591-1593 роках). Крім того, українські козаки організували великі походи у Крим (1575-1577), здобували Очаків, Білгород-Дністровський, Тягиню і Козлов (Євпаторію) (1589); перепливаючи Чорне море, завойовували й руйнували такі малоазійські міста, як Варна (1600), Сіноп і Трапезунд (1614); у 1615 році вони спалили околиці Константинополя, у 1616 році напали з моря на Кафу (Феодосію), де був головний невільницький ринок у Криму.

Славетною була доба козаччини. Серед найвидатніших гетьманів треба згадати Петра Сагайдачного, який став на чолі переможної компанії проти Московії-Росії у 1618 році, а також брав участь у битві проти турецької армії під Хотинем (1621), де був ранений і у 1622 році помер.

Боротьба за "козацькі вільності" стає символом боротьби за свободу України. З цього часу назви "Україна", "українець" вживаються паралельно з назвами "Русь", "русин". У 1609 р. польська сеймова ухвала констатувала, що козаки надалі не визнають влади і старост, мають власний суд і беруть під свою юрисдикцію цілі міста. У 1616 році польський король писав: "Домашня своєволя (козацька) так завзялася, що вже справді, забувши вірність і підданство, заводять собі свою удільну державу... Вся Україна їм підвласна. Шляхтич в домі своїм не вільний. По містах і містечках королівських вся управа, вся власть в руках козаків. Захоплюють юрисдикцію, закони видають"¹.

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. К., 1909. Т.7. С. 278.

Дмитро Вишневецький-Байда

Петро Сагайдачний

Українці почували себе спадкоємцями Київської держави. Пригадаймо, що в меморандумі від 28 квітня 1621 року, адресованому польському уряду, київський митрополит Йов Борецький та єпископи, виступаючи проти переслідувань польської влади, писали, що козаки належать до “славного народу Руського”, який колись штурмував Константинополь і воював у Греції, Македонії й Іллірії. Богдан Хмельницький хотів визволити “Україну і всю Русь” і казав про себе, що йому “Бог дав, що я єсьм єдиновладцем і самодержавцем руським” (тобто українським)¹. А. Кисіль, поєднуючи стару й нову назву України, писав у 1650 році, що “зглянувся Бог на нашу бідну Русь-Україну”². В цю епоху на багатьох картах Східної Європи з’являлася назва “Україна – країна козаків”.

3. Незалежна козацька держава (1648-1659)

Найвідоміший гетьман України Богдан Хмельницький, який підняв повстання українців проти Польщі у 1648 році, багато разів громив польську армію та виганяв її за межі України. Він визволив країну з-під польського панування і створив незалежну українську козацьку державу (1648-1659 рр.). Богдан Хмельницький усунув польський лад і завів новий адміністративний поділ України на полки й сотні. Територія української козацької держави була поділена на 17 полків. Гетьманською столицею став Чигирин. Але Польща відмовлялася визнати незалежність України й війна тривала. У 1652 році гетьман української козацької держави Богдан Хмельницький вступив у союз з

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. К., 1909. Т. 8, ч. 3. С. 144-145.
² Там же. Т. 9. С. 39.

Молдавією. Постійно шукаючи союзника проти католицької Польщі, Хмельницький вирішив розпочати переговори з православною Московією про підписання угоди (угода в Переяславі, 1654 рік). Московія-Росія скористалася з цього, розмістивши на східній території України і в Києві свої гарнізони. Вона почала стверджувати, що Україна погодилася “возз’єднатися” з Росією. У дійсності Хмельницький лише шукав союзників у війні проти Польщі.

У різних рапортах про настрої після т. зв. Переяславського договору зазначається, що “кілька тисяч Москви”^{*} прибули до Києва приймати присягу на вірність цареві, а з Києва два воеводи поїхали до Чорнобиля. Лише від нечисленних чорнобильців прийнято “присягу силою і міщани тамошні, нерадо Москву прийнявши, роз’їкались... Отець митрополит і архимандрит київський іще не присягали і присягать не хочуть, так заявили, що краще їм умерти...”¹ Інший очевидець писав: “Скоро тільки Москва опанувала Київ, Білу Церкву, Чигирин, Брацлав, зараз вона Русь в своє послушення міцно, і стала собі брати з Руси, що хотіла...”² Ще один обсерватор відзначав: “Але Богдан побачив, що московські висланці взялися списувати все, що було на Україні: людей, худобу, міста, замки і села, і стало йому зависно...”³

Хмельницький скоро зрозумів, що Московія не буде добрим союзником і старався довести до розірвання союзу. Він вів переговори із Швецією, Туреччиною, Семигородом з метою створення шведсько-семигородсько-українського союзу, маючи завжди на меті війну проти Московії-Росії. Недуга і смерть Хмельницького поклали край цим планам.

^{*} Тут слово “Москви” означає “Московитів” – В.К.
¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. К., 1909. Т.7. С. 771.
² Там же. С. 774.
³ Там же. С. 774.

4. Автономна держава (1659-1784)

Загальні історичні зауваження

Україна пережила період безперервних воєн з поляками і росіянами (званими тоді ще московитами). У 1659 році Іван Виговський розбив російські війська під Конотопом. Та у 1667 році Польща й Московія за Андрусівським договором вперше розділили між собою Україну по Дніпру. Московія-Росія одержала території на схід від Дніпра з містом Київ, Польщі дісталися території на захід від Дніпра. Період між 1659 і 1681 роками називають Руїною, коли на території України велася постійна боротьба між трьома таборами і схрещувалися інтереси трьох держав: Московщини, Польщі й Туреччини.

Однак у Східній Україні українська козацька автономна держава змогла продовжити своє існування в межах Російської імперії. На захід від Дніпра гетьман Петро Дорошенко підписав союз з Туреччиною (1672), намагаючись позбавити Україну польського панування.

Українські козацькі війська, які входили до армії Польської корони, відіграли вирішальну роль у перемозі союзних армій у війні проти Оттоманської імперії, а саме під час облоги Відня турками у 1683 році. Звичайно, подвиг козаків приписують польській армії короля Яна Собеского, бо ж він командував польсько-українськими військами.

Під час Великої північної війни зіштовхнулися інтереси двох держав: Швеції та Росії. Росія, ставши великою імперією, піклуючись про свої торговельні інтереси, потребувала вийти, з одного боку, на Балтійське море, а з другого – на Чорне. Якись "дружні" чи "братерські" симпатії або ідеї "визволення" тут не існували. Це була звичайна колоніальна експансія Росії. У регіоні Чорного моря торговельні шляхи контролювала Туреччина, тому тиск Московії в цьому напрямі постійно збільшувався.

Вирішивши скористатися з конфлікту між Швецією і Росією, гетьман Іван Мазепа спробував визволити Україну з-під панування Москви й поширити свою владу на захід від Дніпра. У 1708 році він уклав секретний договір з королем шведським Карлом XII, союзником Франції. Але, зіткнувшись із сильним опором у ході кампанії на Москву, Карло XII несподівано повернувся на південь, на територію України. Не чекавши на такий перебіг подій, Мазепа приєднується до нього лише з невеликою частиною козацького війська; решта козацької армії була розсіяна по різних фронтах. У 1709 році цар Петро I розгромив військо Карла XII під Полтавою, яке разом з козаками відступило до Молдавії, яка належала Турецькій імперії.

Петро I розпочав жорсткі репресії: він знищив місто Батурин, столицю автономної козацької держави, й жорстоко розправився з прихильниками Мазепи. Згодом він, після невдалого походу Пилипа Орлика в 1711 році, почав переселення українців з Правобережжя й Лівобережжя. Проте цар не наважився негайно скасувати автономію козацької держави. Зруйнування української автономної держави відбувалося поступово й остаточно завершилося протягом 1764-1783 років, коли царський уряд ліквідував гетьманат, козацький стан і лад та завів панщину і кріпацтво.

Вивід прав України

Мазепа помер у вересні 1709 році в Бендерах (Молдавія). На початку квітня 1710 року козацька рада обрала гетьманом Пилипа Орлика. При обранні нового гетьмана затверджено документ під назвою "Пакти і Конституція прав та вольностей Запорізького Війська". У травні Карло XII підтвердив Конституцію асекураційним дипломом. Основні пункти Конституції були такі: державна незалежність України, православна віра як державна релігія, довічна недоторканість встановлених кордонів України. Консти-

туція регламентувала устрій козацької держави, що, як і в інших державах Європи, мав становий характер.

Пилип Орлик, продовжуючи боротьбу свого попередника, був першим, хто зосередив свої зусилля на користь України на ниві європейської дипломатії. У вересні або жовтні 1711 року, щоб представити українські справи, а тим самим спростувати польські претензії на західну частину України (на захід від Дніпра) та московитів на Східну Україну, він приготував для європейських урядів свого роду білу книгу під назвою "Вивід прав України". У цьому документі Пилип Орлик викладає справедливість української справи та історичні права всієї України на свободу і незалежність. Документ спершу нагадує, що після усунення польського панування у 1648 році "козацька нація і Україна були вільними". Альянс (союз), укладений з царем, призвів лише до закабалення козаків Московією. Тож, відповідно до права народів на боротьбу проти гнобителів, козаки вступили в союз з Карлом XII. Україна має право на свободу, а Московія є "узурпаторською державою", яка не має жодних прав на Україну. Таким чином, говорить далі в документі, Україна сподівається на розуміння і справедливе ставлення урядів Європи, а також на їхню допомогу у відновленні свободи, оскільки це є питанням справедливості й людяності:

"В інтересі усіх потуг Європи є зробити так, щоб Україна була звернена герцогові Орлику, котрого вільно вибрали та проголосили Стани України... Міжнародне право вимагає допомагати в крайніх випадках гнобленим підданцям, і тим більше слушно й згідне з обов'язком християнства й самої людяності є довести до відновлення князівств, поневолений з причини союзу..."¹

¹ Стара Україна. Львів, 1925. № 1-2. С. 9-13. Тексти передруковані з документа: Вивід прав України. Документи і матеріали до історії української політичної думки. Пролог. Мюнхен, 1964; передрук попереднього збірника у Малому підприємстві "Слово", Львів, 1991; Кресіна І., Кресін О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Київ, 1993.

"Вивід прав України" підкреслює, що свобода України є в інтересах усіх європейських держав, оскільки надмірна могутність Московії становить небезпеку для Європи. Допомагаючи "повернути Україну", європейські держави мають можливість "обмежити Державу, яка може скоро змагати до повалення свободи в Європі". Крім того, підсумовується у документі, "безпека й солідність миру" в Європі "у певній мірі залежить від реституції України".¹

Документ "Вивід прав України" – це справжній провісник майбутнього народження сучасного українського національного руху й боротьби за права України. Проте на той час політичні умови ще не визріли, тому розвиток українського національного руху розпочався пізніше. Європейські держави не мали спроможності думати про Україну. Москва скористалася цією ситуацією, аби закріпити свої позиції у козацькій країні, яку вона вирішила перетворити в Малоросію.

Тиск Росії на автономію України збільшився в другій половині XVIII ст., зокрема за цариці Катерини II. В інструкції для Сенату вона писала: "Малоросія, Лівонія і Фінляндія – це провінції, що правляться дарованими привілеями: порушити ці привілеї відразу було б незручно; але не можна вважати ці провінції за чужі і поводитися з ними, як з чужими землями – це був би явний нерозум. Ці провінції, так само як Смоленщину, треба легкими засобами привести до того, щоб вони зрусифікувались і перестали дивитися, як вовки в ліс"².

Наприкінці XVIII ст. Російська імперія поширила свої володіння. У 1772 році за першим поділом Польщі (на користь союзних держав – Росії, Німеччини й Австрії) Росія отримала територію між Дніпром та Сожем, у 1774 році, згідно з миром у Кучук-Кайнарджі, – територію між

¹ Стара Україна. Львів, 1925. № 1-2. С. 9-13.

² Холмський І. Історія України. Мюнхен, 1949. С. 262-263.

Дніпром і Бугом та побережжя Азовського моря, в 1783 році Росія захопила Крим, Таврію й Кубанщину, в 1793 році за другим поділом Польщі – Правобережжя від Дніпра до Пинська і Кам'янця, в 1795 році за третім поділом Польщі – західну Волинь по річку Буг, у 1812 році – Бесарабію, а в 1815 році – Холмщину. Поза російським пануванням залишилися Галичина, Буковина й Закарпаття, які входили до складу Австрійської імперії.

У цей період російський уряд скасував гетьманство (1764), зруйнував Запорізьку Січ (1775) та остаточно ліквідував автономний устрій України. Гетьманщину було поділено на три губернії (1781), введено кріпацтво, ліквідовано соціальне становище козаків в Україні, а українські козацькі полки увійшли до складу російської армії (1783). За невеликим винятком, козаки втратили право бути вільними людьми. Україна було перетворилася у звичайну провінцію Росії.

5. Звичайна провінція Росії (1784-1917)

Протягом другої половини XVIII ст. українське національне життя занепало. Його розвій було зупинено постійними заборонами російської влади на сході та польської на заході. На сході повним ходом йшла русифікація (точніше – росіянізація), а на заході все здавалося охопленим колонізацією. В Російській імперії назви “Україна”, “українці” були заборонені й замінені на “Малоросія”, “малороси”. Українські школи або зникли, або занепали. Рівень освіти був надзвичайно низьким. Але українці зберігали почуття окремого народу, що відрізняється від поляків і росіян, народу, який втратив свободу і був поневолений.

Деякі представники української знаті та інтелігенції не полишали ідеї автономності і свободи. Так, наприклад, між

1790–1805 роками невідомий автор написав історико-політичну працю “Історія Русів”, в якій подав обґрунтування боротьби автохтонних мешканців України (прямих нащадків Київської Русі) такими словами: “...побачить при тому і визнає розумний, що всіяке творіння має право буття своє боронити, власність і свободу і що для того воно споряджено самою природою, або Творцем своїм достатніми знаряддями чи способом”¹.

Початок XIX ст. позначений піднесенням українського національного відродження не лише в літературі, але, в якоюсь мірою, і в політичній думці.

У 1821–1825 роках існувало таємне “Малоросійське товариство”, створене Василем Лукашевичем, членом полтавського дворянства, який мріяв про свободу для Малоросії або принаймні автономію.

Переяняті ідеями слов'янофільства, члени іншого товариства – “Кирило-Мефодіївського Братства” (1846–1847) – мріяли про вільну й незалежну Україну (ця назва вживається в їхній програмі) у межах своєрідної слов'янської конфедерації. Членів братства було заарештовано й суворо засуджено. Найбільш жорстоко розправилися з Тарасом Шевченком, апостолом вільної України. Програмові положення товариства знаходимо в літературному маніфесті М. Костомарова “Книга биття українського народу”.

Вважаючи Україну, невід'ємною частиною Росії, російський уряд посилює заборони й цензуру та створює настільки нестерпні умови, що українська інтелігенція не має вже можливості (а то й сміливості) переступити обмеження, введені владою. Незначна лібералізація царського режиму в середині XIX ст. привела до відновлення національної діяльності української інтелігенції, про що

¹ Історія Русів/ Переклад І. Драча. К., 1991. С. 35.

свідчать дискусії стосовно національного життя у журналі "Основа", а також організація народної просвіти.

Вважаючи, що національна література і культура розбуджують та посилюють національну свідомість, російський уряд двічі вживає рішучих заходів щодо заборони публікацій, розповсюдження з-за кордону книжок і журналів українською мовою та використання української мови в школах, церквах і т.д. Йдеться про циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва (1863) та указ царя Олександра II, підписаний в Емсі, в Німеччині (1876). У циркулярі Валуєва, зокрема, сказано, що "ніякої окремої малоросійської мови не було, нема і бути не може". Ці заходи супроводжувались суворими репресіями. Багато представників інтелігенції змушені були емігрувати у Західну Україну, що була під Австрією, чи в інші країни Європи. Один з них – М. Драгоманов, який виїхав до Швейцарії, – намагався підняти питання заборони української мови та літератури на Міжнародному літературному конгресі в Парижі (1878).

Лише наприкінці XIX ст. група молодих членів "Братства Тарасівців" (1891) виступила проти ситуації, в якій опинився український національний рух. Вони заявили, що Російська імперія – це лише штучний конгломерат різних народів, які тримаються разом тільки завдяки силі та російській автократії, що Україна була і залишається окремою нацією, якій потрібні національна свобода і незалежність. У 1900 році молодий харківський адвокат Микола Міхновський публічно захищав право України на незалежність і стверджував, що українці повинні домогтися національного визволення і боротися за вільну й незалежну Україну "від Карпат аж по Кавказ", тобто за Україну, що охоплює всю етнографічну українську територію. Цього ж року була створена Революційна українська партія (РУП), а також інші політичні угруповання, які, проте, не відігравали вирішальної ролі.

Для рішучих дій умови ще не визріли. Навіть революція 1905 року, яка дещо зм'якшила режим і дала можливість з'явитися україномовній пресі, не змінила докорінно ситуацію. Через кілька років після революції прийшли реакція і нові заборони української преси та українських організацій.

Незважаючи на те, що українців налічувалося досить багато і в першій, і в другій Думі, вони були безсилимими, а завдяки новій виборчій системі у третій Думі їх практично і не було. Ця дума прийняла закон про рідну мову у початкових школах Польщі й Литви, але не в Україні, оскільки вважалося, що для українців достатньо й російської мови. Українські ж депутати ніколи не змогли піти далі питань, що торкалися культурної сфери. Український національний рух розцінювався як "сепаратизм" й відповідно розглядався як злочин і зрада.

Напередодні Першої світової війни у 1910–1914 роках особливо посилилися випадки проти українського національного руху з боку російських партій: націоналістів- "октябристів", чорносотенної організації (яка організувала єврейські погроми), кадетів. Ці партії звинувачували українських національних діячів у "сепаратизмі", а прогресисти й марксистки – у роздрібненні революційних сил і відході від класової боротьби.

Щоб залякати громадську думку і вчинити тиск на уряд, російські газети публікували статті, в яких говорилося, що український рух фінансується й підтримується ворогами Росії, що це австрійська, німецька, польська чи навіть єврейська інтрига, відповідно до обставин і ситуацій. Газети заохочували уряд розігнати українські організації та посилити обмеження стосовно української преси, театру, шкіл, вживання мови. Заборони й репресії особливо збільшилися перед початком війни у 1914 році.

6. Австрійська провінція (1772-1918)

Після першого поділу Польщі у 1772 році Австрія одержала Галичину, а також частину польської території з Краковом (велике князівство Краківське і князівства Освенцімське та Заторське). Відень створив з української і польської територій одну адміністративну одиницю, яку назвав "Королівством Галіції й Лодомерії". Така назва була нав'язана спогадом про Галич, столицю Галичини, та Володимир-Волинський, столицю Волині. Проте цю адміністративну одиницю імперії скрізь називали просто Галичиною. Протягом ХІХ ст. українці (русини, рутени) боротимуться за розділення цієї штучної Галичини на Східну (українську) та Західну (польську).

Північна Буковина, після тривалого чужого панування, з ХІV ст. опинилася під молдавським впливом, а у 1775 році увійшла до складу Австрії. Закарпаття належало Угорській короні з ХІ ст. Ці етнічні українські території також опинилися під владою Габсбургів.

Створення Австрією своєїрідної "великої Галичини" було не на користь українців, оскільки тут вони опинилися в меншості: 46,8 % населення в 1849 році. У дійсності в українській Галичині, тобто на етнографічно українській території, українці становили в середньому 71 %, а поляки – 20 % населення. Тож достатньо було приєднати частину польської території, щоб українці опинилися у меншості.

Проте польська меншина в українській Галичині мала потужний клас землевласників, знаті, інтелігенції. Завдяки соціальному й політичному режиму, що базувався на класових привілеях, поляки забезпечили собі незаперечне домінування ще до поділу Польщі; австрійська ж окупація нічого тут не змінила – поляки продовжували панувати в Галичині.

Така ситуація породжувала постійне напруження і боротьбу між поляками, що вважали Галичину історично польською, та українцями-русинами, які бажали стати господарями своєї країни і власної долі.

Революція 1848 року дала українцям Галичини можливість виявити свої політичні прагнення. За цю справу взялася створена тоді Головна Руська Рада, що опублікувала маніфест, в якому підкреслювала національну єдність українського народу Галичини і підросійської України: "Ми, галицькі русини, належимо до великого руського (українського) народу, що одною мовою говорить і лічить 15 мільйонів, з чого півтретя (два і пів) мільйона замешкує Галицьку Землю. Цей нарід колись був самостійний, рівнявся у славі з найсильнішими народами в Європі, мав свою письменну мову, свої власні закони, своїх власних князів, – одним словом був у доброму побуті, заможний і сильний. Через неприязну долю і різні політичні нещастя, розпався цей великий нарід, втратив свою самостійність, своїх князів і прийшов під чужу владу"¹.

Головна Руська Рада просила імператора Фердинанда І розділити Галичину на дві частини за національним складом населення, об'єднати українську Галичину з Північною Буковиною і Закарпаттям та зробити з них єдиний автономний край у межах імперії. Це саме питання обговорювалось і під час Слов'янського конгресу у Празі (1848). Та хоч іноді, здавалось, Відень і підтримував українців проти поляків, насправді австрійський уряд ніколи не збирався задовольняти прохання українців, щоб не загострювати відносин з поляками, які мали великий вплив у Галичині й при Віденському дворі аж до війни 1914–1918 років.

Становище українців у Галичині було надзвичайно складним. Основна маса українського населення складалася з селян – 95%, більшість яких не вміла ні писати, ні читати. Переважно селяни працювали у польських панів. Панщину було ліквідовано лише у 1848 році. Деяке пом'якшення ситуації після революції 1848 року тривало недовго.

¹ Холмський І. Історія України. Мюнхен, 1949. С. 341-342.

Становище українців стало дещо поліпшуватись лише після прийняття конституції 1860 року (виправленої через рік).

Нова конституція зробила австрійську Галичину автономним краєм; українці одержали 49 місць зі 150-и у провінційному Сеймі, проте після зміни виборчого закону на користь землевласників українці мали 14 місць у 1877 році і 11 – у 1883 році. Однак конституційні свободи, зокрема з 1867 року, дали можливість помітному розвитку української літератури, преси, освіти та науки.

Репресивні заходи, вжиті в цей час російським царським урядом в “підросійській” Україні, спричинили те, що Галичина й Північна Буковина стають з 70-х років XIX ст. осередком літературного та культурного життя для всієї України.

Саме в Галичині була створена перша українська політична партія – Русько-українська (потім Українська) радикальна партія (1890), яка у 1896 році ухвалює програму, що містить принцип незалежності України. У 1899 році було створено Національно-демократичну партію, яка проголосила необхідність об’єднання всього українського народу в “єдиний національний організм”. Боротьба за українську присутність у Львівському університеті привела до відкриття кафедри історії України, яка у 1894 році була довірена молодому професору-історик з Києва Михайлові Грушевському.

7. Україна та Європа

До кінця XVIII ст. Україна зберегла свої зв’язки з Європою. Сини козацької старшини часто виїздили на студії до Німеччини, Франції та інших країн. З XIV ст. збереглися згадки про українських студентів, що навчалися в університетах таких західних міст, як Ляйпціг, Гайдельберг,

Кенігсберг, Страсбург, Париж (Сорбонна), Болонья, Падуа, Краків, Прага. У XVII ст. у Франції студіював Петро Могила, відомий пізніше як український митрополит. Відомо також, що у XVIII ст. багато українців закінчило медичний факультет у Страсбурзі. Через таких студентів, що закінчили західні школи, в Україну потрапляли нові культурні течії.

Козацькі війська брали участь у тридцятилітній війні (1618-1648), у кампанії над Рейном (Палатин, Франковія), були в Богемії, Моравії, Угорщині та інших країнах. У 1644 році козаками зацікавилася Франція. Французький посол у Варшаві зустрівся з Богданом Хмельницьким, з яким було домовлено, що він поїде до Франції вести переговори у справі набору козаків для служби у Франції. У березні 1645 року Хмельницький поїхав до Франції і запропонував набрати 1800 чоловік козацької піхоти і 800 чоловік кінноти. У жовтні 1645 року запорожців перевезено до Франції (кораблем з Данціга до Кале). Українські козаки взяли участь в облозі Дюнкерка, який був у руках в іспанців. Деякі автори припускають, що козаками командував Богдан Хмельницький, хоч певності нема. Інші документи свідчать, що в цій кампанії брав участь полковник Сірко.

Численні дипломати, мандрівники та інші автори цікавилися Україною, її історією, народом, звичаями. Ще в 1584 році італієць Гамберіні зацікавився характером козаків, а курляндський герцог Л. Міллер подав інтересні відомості про Івана Підкову та місто Київ. Посол цісаря Рудольфа II до козаків, який перебував на Запоріжжі цілий місяць у 1594 році, описав різні міста України (Львів, Кам’янець, Прилуки, Київ).

Про перебування Богдана Хмельницького у Франції писав дипломат П’єр Шевальє у книзі французькою мовою “Історія війни козаків проти Польщі з розповіддю про їхнє походження, їхню країну, звичаї, управління і релігію” (1663).

Французький військовий інженер Гійом Ле Вассер де Боплан, який під час служби у польського короля перебував в

Україні, видав знаменитий “Опис України, себто кількох провінцій Королівства Польщі, що простягаються від кордонів Московії до меж Трансильванії, разом з їхніми звичаями та способом життя і ведення війни” (перше видання з’явилося у 1651 році, друге, доповнене й остаточно, – у 1660 році в Руані).

Численні держави відправляли своїх послів до гетьмана України Богдана Хмельницького. Дуже цікаві спогади залишив посол Венецької Республіки Альберт Виміна, який побував в Україні в 1650 році. Він розмовляв з гетьманом, був присутній на нарадах козацької Ради. Його опис українського побуту надзвичайно цікавий. Не менш важливими є вислови про гетьмана та Україну шведських послів К.Я. Гільдебрандта й Веллінга, а також посла семигородського князя Ракоці Франца Шебеші.

У 1651 році відомий в Європі гравер із Данцінгу (Гданська) Гільгельмус Гондіус Батавус виконав портрет славного Богдана Хмельницького. Під гравюрою він написав латинською мовою: “Богдан Хмельницький, найвищий командант Запорожців, організатор війни поневолених та провідник повсталих козаків і українського народу”¹.

У 1674 році французький автор Лінаж де Восьєн видав книжку під назвою “Справжнє походження повстання козаків проти Польщі”. У “Газет де Франс” писалося, що кардинал Мазарен був дуже здивований таким сильним повстанням Хмельницького проти Польщі. Існує свідчення того, що французька дипломатія була прихильною до українців, зокрема підтримуючи Гадяцький договір між Польщею та Україною (1658).

¹ Гравюру можна побачити а численних українських виданнях, але чомусь без підпису. З повним підписом вона була надрукована в праці І.П. Крип’якевича “Богдан Хмельницький” (Київ, 1954. С. 127; див. також Chevchenko Jacques. Ukraine. Bibliographie des ouvrages en français, XVII–XX siecles. Paris, 2000. P. 222).

Богдан Хмельницький. Гравюра Батавуса.

Французька громадськість цікавилася долею українців під час війни Карла XII і Мазепи проти росіян. Після переходу Мазепи на бік Карла росіяни захопили Батурин, столицю козацької автономної держави, і повністю знищили її разом з усіма мешканцями (13-14 вересня 1708 року). З цього приводу "Газет де Франс" та інші французькі газети писали: "Жахлива різня... Руїна України... Жінки й діти вирізані... Всі жителі Батурина не зважаючи ні на вік, ні на стать убиті... московитське варварство...". Уся преса Європи засудила варварство росіян.

Ф.Х. Вебер у своїх спогадах французькою мовою (Франкбург, 1720) писав, що "московський генерал Меншіков приніс в Україну всі страхиття помсти та війни. Всіх приятелів Мазепи безчесно катовано. Україна залита кров'ю, зруйнована грабунками і виявляє скрізь страшну картину варварства переможців"².

Через Полтаву Московія-Росія ввійшла до Європи, але потребувала змінити на краще свій образ (імідж) у країнах Заходу. Вже у 1711 році російський посланець у Франції писав своєму цареві: "...Що стосується (французького) народу, то він цілком ворожий Росії й навіть не хоче чути добрих вістей, що нас стосуються й вони не допускаються до преси. Ось чому було б корисно підлеститися (за допомогою субсидій) до редактора газети, щоб він погодився й друкував новини, які є нам сприятливі".

У 1710-1714 роках французька дипломатія цілковито підтримувала зусилля своїх союзників: Карла XII, поляків та українців, які підштовхнули Туреччину до війни з Росією, щоб таким чином звільнити Польщу й Україну від російського панування. Коли Карло XII зміг покинути турецькі володіння й повернувся до Швеції, Пилип Орлик (наступник Мазепи) та більшість членів українського уряду поїхали

¹ Gassette de France, 13-14 septembre 1708.

² Січинський В. Чужинці про Україну. Львів, 1991. С. 42.

разом з Карлом до Швеції. Син Пилипа Орлика Григорій оселився у Франції й одружився з мадемуазель де Дентвіль. Ставши близьким дорадником короля Людовіка XV, який іменував його кавалером Сен-Луї, Григорій Орлик служив Франції як дипломат і генерал до 1759 року, коли помер від ран, отриманих в одному з боїв у Німеччині.

Філософ Вольтер у книзі "Історія Карла XII" (1731-1732) присвятив багато сторінок Мазепі та "Україні, країні козаків, розташованій між Малою Татарією, Польщею й Московією". Він писав: "Україна завжди прагнула бути вільною..."¹.

Наприкінці XVIII ст. відомими в Європі були видання про Україну двох авторів. Один з них, Жан-Бенуа Шерер, написав "Аннали Малої Росії або Історія Запорізьких козаків України чи Малої Росії, від походження до наших днів. Слідує скорочена історія козацьких гетьманів з доказовими документами, перекладеними з манускриптів, що знаходяться в Києві, доповненими примітками..." Другою працею були спогади француза Шарля Франсуа Масона, який перебував на російській службі в 1762-1802 роках і написав книжку "Секретні спогади про Росію", в якій змальовував відносини між Україною і Московією.

Під час Французької революції (1789) В. Капніст, посланий українською знаттю, прибув до Берліна (можливо, до Парижа) шукати підтримки для українського народу. Буасі д'Англя, голова Національного Конвенту Франції, засуджував Росію як державу, що "поневолила козаків". Директорія також дотримувалася думки, що Україна має бути відділеною від Російської імперії.

У 1800-1805 роках у мемуарах дипломатів часто згадувалась Україна. У 1812 році французький дипломат Отрив передбачав "побудову в Україні незалежної держави, в якій імператор зберігає право на володіння лише за самим собою". Ця держава під назвою "Наполеоніда" мала стати

¹Voltaire. Histoire de Charles XII. Paris. 1968. P.123-124.

“одним з найсильніших бар’єрів перед амбіційними проєктами Росії і її зазіханням на Чорне море і Босфор”¹. У той час на вимогу Наполеона М. Лезюр видав “Історію козаків”, таємно розмножену в тридцяти примірниках.

У 40-х роках ХІХ ст. французи знову зацікавилися Україною, але вже називаючи її Малоросією. У той час та пізніше чимало французьких письменників присвятили статті чи вірші Україні, козакам, Мазепі (В. Гюго, Е. Рекло, Дерулед, Рембо та ін.). Казімір Делямар, регент державного банку “Банк де Франс” і директор газети “Ля Патрі” (“Батьківщина”), виступав на захист малоросіян чи русинів та інших народів Російської імперії. У 1869 році, щоб нагадати про долю українців, він адресує Сенату Французької імперії петицію, яка називалася “Європейський п’ятнадцятимільйонний народ забутий історією”. Але це був час, коли Франція опинилася на порозі війни 1870 року, тому ніхто не звернув увагу на петицію С. Делямара на захист українців.

Франції був потрібен союзник по той бік Німеччини. Проте справжнє франко-російське зближення відбулося пізніше, починаючи з 1891 року. Однак громадську думку готували заздалегідь, зокрема перед 1888 роком, коли на французькій біржі було випущено першу російську позичку на 500 мільйонів франків. Для того, щоб отримати цю позичку потрібна довіра французів до Росії. Для російського уряду існував лише один шлях: підкупити французькі газети і журналістів, що й було зроблено. Відтоді за допомогою підкупу у Франції створено міф про “святую Росію”, що не є імперією, в якій все чудово, немає жодних проблем соціального чи національного характеру, а також поневолені народів.

¹ Kosyk W. L'Ukraine dans la politique française au XIX siècle. Colloque à la Sorbonne. Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris, 1987.

Напередодні цих подій, у 1875–1878 роках, у Франції з’явилася невелика книжечка – повість Марка Вовчка “Маруся”, перекладена на французьку мову М.Ж. Сталем. Цей твір, відзначений Французькою академією, був прийнятий Міністерством публічного навчання для шкільних бібліотек, а мерією Парижа – як приз для учнів. Багато поколінь молодих французів аж до Другої світової війни пам’ятали про цю гарну українську дівчинку Марусю з блакитними очима, яка так відчайдушно боролась у ХVІІ ст. проти загарбників своєї країни – росіян, поляків, татар – та за незалежність України. Маруся стала для французів символом боротьби за волю і незалежність.

8. Україна - незалежна держава (1917-1920)

Революція 1917 року

Війна 1914 року посилила заборони: закриття останньої української газети, поліцейський нагляд, депортація активістів національного руху (наприклад М. Грушевського, який повернувся з-за кордону до Києва напередодні війни).

Крім того, здавалося, що український національний рух відійшов на задній план внаслідок зусиль, пов’язаних з війною. Було мобілізовано близько трьох мільйонів українців, які вмирили на фронтах за Росію та її союзників (Антанту) і часто від куль інших українців – тих, що воювали в австрійській армії. Під час війни в Російській імперії налічувалось близько 30 мільйонів українців, а в Австро-Угорській імперії – близько 5 мільйонів.

8 березня (23 лютого за старим стилем) 1917 року в Російській імперії сталася революція, яка привела до зречення з престолу царя Миколи ІІ та падіння царського режиму (12 березня) і розпаду імперії. Цікаво, що полк, який

відмовився стріляти в натовп й таким чином подав приклад іншим частинам російської армії в Петрограді, що став сигналом початку революції, складався з українців (Волинський полк).

17 березня, через п'ять днів після падіння царського режиму, українці створили в Києві тимчасовий український парламент – Українську Центральну Раду. 22 березня Центральна Рада розповсюдила заяву, де було сказано, що вперше за майже 200 років тридцять мільйонів українців одержали можливість сказати, хто вони є і як уявляють своє життя “окремої нації”. Повернувшись з депортації, Грушевський був обраний президентом Центральної Ради.

Україна зазнала несподіваного й широкого розвитку національного руху. Виникли політичні партії, організувались бойові сили. 1 квітня у Києві відбулася стотисячна маніфестація за свободу України. Центральна Рада скликала Український Національний конгрес (17-21 квітня 1917 року), який переобрав і доповнив її склад. Зібравшись на Військових з'їздах (18 травня і 18 червня 1917 року), делегати військових українських та українізованих частин підтримали вимогу автономії для України. Але російський тимчасовий уряд не погодився з цією вимогою. Тоді Українська Центральна Рада сама проголосила автономію 23 червня 1917 року Першим Універсалом. 28 червня було створено український автономний уряд. Російський тимчасовий уряд, який на вимогу Франції розпочав наступ на українському відтинку фронту, був змушений визнати автономію України 16 липня 1917 року, про що повідомив Другий Універсал Центральної Ради.

Незалежність України.

Українська Народна Республіка

У той час, коли Росію охопила революційна і соціальна агітація більшовиків, Україна залишалася доволі спокійною і стабільною до початку осені 1917 року. Ті неприємності, які

Михайло Грушевський

виникли в Україні пізніше були спричинені агітаторами з Росії та членами більшовицької партії. Після перевороту Леніна в Петрограді і приходу комуністів до влади (листопад 1917 року) у Києві опинилися три сили: війська російського тимчасового уряду, більшовицькі загони та українська армія. Після кількадечної конфронтації українці вийшли переможцями (10-15 листопада) і взяли владу в свої руки на всій території України.

16 листопада 1917 року український уряд повідомив Петроград і союзників (Антанту), що відтепер уся влада в Україні належить тільки йому. 20 листопада Центральна Рада проголосила Третім Універсалом створення Української Народної Республіки (УНР). Незважаючи на недосконалість цього документа, УНР стала *де-факто* незалежною державою.

12 грудня 1917 року французький посол у Петрограді передав у Париж ноту українського уряду, яка була фактично проханням про визнання. У цій ноті було сказано, що "за відсутністю в Росії центральної влади, визнаної всіма народами російської федерації, Державний Секретаріат України перетворюється у повний і незалежний уряд... Наша Республіка завжди вважатиме себе союзником тих держав, які боролися з Росією проти Центральних імперій..."¹ Проте далі зазначалося, що ситуація є настільки складною, що український уряд змушений прилучитися до мирних переговорів з Німеччиною та Австрією, які раніше розпочала Радянська Росія. Україна, зокрема, потребувала допомоги, щоб створити збройні сили і тим самим мати можливість втримати фронт.

Тим часом Радянська Росія ухвалила "Декларацію прав народів Росії", що гарантувала рівність і суверенітет народам колишньої імперії, а також їхнє право на

¹ Archives du Ministère des Affaires Etrangères (АМАЕ). Guerre 1914-1919. Vol. 649. F. 240.

самовизначення аж до відокремлення й створення незалежних держав. Відповідно до цієї декларації, Радянська Росія визнала 16 грудня 1917 року Українську Народну Республіку. Франція, яка потребувала надійних союзників, щоб втримувати східний фронт, також шукала домовленості з українським урядом (з 18 грудня). Однак ситуація різко змінилася, коли Україна відкинула ультиматум російського уряду, висловлений у телеграмі від 16 грудня.

Уряд Леніна висунув перед Україною численні вимоги: право переходу військ через українську територію в напрямі Дону, припинення роззброєння радянських військ і червоної гвардії на українській території та ін. У разі недержання задовільної відповіді протягом 48 годин уряд Леніна погрожував війною поміж Центральною Радою і радянською владою Росії. Коли український уряд відкинув ультиматум, Радянська Росія розпочала свою першу агресію проти України (20 грудня).

4 січня 1918 року Франція визнала Україну *де-факто* і призначила генерала Табуї на пост комісара Французької республіки в Україні. 9 січня Париж повідомив більшість країн світу, що "французький уряд офіційно визнав незалежність Фінляндії і України" (АМАЕ. Т. 695. С. 204).

Але Україна, залишена Францією без допомоги і не маючи можливості опиратися російсько-радянським військам, що наступали, була змушена шукати виходу з тяжкої ситуації шляхом переговорів з центральними державами у Бересті-Литовську, які ще у грудні розпочала Радянська Росія. Але німці й австрійці висунули умову: український уряд може взяти участь у переговорах лише тоді, коли українську делегацію офіційно визнає російська як делегацію незалежної держави.

10 січня 1918 року Л. Троцький, голова російської делегації, офіційно визнає українську. 12 січня Україна була визнана центральними державами. Шукаючи виходу з допомогою переговорів у Бересті, українці продовжували

вести переговори з державами Антанти (Франція, США, Італія, Великобританія) в Ясах. Ці переговори не дали очікуваного результату. З метою покращення міжнародної ситуації та підкреслення, що наступ радянських військ є звичайною агресією чужої держави, український уряд Четвертим Універсалом формально проголошує незалежність 22 січня 1918 року.

Війська Радянської Росії успішно наступали. Щоб зупинити наступ на Київ, український уряд зміг послати лише курінь студентської молоді. Всі 300 юнаків загинули в бою під Крутами. У цей час у Києві більшовики підняли повстання і зайняли Арсенал. Крім нечисленних вірних відділів, уряд покликав на допомогу Симона Петлюру, який організував на Лівобережжі гайдамаків. Повстання було розгромлено, а 9 лютого Київ зайняли російсько-радянські війська, що наступали з Лівобережжя. Цього ж дня український уряд підписав мирний договір з центральними державами (Німеччина, Австрія, Болгарія і Туреччина).

Треба згадати, що наприкінці січня 1918 року Центральна Рада ухвалила ряд законів, у тому числі про націоналізацію землі та 8-годинний робочий день. Після евакуації до Житомира Центральна Рада ухвалила закони про грошову систему, державний герб, громадянство та ін.

Гетьманська держава. Німецька окупація

Щоб примусити Росію підписати мир, 16 лютого 1918 року австро-німецькі війська розпочали наступ на всій лінії фронту від Балтійського до Чорного моря. Російсько-радянські окупаційні війська були вигнані з України. Тоді разом з радянськими військами українську територію покинули більшовицький виконавчий комітет і т.зв. "радянський уряд" (створений більшовиками у Харкові в грудні 1917 року), які 20 квітня 1918 року в Таганрозі припинили свою діяльність. У мирному договорі з німцями Радянська Росія знову визнала незалежність України.

Коли німці побачили, що український уряд не має можливості доставити у Німеччину обіцяну кількість хліба і намагається не підкорятися німецьким наказам, було введено режим окупації з метою збільшення постачання харчів, збіжжя і м'яса для Німеччини та Австрії, де відбувалися голодні заворушення. Але економіка України була зруйнована, фабрики й заводи не працювали, поміщицькі землі лежали облогом. Більшовики пограбували країну, вивезли грошові запаси банків. Конфлікти між українським урядом й німцями поглиблювалися.

Німецькі власті прийшли до висновку, що Україні довіряти не можна, що її народ у більшості несвідомий і нічим не відрізняється від російського, що українським "діалектом" говорять лише найнижчі класи населення, а українські міністри, хоч і походять з буржуазних верств, є "фантастами, ідеологами і академічними соціалістами". Соціалістична програма українського уряду зірвала власницькі взаємини з Німеччиною.

Німці вважали, що створення української армії стоїть під знаком питання, бо не відомо чи ця армія воюватиме на німецькому боці. Вони воліли розглядати Україну лише як економічну територію, потрібну Німеччині (німецькі архіви, ВА-МА № 46/172). 26-27 квітня 1918 року німці роззброїли дивізію "синьожупанників", після чого ввели окупаційний режим, карні експедиції проти українських сіл, польові суди, насильні реквізиції збіжжя й харчування. Український уряд видав розпорядження, не виконувати накази фельдмаршала Айхгорна.

Вже на початку квітня німці почали думати про зміну уряду. 18 квітня французький уряд отримав рапорт про те, що німці планують скинути уряд УНР й поставити інший, слухняніший. 21 квітня Айхгорн видав настанови щодо поведінки німецької армії у випадках перевороту, захоплення телеграфу, пошти тощо. 23 квітня німці вже передбачили проект нового уряду. 24 квітня прийшов наказ зайняти

центр міста та, при потребі, будинки Центральної Ради, прем'єр-міністра, міністра війни і генерального штабу. 26 квітня німці почали переговори з генералом Павлом Скоропадським про німецьку підтримку у випадку перевороту.

27 квітня німці заарештували українського міністра внутрішніх справ Ткаченка з дружиною та декількома членами кабінету, міністра війни Жуковського, членів міністерства Гаєвського і Богацького, міністра закордонних справ М. Любинського. Наступного дня Центральна Рада ухвалила проект Конституції УНР та обрала М. Грушевського президентом України. Цього ж дня, 29 квітня 1918 року, Хліборобський Конгрес України проголосив генерала Павла Скоропадського гетьманом України.

Гетьман скасував лад УНР і оголосив нову назву для України – Українська Держава, уряд якої був створений 20 травня 1918 року. До його складу увійшли переважно росіяни, члени Російської конституційно-демократичної партії, або прихильники “об'єднаної” Росії з монархічним устроєм. Київ став центром новоприбулих біженців з Росії, які займали визначні посади за царя чи при тимчасовому уряді. Сам гетьман перебував під впливом української і російської масонських лож. Налаштовані проти більшовиків росіяни ненавиділи не лише їх, але й український визвольний рух та незалежність.

Все ж таки у перші місяці свого існування гетьманська влада почала налагоджувати дипломатичні взаємини України з іншими державами, в тому числі з нейтральними (Швейцарією, Данією, Норвегією, Швецією, Іспанією, Голландією та ін.). Наприкінці травня 1918 року розпочалися переговори щодо господарських, дипломатичних і консульських взаємин між Росією та Україною.

У середині травня українські республіканські групи створили спільний опозиційний центр, який прибрав назву “Український Національний Союз” і почав готуватися до повстання проти гетьмана.

Але все ж таки за гетьманської влади українське життя розвивалося. Було відкрито спочатку 54 гімназії, потім їх налічувалося 150 (за часів УНР – лише 3). У жовтні відкрито в Києві перший Український державний університет, а потім університет у Кам'янці-Подільському. Було засновано Українську Академію Наук і закладено початки автокефалії Української Православної Церкви.

Врешті, проголошення гетьманом федерації України з “демократичною” Росією підлило масла у вогонь, і республіканська опозиція підняла проти гетьмана повстання в середині листопада 1918 року.

Дозволяючи функціонування Української держави у таких сферах, як дипломатія, освіта тощо, німці ніяк не підтримували створення української армії і були позитивно налаштовані щодо зближення з Росією. Зрештою, вони навіть допомогли російським білогвардійцям створити армію.

Відновлення Української республіки. Директорія

Повстання проти гетьмана привело до відновлення Української республіки і влада перейшла до рук Директорії, що керувала боротьбою українців за незалежність до 1920 року.

Наприкінці Першої світової війні 1914-1918 років українці Австро-Угорщини взяли владу у Львові і проголосили 1 листопада 1918 року незалежність Західно-Української Народної Республіки. Польська меншість міста й околиць, вважаючи, що Галичина є історичною частиною Польщі, підняла проти українців повстання. Почалися затяжні бої у Львові.

22 листопада українці змушені були евакуюватися зі Львова й розміститися у Тернополі, а потім у Станіславові. Вони встановили контакт з урядом у Києві і після прелімінарного договору 1 грудня та голосування Національної Ради Західної України 22 січня 1919 року було проголошено

об'єднання двох українських держав в єдину республіку (соборність).

Тим часом на західних землях України точилася війна. Поляки, отримавши допомогу Польської держави, постійно наступали. Франція погодилася перекинути до Польщі польський легіон, сформований і вишколений у Франції. Поляки відправили його на фронт проти українців (травень 1919 року). На початку червня польські війська зайняли майже всю Галичину. Українці під командуванням генерала О. Грекова, на короткий час відкинули поляків, але Найвища Рада Мирної конференції в Парижі дозволила їм продовжувати операції аж до річки Збруч.

У липні 1919 року українська галицька армія під тиском поляків відступила за Збруч. Галичину окупувала Польща. У Варшаві місія Антанти намагалася припинити конфлікт. У грудні 1919 року вона визначила можливу лінію кордону між українською етнічною територією і польською, яка опісля отримала назву "лінія Керзона" (лорд Керзон, міністр закордонних справ Великобританії). Ця лінія відповідала приблизно нинішньому кордону з Польщею.

У грудні 1919 року членом місії Антанти був капітан Шарль де Голь. Тоді він звітував перед головним штабом французької армії про те, що "східну" Галичину заселяють у більшості русини, які належать до тої ж раси, що і населення України. Виступи де Голя чи Керзона долі Галичини не змінили.

Радянська Росія з допомогою КП(б)У (створена в Москві в липні 1918 року) вдруге вторглася в Україну в грудні 1918 року, створивши спочатку в листопаді т.зв. "Тимчасовий робітничо-селянський уряд України". Ще в листопаді Антанта висадила понад 13 тисяч військ на побережжі Чорного моря і почала діяти в союзі з російською армією "білогвардійців", противників більшовиків і прихильників Російської імперії. Крім того, з літа 1918 року в Україні існували різні повстанські загони здебільшого під

командуванням самозваних отаманів, які боролися проти каральних експедицій німецької влади.

Переговори між українським урядом і представниками Антанти в Одесі й Бірзулі в січні-лютому 1919 року не дали ніяких результатів. Українські збройні сили не мали можливості стримати Червону армію, яка переважала кількісно і 5 лютого 1919 року знову зайняла Київ. На сході з'явився новий ворог – російська білогвардійська армія Денікіна, підтримувана Францією і Великобританією. Українській армії бракувало одягу, зброї, медикаментів. На заході продовжувала наступ польська армія.

Коли на домагання представників Антанти український уряд покинули соціал-демократи, які в більшості вийшли за кордон (Антанта вважала українських соціал-демократів такими ж лівими, як і партія російських соціал-демократів Леніна), в уряді залишився Симон Петлюра, який вийшов з соціал-демократичної партії. Він на короткий час став головою Директорії і головнокомандувачем армії (тобто головним отаманом) та намагався врятувати незалежність України.

Особливо важким був 1919 рік. Російські радянські війська наступали з півночі, антикомуністичні – зі сходу і півдня. Територія, що була під контролем українського уряду, часто переходила з рук у руки по декілька разів. Адміністрація Української держави не працювала. Існували отамани, що діяли за власним розсудом. Частина селян приєдналася до різних безвідповідальних ватажків, таких як Махно. Діяльність отаманів і різних повстанців призвела до повної анархії в країні. Більшовицька партія проводила підривно й провокаційну діяльність. Так, наприклад, у Проскурові члени цієї партії намагалися підняти повстання проти національного уряду з метою його захоплення, чим спровокували антиєврейський погром одного з отаманів. Ні уряд, ні Петлюра про це нічого не знали і не були відповідальними за цей погром.

Саме в таких трагічних обставинах в Україні прокотилася хвиля погромів. Традиційно в них звинувачують Петлюру. Та документи свідчать, що він ніяк не міг бути відповідальним за ці погроми (див., наприклад, видання: Гунчак Т. Симон Петлюра й євреї. Париж, 1987). Навлаки, Петлюра боровся проти погромів усіма засобами, які мав у своєму розпорядженні. Щодо самих погромів, то книжка російською мовою, що з'явилася в Москві на початку 1927 року під назвою "Єврейські погроми 1918-1921 років", подає такі цифри: 63 % погромів влаштовано "нерегулярними бандами", 17,4 % – Денікіним, 16 % приписується Петлюрі чи, точніше, його війську, 3,6 % – полякам. Але під впливом росіян стало звичкою звинувачувати у всіх погромах лише українців, зокрема Симона Петлюру.

Усунені з території України спочатку українськими національними військами, а потім Денікіним, російські більшовицькі війська втретє почали агресію проти України на початку листопада 1919 року і вже 16 грудня зайняли Київ. Українська національна армія, не маючи спорядження і ліків, перейшла на партизанський спосіб боротьби.

У 1920 році, сподіваючись на ефективну допомогу польського уряду у боротьбі з Радянською Росією, уряд Петлюри погодився віддати українську Галичину, що вже і так була в руках у поляків. 24 квітня 1920 року уряд Петлюри підписав договір з Польщею про взаємовизнання, допомогу й спільну боротьбу за визволення України.

Польсько-український наступ у травні 1920 року, успішний на початку, закінчився поразкою. Польща остаточно полишила свого українського союзника (частково під впливом західних держав і польських політичних кіл) і підписала у жовтні 1920 року перемир'я з Радянською Росією, на основі якого частина українських і білоруських земель залишилася за Польщею. 18 березня 1921 року новий польсько-радянський кордон був підтверджений Ризьким договором.

15-21 листопада 1920 року українські війська змушені були залишити українську територію й дали себе обеззброїти на території Польщі. Так закінчився період незалежності України.

Протягом 1917-1920 років Українська держава була визнана багатьма країнами, зокрема Радянською Росією (у 1917 році до початку агресії та у 1918 році), Францією, Великобританією, США, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Японією, Китаєм, Португалією, Білорусією, Данією, Грецією, Норвегією, Персією, Іспанією, Вірменією, Грузією, Фінляндією, Литвою, Азербайджаном, Польщею, Швецією, Швейцарією, Чехо-Словаччиною, Ватиканом, Голландією, Італією, Бельгією, Латвією й навіть у 1921 році Аргентиною.

9. Новий період окупації (1920-1939)

Система, закладена у Версальському договорі і доповнена Ризьким, призвела до поділу українських земель між чотирма державами: Радянським Союзом, Польщею, Румунією і Чехо-Словаччиною.

Радянська Україна (1920-1939)

Анексована Росією і окупована радянськими військами, Україна була перетворена на УРСР та мала формальний статус "незалежності". Її відносини з Росією визначалися двосторонніми угодами. Однак 30 грудня 1922 року комуністи Росії, України та інших радянських республік підписали договір про створення СРСР. Таким чином, Українська РСР стала складовою частиною нової федерації, яка насправді федерацією не була. Створення СРСР було нічим іншим, як легалізацією домінування Росії над іншими республіками.

Збройний опір проти радянської влади тривав в Україні до 1924 року. Проте, незважаючи на складні умови, терор і переслідування, національне життя в Україні переживало в 20-х роках період великого піднесення. Успішно проводилась українізація державних інституцій, преси, освіти, культурного життя. Незважаючи на домінування офіційної російсько-більшовицької доктрини, українська література розвивалась майже природно. Нова економічна політика (НЕП) сприяла покращанню соціального становища населення.

Та Москва не бажала такого розвитку подій. Комуністична партія розпочала боротьбу проти ініціаторів українізації О. Шумського і М. Скрипника, письменника М. Хвильового, який осмілювався закликати українську інтелігенцію відвернутися від Москви і повернутися лицем до Європи (1926-1927), а також проти економіста М. Волобуєва, який критикував колоніальний стан української економіки. Москва боролася проти найменших проявів автономності і незалежності.

У квітні-травні 1927 року у відносинах між Радянською Росією і Великобританією виникла серйозна криза, яка призвела до розриву дипломатичних, комерційних та фінансових зносин між Лондоном і Москвою 27 травня 1927 року. Москва інтерпретувала цю кризу як доказ того, що капіталістичні країни хочуть фінансово і економічно задушити СРСР та готують інтервенцію з метою відділення України (а також Грузії і Білорусії), щоб таким чином ослабити Радянську державу.

І справді, Москва боялася втратити Україну, чий вклад в економіку Союзу тоді був величезним: 80 % виробництва вугілля, 85 % залізної руди, 70 % металів, 82 % цукру, 28 % зернових тощо. Тож треба було якомога швидше повністю інтегрувати Україну в СРСР, а для цього "умиротворити" її, і водночас побудувати іншу економічну базу, таку ж, як Україна, але в глибині імперії.

У грудні 1927 року Російська комуністична партія (більшовиків), яка лише два роки тому перейменувалася у ВКП(б), під час XV з'їзду затвердила рішення про перший п'ятирічний план, спрямований на розвиток "тих галузей тяжкої промисловості, які піднімуть у найкоротший термін економічну могутність і обороноздатність СРСР, служитимуть гарантією можливості розвитку в разі економічної блокади, послаблять залежність від капіталістичного світу"¹. Крім того, було вирішено створити другу економічну базу, таку, як Україна, але вона мала знаходитися у глибині імперії, в Уральсько-Кузнєцькому басейні. Перший п'ятирічний план мав бути виконаний за рахунок прискореної індустріалізації і насильної колективізації.

Колективізація спричинила дезорганізацію сільського господарства майже всюди. У деяких районах Білорусії, на Волзі, Північному Кавказі та в Казахстані люди голодували. Та в Україні цей процес відбувався по-особливому. З 1927 року головним ворогом тут було проголошено "націоналістський ухил". На інтелігенцію та селянство (81,5 % населення) чинився невинний тиск. Радянській владі потрібно було обезглавити і тероризувати національну інтелігенцію та розгромити селянство, яке вважалось "соціальною базою українського націоналізму".

Багатьох представників інтелігенції, серед яких були члени Академії наук, звинуватили у належності до підпільної організації "Спілка Визволення України" (СВУ). Всі вони були арештовані у 1929 році й засуджені у 1930 році як іноземні шпигуни, що хотіли відділити Україну від СРСР. У той же час було ліквідовано Українську автокефальну православну церкву. Колективізація перетворилася у засіб політичної боротьби проти основної

¹ История СССР с древнейших времен до наших дней. Т. 8. М., 1967. С. 459.

маси населення. Село охопив неймовірний терор, особливо за часів кампанії з "ліквідації куркулів як класу".

У 1928-1932 роках близько 1,5-2 мільйонів українців було депортовано чи ув'язнено в концентраційних таборах ГУЛАГУ, а 300-500 тисяч розстріляно по селах. Та найбільше жертв приніс голодомор 1932-1933 років. Цей голод-геноцид був ретельно організований шляхом безжалісних насильних реквізицій, ізоляції сіл, міст і залізничних станцій та введення закону про охорону соціалістичної власності. Трохи більше ніж за рік в Україні жахливою смертю загинуло 5-6 мільйонів чоловік.

Відзначаючи успіх першого п'ятирічного плану у січні 1933 року, Сталін заявив, що "успішне виконання п'ятирічного плану дало нам можливість вже тепер піднести оборонну спроможність країни на бажаний рівень". А щодо другої економічної бази він сказав: "Ми мали тільки одну вугільну та металургійну базу – на Україні – (зараз)... ми створили нову вугільну й металургійну базу на сході, що є гордістю нашої країни"¹.

Таким чином, Радянська Росія утвердилась як світова держава ціною мільйонів смертей. Французький державний муж, колишній прем'єр Франції Едуар Еріо, що відвідав Україну під час голодомору, але нічого не бачив і заперечував його існування, заявляв із задоволенням у Москві перед поверненням до Франції, що "СРСР поступово стає державою, що відзначатиметься такою ж могутністю, як США". Він не задумувався над тим, якою ціною будувалася ця могутність.

Впливові українські комуністи М. Скрипник і М. Хвилювий, які допомогли встановленню радянської влади в Україні, вражені розмахом нещастя, покінчили життя самогубством у 1933 році, а М. Волобуєв був депортований. Після чистки "небажаних елементів" в Академії наук влада взялася за діячів культури, письменників, театральних діячів

¹ Staline J. Les questions du léninisme. T.2. Paris, 1947. P. 84.

та ін. Сотні їх розстріляно або пропало безвісти. Українізацію було зупинено й засуджено. Російська мова стала домінувати.

Десятки тисяч українців було розстріляно чи заслано у табори. Лише в одному місті Вінниця під час війни знайшли братські могили 10 тисяч жертв, розстріляних у 1937-1938 роках і похованих у спільних ямах сотнями. На деяких з цих могил було побудовано парк культури і відпочинку. Такими братськими могилами вкрита вся Україна, й до сьогодні знаходять нові поховання. Влада також позбулася й багатьох комуністів, які були звинувачені у недостатній боротьбі з "українським націоналізмом" та у відході від лінії комуністичної партії Москви.

Напередодні Другої світової війни в Українській РСР, де проживало 32 мільйони жителів на території 443 тисяч км², не існувало жодної національної політичної сили, крім КП(б)У, що діяла за наказом Москви.

Західна Україна (1920-1939)

Польська влада відмовилась надати автономію Галичині, яка була, однак, передбачена Версальським та Ризьким договорами. Тож українці продовжували боротьбу за свої права й свободу, яка набрала двох форм. Політичні партії, товариства й соціально-економічні угруповання вдавались до легальних методів. Українське Національно-демократичне об'єднання, Українська Соціалістично-радикальна партія, Українська Соціал-демократична партія та декілька менших партій брали активну участь у політичному житті Польської держави. Під час виборів 1928 року українські політичні партії в Польщі одержали 48 мандатів до Сейму і 11 – до Сенату. Однак польська адміністрація поробила все, аби зменшити до мінімуму кількість українських представників.

Паралельно з легальною політичною боротьбою молоді генерація, зокрема колишні офіцери національної

армії, вирішили вести боротьбу нелегально. Саме у 1920 році виникла Українська Військова Організація (УВО), яка продовжувала збройну боротьбу на українській території проти представників польської влади, розгортала політичну діяльність, організувала замаху, в тому числі проти глави Польської держави Й. Пілсудського під час його візиту до Львова. Та в другій половині 20-х років у Галичині виникли інші націоналістичні групи студентської молоді. 29 січня 1929 року представники цих груп та УВО організували спільний Великий Збір і вирішили об'єднатися в єдину організацію – Організацію Українських Націоналістів (ОУН).

Вважаючи, що тільки суверенна держава може гарантувати нації активну участь у міжнародному житті і дає можливість її розквіту, ОУН ухвалює програму революційної безкомпромісної боротьби за відновлення незалежності України на всій етнографічній території українського народу. Керівництво ОУН було доручено Євгену Коновальцю.

Становище, в якому опинилися українці в Польщі, було дуже важким. Більшість їх становили селяни (80%), як правило, дуже бідні, які не вмiли ні читати, ні писати. Замучені податками, часто зневажені представниками польської адміністрації та польськими колоністами, українські селяни не приймали заходи польської влади і чинили опір полонізації. Українське населення сприйняло польську політику полонізації та колонізації як виклик. Користуючись умовами відносної свободи, відповідь українців була дуже живою та міцною.

Щоб зупинити зростання українського патріотизму та підпільної діяльності, польський уряд проводив так звану "пацифікацію" (утихомирення) українських районів. Перша "пацифікація" відбулася якраз перед виборами 1930 року, які й без того призвели до зменшення кількості українських представників. Ця "пацифікація" була

фактично репресивною акцією (обшуки, побиття часто до смерті людей, арешти). Тож не дивно, що у 1930 році українці мали вже лише 27 мандатів у Сеймі і 1 – у Сенаті.

Прийнявши польську політику на українській території як виклик, українці організували вісіч, зокрема у галузі освіти та економічного життя. Вони розвинули систему приватного навчання за допомогою товариства "Рідна школа". Наприкінці 30-х років (1936-1937) існувало 33 початкових, 12 середніх, 11 професійних українських шкіл та 605 дитячих садків. У навчальному році 1938-1939 було 15 українських середніх шкіл (гімназій). На жаль, польська влада ніяк не хотіла дозволити відкриття хоча б одного українського приватного університету.

Українці з дивовижною швидкістю розвинули економічне, соціальне й культурне життя. Вони заснували численні банки, кооперативи, культурні товариства та каси взаємодопомоги. У Львові українці побудували приватну лікарню на сто ліжок за фінансовою допомогою греко-католицького митрополита Андрія Шептицького.

У Польщі виходило більше 80 періодичних видань українською мовою, з яких 21 було політичним. Незважаючи на сувору цензуру, українська політична думка розвивалася майже без перешкод.

У 30-х роках особливого зростання зазнала підпільна ОУН, що поширила свій вплив на різні верстви населення, особливо на молодь. Майже не існувало села, де не були б члени ОУН. Напередодні війни ця революційна організація стала основною українською політичною силою, яка поширила свою діяльність на українські землі в Румунії, Чехо-Словаччині і робила спроби діяти на території Радянської України.

У червні 1934 року член ОУН смертельно поранив у Варшаві міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, якого ОУН вважала головним організатором брутальних акцій "пацифікації" на Західній Україні. Процес

над організаторами замаху, серед яких був і Степан Бандера, голова Крайової Екзекутиви ОУН на Західній Україні, відбувався у Варшаві з 18 листопада 1935 року до 13 січня 1936 року і закінчився чотирма смертними вироками (Бандері, Лебедю, Карпинцю, Климишину) та ув'язненнями на терміни від 7 до 15 років. Згодом вирок смерті було замінено пожиттєвими ув'язненнями.

Зазначимо, що напередодні Другої світової війни на Західній Україні у Польщі проживало біля 6 мільйонів українців на території 130 тисяч км².

Північна Буковина (1920-1939)

Українська територія в Румунії (Північна Буковина, частина Мармарощини, гирло Дунаю), зайнята румунами з середини листопада 1918 року, зазнала повної румунізації до 1927 року. Українців було проголошено "румунами, які забули свою рідну румунську мову". Пом'якшення режиму у 1927 році дало можливість створити Українську Національну партію. У 1928-1932 роках українці мали україномовну щоденну й тижневу газети. У 1930 році поширився націоналістичний рух серед молоді, з'явилася націоналістична періодика: один журнал і один тижневик. Проте загально розвиток українського національного руху йшов з великими труднощами. Після двох політичних процесів над українцями в 1937 році збільшилися переслідування. У 1938 році в Румунії був введений режим диктатури.

Напередодні Другої світової війни українська територія в Румунії становила 734 тисячі км² і населяли її 1,5 мільйонів українців.

Карпатська Україна (1920-1939)

Карпатська Україна, яку офіційно називали Підкарпатською Руссю, входила до складу Чехо-Словаччини і також не одержала обіцяної автономії. Український рух почав тут розвиватися з першої половини 30-х років.

Починаючи з травня 1938 року українці почали вимагати автономії. У вересні 1938 року делегація українців прибула до Праги з метою ведення переговорів про автономію, але не досягла жодних результатів. Централізована політика Праги зникла лише внаслідок тиску націонал-соціалістичної Німеччини, що порушила питання національних прав судецьких німців, для вирішення якого європейські країни підписали горезвісний договір у Мюнхені (30 вересня 1938 року).

Згідно з цим договором, Німеччина зайняла Судецький край. Лише тоді Прага погодилась надати автономію словакам та українцям. Таким чином, Чехо-Словаччина стала федерацією трьох народів: чехів, словаків та українців (10.10.1938 року). Та ситуація ускладнилась 4 жовтня, коли Будапешт запропонував Німеччині приєднати Словаччину і Підкарпатську Русь до Угорщини. Польща підтримала Мадярщину в питанні окупації Закарпаття, домагаючись спільного кордону з Угорщиною.

Ставши автономною державою Чехо-Словацької федерації, Закарпаття відмовилося від чеської назви "Підкарпатська Русь" і прибрало назву "Карпатська Україна". Прага визнала український автономний уряд, який згодом очолив о. Августин Волошин, колишній депутат парламенту в Празі від Християнської народної партії.

Автономія Карпатської України спричинила безпрецедентну дипломатичну боротьбу. Польща, побоюючись поширення ідеї української автономії на належних їй українських територіях, розпочала дипломатичну боротьбу за приєднання Карпатської України до Угорщини.

На Віденському арбітражі (2.11.1938 року) Німеччина й Італія вирішили частково задовольнити вимоги Угорщини стосовно Карпатської України і Словаччини. Карпатську Україну змусили передати Угорщині 1856 км² своєї території з населенням 180 тисяч чоловік та двома найбільшими містами – Ужгород (столиця) та Мукачів.

Гітлер зажадав, щоб німецька преса не займалася справами Карпатської України.

Західноєвропейська преса, зокрема французька, твердила, що автономія Карпатської України була влаштована Німеччиною, яка, мовляв, розглядала цю частину України як вихідну базу для окупації Радянської України. Ця пропаганда не відповідала дійсності, а була складовою частиною стратегії Великобританії і Франції, щоб захистити себе від німецької експансії в напрямі заходу і скерувати її на схід. Іншими словами, вони давали зрозуміти Німеччині, що вона має свободу дій на сході. Деякі коментатори виступали проти автономії Карпатської України, тому що відстоювали ідею неподільності Польщі і СРСР.

24 жовтня 1938 року делегація Карпатської України передала німецькому уряду (а також посольствам деяких держав) меморандум, у якому підкреслювалося, що Карпатська Україна – це лише частина всіх українських земель. Одержавши автономію, вона перебуває під чеським захистом, щоб уникнути можливої агресії. У меморандумі пропонувалося проголошення незалежності Карпатської України її перехід під захист чотирьох великих держав, що підписали Мюнхенські угоди. Ці держави повинні вислати невеликі військові контингенти, які б разом з українською міліцією оберігали кордон. Однак ці пропозиції залишилися лише на папері.

Німеччина мала інші плани. Посол Франції в Німеччині Кулондр 5 лютого 1939 року дізнався, що треба очікувати “поділу” Чехо-Словаччини і в цьому разі Словаччина стане незалежною, а Угорщина анексує “Підкарпатську Русь”. Дійсно, 6 березня Гітлер прийняв рішення ліквідувати Чехо-Словаччину, окупувати Богемію і Моравію і дозволити незалежність Словаччини та окупацію Карпатської України Угорщиною. Це сталося 14 березня 1939 року. Таким чином, Чехо-Словацька федерація перестала існувати. Прага погодилася передати під

німецький протекторат Богемію-Моравію (тобто Чехію). Будапешт одержав дозвіл окупувати Карпатську Україну, а Словаччина – проголосити незалежність.

Проте 14 березня пополудні карпатсько-український уряд проти волі Німеччини проголосив незалежність Карпатської України і передав про це по радіо. Наступного дня Сейм Карпатської України проголосував за повну незалежність. Та в ніч на 15 березня український кордон перейшли угорські війська. Після п'яти днів запеклих боїв угорці окупували українську територію.

На початку Карпатська Україна мала 15 тисяч км² з населенням 734 тисячі чоловік, потім - 11085 км² і 552124 чоловік.

10. Друга світова війна (1939-1945)

Період з 1939 по 1941 роки

У 1939 році прем'єр-міністри Великобританії і Франції Чемберлен і Бонне ще вірили, що зможуть захистити свої країни від агресії Третього Райху, спонукаючи Гітлера почати наступ у напрямі Радянської України. Та Гітлер не пішов цим шляхом, а вирішив одержувати українські багатства за рахунок економічного обміну. Вже в березні 1939 року почалося німецько-радянське зближення, що привело до підписання відомого пакту Ріббентропа-Молотова про ненапад (23 серпня 1939 року) і секретного додаткового протоколу. Цей протокол розмежував зони впливу СРСР і Німеччини у Східній Європі у випадку “політичних чи територіальних змін”. Німеччина відмовлялася від будь-якого впливу у Фінляндії і балтійських країнах, а також від східних територій Польщі до лінії Нарва-Вісла-Сян. На пропозицію Москви ці території увійшли до “російської зони”, іншими словами, їх могла окупувати Москва.

1 вересня 1939 року Гітлер напав на Польщу. Після певного нібито "вагання" Червона армія перейшла кордон 17 вересня і зайняла білоруські та українські землі. Як і передбачалося, німецько-радянський кордон був визначений по лінії Нарва-Буг-Сян, що майже відповідала лінії Керзона (запропонованій британським міністром у 1919 році для визначення кордону між Польщею і Західною Українською Республікою).

Після окупації Західної України радянськими військами український національний рух втратив можливість існування. Політичні партії зникли і відтоді ніколи не відновили своєї діяльності в Україні (лише деякі з них діяли в еміграції, де проіснували так довго, як жили їхні керівники). Деяких керівників цих партій радянська влада арештувала: К. Левицького, Д. Левицького, О. Луцького, І. Німчука (УНДО), І. Новодворського, А. Гривнюка (УСДП), С. Герасимовича (ФНЄ). Єдиною українською політичною силою, яка продовжувала існувати, була нелегальна ОУН. Вона зберегла свою спроможність діяти і в кількох околицях навіть відбулися сутички членів ОУН з енкаведистами.

22 жовтня 1939 року відбулися т.зв. Народні збори, що обрали депутатів, які під тиском радянської влади ухвалили прохання до Верховної Ради приєднати Західну Україну до СРСР, а саме до Української РСР. Одночасно взимку 1939-1940 років почалися масові арешти і вивезення українців та поляків.

Невдовзі десятки членів ОУН були арештовані, а у Львові у січні 1941 року відбувся гучний "прилюдний" процес проти 59 членів ОУН. Після цього членів ОУН судили вже секретно в Дрогобичі та інших містах.

Перестали існувати соціальні і культурні товариства, а також приватні економічні структури та українські школи. Дозволено було лише те, що перебувало під контролем радянської влади, тобто комуністичної партії, але не західноукраїнської, майже всіх членів якої зарештували.

Західна Україна переживала період насильної радянзації. Протягом довгих місяців посилювалася боротьба проти націоналізму та українського патріотизму, відбувалися масові депортації поляків та українців, постійні арешти членів ОУН і її патріотів. Греко-католицька церква опинилася в дуже важкому становищі.

Німецька окупація (1941-1944)

Від початку війни 22 вересня 1939 року легальні українські політичні партії, що діяли за польської влади, перестали існувати, а їхні керівники заявили про лояльність до нової влади (це не врятувало їх від репресій). Від вересня 1939 року національна політична діяльність була заборонена як радянською владою, так і пізніше гітлерівською Німеччиною. Відтоді не існувало жодних легальних політичних партій чи національних сил ні в Україні, ні в еміграції (в Німеччині, Чехії, Польщі, Словаччині). Єдина національна сила, яка врятувалася, могла діяти і навіть поширила свою діяльність на українців з Центральної і Східної України, була нелегальна секретна Організація Українських Націоналістів (ОУН). Вона продовжувала існувати не тому, що її толерували тоталітарні системи Німеччини чи СРСР, а через її секретність.

Така тенденція є закономірною. Легальні політичні партії чи організації діють тільки в рамках законів влади даної держави. Коли приходить нова влада, вони потребують нового визнання. Якщо політична діяльність заборонена, то політичні партії самоліквідуються. Підпільна ж організація, яка бореться проти всіх окупантів за визволення свого народу, не визнає жодних законів окупантських держав, вона не потребує їх для свого існування, а навпаки, бореться з ними. Ніщо інше, а саме ця обставина привела до того, що під час Другої світової війни на території України зіштовхнулися лише дві

внутрішні політичні сили: радянська влада на чолі з КП(б)У (а також Москви), та ОУН.

Проте нова міжнародна ситуація і внутрішні суперечності цього руху (розбіжності між краєм та еміграцією, молодими і старшими керівниками, концептуальні розбіжності в політиці й тактиці стосовно Німеччини та щодо революційності збройної боротьби не зважаючи на обставини тощо) призводять до розколу ОУН. Молоді активісти в еміграції та члени Крайової Екзекутиви, які недавно прибули з України, об'єднавшись навколо Степана Бандери, утворюють у лютому 1940 року Революційний Провід ОУН. У квітні 1940 року, під час 2-го Великого Збору, Степан Бандера був обраний головою, як тоді говорили "революційної ОУН". На цих же зборах було прийнято фундаментальний принцип боротьби цієї організації, який звучав: "Свобода народам і людині!" Він залишився визначальним девізом ОУН-Бандери.

Оскільки якась частина членів ОУН в еміграції залишилася на боці Проводу Українських Націоналістів (ПУН) під проводом Андрія Мельника, від лютого 1940 року існувало дві ОУН: ОУН-Бандери і ОУН-Мельника (звідси популярні назви "бандерівці", "мельниківці"). Це не були "вітки" чи "фракції" одної ОУН, а зовсім окремі організації, що мали однакову назву. ОУН-Бандери постановила посилити революційну боротьбу, в тому числі збройну, за визволення народу і незалежну Україну та створити спільний фронт усіх поневолених Москвою народів.

У грудні 1940 року ОУН-Бандери опублікувала програмний маніфест, в якому, між іншим, сказано: "...Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів... Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі по своїй вольній волі... Боремося: проти крайнього понижень людини в її праці та в її хаті... за гідність і свободу людини, за право визнавати одверто свої переконання, за свободу

всіх віросповідань, за повну свободу совісти...; проти тиранії і терору більшовицької кліки... за право працюючих виявляти відверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати вільно прилюдні збори, творити свої політичні, громадські та професійні організації... проти виселювання з рідних земель... Боремося за те, щоб кожний поневолений Москвою народ міг вповні користуватися багатствами своєї рідної землі та здобутками своєї щоденної праці..."¹

Серед резолюцій, прийнятих 2-м Великим Збором, особливо чітко було схарактеризовано основну тенденцію ОУН-Бандери. У цій резолюції було сказано, що організація буде продовжувати боротьбу за визволення українського народу "без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи", тобто і в разі німецької окупації. Головною метою організації було проголошення відновлення Української держави, незважаючи на те, що думають німці.

Німецькі архівні документи підтверджують, що лише ОУН-Бандери мала точні плани і директиви, підготовлені наперед, на випадок війни у Східній Європі, які передбачали опір окупантам. Для реалізації своїх планів ОУН-Бандери таємно підготувала на українській етнічній території на захід від німецько-радянського кордону кілька тисяч своїх членів, які мали проникнути на територію України одразу ж за фронтом. ОУН-Мельника також підготувалася до війни, але в значно менших розмірах і спираючись на іншу тактику.

Гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз 22 червня 1941 року. Незабаром 30 червня 1941 року ОУН-Бандери проголосила у Львові відновлення Української незалежної держави. Формування уряду було доручено Ярославу Стецькові. Німці, заскочені цією подією у Львові,

¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. С.491-492.

розпочали репресії: 5 липня у Кракові С. Бандера був арештований і депортований до Берліна. Водночас заарештовано багатьох членів Українського національного комітету у Кракові. Німецькі документи підтверджують, що ОУН-Бандери не узгоджувала свої плани з німцями, а хотіла поставити Німеччину перед доконаним фактом проголошення суверенної Української держави. Німці ж не мали наміру з цим погоджуватися.

У Львові німці повністю ігнорували новостворений український уряд, щоб не було його визнання де факт, а 9 липня арештували і депортували у Берлін Ярослава Стецька. Тим самим створений 5 липня український уряд припинив своє існування. У Берліні під час допитів німецькі представники влади вимагали відкликання Акту проголошення відновлення незалежності. Бандера і Стецько відмовилися і були остаточно ув'язнені у головній Берлінській тюрмі та перевезені в концентраційний табір Саксенгаузен, де залишилися до вересня 1944 року.

30 серпня 1941 року у Житомирі вбито двох мельниківських провідників, О. Сеніка і М. Сціборського. ОУН-Мельника звинуватила у вбивстві керівництво ОУН-Бандери, хоч ця організація категорично заперечила причетність до вбивства. Провід ОУН-Мельника не повірив, бо вважав ОУН-Бандери своїм єдиним противником. Після вбивства у Житомирі кола ОУН-Мельника висловили німцям прохання арештувати "винних" бандерівців і "схопити" Провід ОУН-Бандери (див.: Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Т.1. Львів, 1997; Т.2. 1998).

У середині вересня німці дійсно провели перші масові арешти членів ОУН-Бандери як в Україні, так і в еміграції: десятки й сотні членів цієї організації опинилися в тюрмах та концентраційних таборах. У Львові за вбивство німецького офіцера М. Сендеги було розстріляно сто заложників, серед яких А. П'ясецького, члена уряду Я. Стецька.

1. Національний збройний опір

Обговоривши на першій конференції (вересень 1941 року) основні напрямки подальшої діяльності, ОУН-Бандери приступила до підготовки загальної збройної боротьби проти німців (психологічна підготовка населення, збір зброї, військова підготовка для молоді, антинімецька пропагандистська акція серед населення тощо)

Тим часом німці займалися поділом української території. Галичина, райони Засяння й Холмщини були приєднані до Генерального Губернаторства, створеного раніше на частині польської території з центром у Кракові. Райони Одеси, Миколаїв та територія між Дністром і Бугом були передані Гітлером Румунії. Із Волині і Центральної України німці утворили німецьку адміністративну одиницю "Райхскомісаріат Україна" з центром у Рівному. Райхскомісаром Гітлер призначив Еріха Коха, жорстокого гауляйтера (начальника) Східної Пруссії. Східна частина України залишалася ще якийсь час військовою зоною.

Від початку війни радянська влада провела евакуацію на схід понад 1,9 мільйонів населення (певні групи громадян, спеціалісти і робітники) та понад 65 тисяч німців (найбільше – в Криму).

З просуванням фронту на схід, ОУН-Бандери поширила свою діяльність і на інші українські території. До ОУН приєднувалося багато молоді. З документів, що потрапили в руки німцям, та під час допитів арештованих німецьке керівництво дізналося у листопаді 1941 року, що ОУН-Бандери готує загальне повстання. Поліція безпеки (СД) Києва видала 25 листопада 1941 року секретний наказ арештувати всіх активістів руху Бандери в Райхскомісаріаті Україна, яких після допитів треба було розстрілювати як грабіжників (а не як політичних в'язнів). Цей наказ знаходиться серед обвинувальних документів Нюрнберзького процесу проти нацистів (ІМТ. Vol. XXXIX. P.269-270. Doc. N014-USSR. № 7).

Незважаючи на цей наказ численні арешти та страти, кількість членів ОУН-Бандери зростала на всіх землях України. Взимку 1941-1942 років на Волині були організовані курси військової підготовки для молоді, особливо для молодших офіцерів. Керівництво ОУН-Бандери віддало розпорядження збирати в лісах залишену радянською армією зброю, чистити і підготовляти її. Водночас проводились акції проти реквізиції німцями продуктів та висилання людей на роботи в Німеччину.

Підкресливши на 2-й конференції (квітень 1942 року) свою лінію проти "російсько-більшовицької концепції Інтернаціоналу і німецької концепції "Нової Європи", ОУН-Бандери почала у квітні-травні 1942 року створювати невеликі збройні групи національної самооборони. Ці збройні групи ОУН проводили невеликі операції, виводячи з ладу засоби комунікації, нападаючи на малі групи німців, німецькі склади, підприємства харчової промисловості тощо. У жовтні ці групи почали об'єднуватися у великі загони, які прибрали назву Українська Повстанська Армія (УПА). Офіційною датою створення УПА є 14 жовтня 1942 року. Саме в той день було сформовано перший великий загін повстанців, що підтверджено секретним німецьким повідомленням від 16 жовтня 1942 року. У цьому документі сказано, що озброєні групи "українських націоналістів" уперше об'єдналися у районі Сарн у велику частину і постійно одержують підкріплення.

Особливо кількість загонів УПА зростає в районах Полісся, Колків, Пустомит, Крем'яця. Після відповідної підготовки вони перейшли до широкомасштабних акцій. Від цього часу німці почали зазнавати великих втрат. За їхніми донесеннями, за останні тижні листопада 1942 року відбулося 150 атак лише в районах Рівне-Житомир. Діяльність українських повстанців і радянських партизанів (менш численних) мала погані наслідки для німців у збиранні зерна. Якщо в районі Рівного німці змогли зібрати

80-100 % зерна, то в інших районах цифри були такими: 28 % – район Пінська, 32-35 % – Костопіль, 25-30 % – Сарни.

Починаючи з лютого 1943 року, УПА проводить великі військові операції з метою вигнати німецькі гарнізони та адміністрацію з районів, віддалених від великих міст, а водночас і проти радянських партизанів, які були вороже налаштовані до незалежності України і боролися з націоналістами. Зрештою, і радянські архіви доводять, що в цих районах найчастіше метою партизанів була боротьба з українськими націоналістами, а не з німцями.

Треба зауважити, що керівництво українського революційного руху зверталось до радянських партизанів із закликом не воювати за відновлення радянської влади, оскільки "німецький і радянський режими подібні, як дві краплі води. Це диктатури, спрямовані проти нашого народу".

Першою великою акцією УПА було захоплення міста Володимирець 7 лютого 1943 року та визволення полонених. У лютому-березні загони УПА очистили багато районів від німців і радянських партизанів. У першій половині квітня відділи УПА повністю визволили від німецької окупації численні райони Волині. Німці кинули проти УПА великі сили та змушені були відступити. У квітні УПА проводила операції з очищення на Поділлі аж до Кам'яця-Подільського. У тогочасних німецьких документах говорилося, що "у багатьох районах вже немає жодної німецької адміністрації"¹.

2 травня 1943 року начальник СА (штурмових відділів) Німецької націонал-соціалістичної партії Віктор Люце під час інспекційної поїздки був убитий із засідки вояками УПА на дорозі Ковель-Рівне. Німецькі документи часто говорять про те, що українські націоналісти були небезпечнішими

¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. С. 324.

за радянських партизанів. У травні 1943 року німці вже втратили контроль на величезних територіях Волині, Поділля і Житомирщини.

У квітні 1943 року УПА налічувала 8000–10000 бійців, у червні – близько 22000; ця цифра зростала з кожним днем, досягаючи 40000 чоловік. Пізньою весною і влітку 1943 року, крім УПА, діяло ще два українських національних партизанських угруповання, загін Тараса Бульби-Боровця і три табори ОУН-Мельника. Загін Бульби налічував від 4000 до 6000 чоловік, а відділи ОУН-Мельника – від 1000 до 3000 чоловік. У липні-серпні 1943 року командування УПА приступило до загального перегрупування збройного опору, і відділам Бульби й мельниківців було наказано влитися в структуру УПА або відійти із територій, де вона діяла. Майже весь загін Бульби перейшов до УПА, а табори мельниківців були розброєні, за винятком одного, який перейшов на службу до німців. Бульба, відмовившись влитися в УПА, із сотнею людей відійшов з її території і організував новий загін, який ще деякий час діяв під назвою УНРА (Українська народна революційна армія). Він почав переговори з німцями, які “порадили” йому поїхати на переговори до Варшави, а потім до Берліна. Коли Бульба туди приїхав, його завезли до концентраційного табору Саксенгаузен, де вже були ув’язнені Бандера і Стецько.

У травні 1943 року німці розпочали цілу серію акцій проти УПА, перш за все у районі Горохова, потім в інших районах, за допомогою охоронної поліції (Schutzmannschaft) та відділів німецьких збройних сил. У червні наступом на УПА керував генерал Гінцлер, у липні – генерал фон Дем Бах, під командуванням якого, за українськими джерелами, налічувалися 10 тисяч поліцаїв та німецьких і польських жандармів, 10 моторизованих батальйонів з артилерією, 50 танків і бронетранспортерів та 27 літаків.

Німцям не вдалося знищити УПА, навпаки, її діяльність значно розширилася. Між Рівним і Житомиром відділи УПА постійно перерізували кабелі зв’язку, що з’єднували Райх і фронт. Крім того, УПА розвивала свою діяльність у Житомирській та Київській областях, у лісах Чорнобиля, а також у Галичині. Сотні членів ОУН, патріотів та представників інтелігенції було страчено, часто прилюдно. Лише в Галичині за кілька місяців 1943 року німці стратили 1777 українців, які були членами ОУН чи УПА або допомагали євреям.

Всесвітньо відоме доценту спалене разом із населенням французьке село – Орадур сюр Глан. В Україні таких сіл, про які ніхто не знає, було більше 250: – 97 на Волині, 32 – на Житомирщині, 21 – на Чернігівщині, 17 – на Київщині та ін. Здебільшого села були спалені внаслідок репресій за діяльність радянських партизанів.

Москва пильно стежила за розвитком подій в Україні. Боячись втратити контроль над населенням, вона всіма силами виступала проти українського націоналізму. Перше число газети “За Радянську Україну” від 31 липня 1941 року, яку видавало радянське командування південно-західного фронту, змальовувало українських націоналістів як зрадників українського народу на службі Гітлера і гестапо. Ця газета писала: “На брехні, на провокації, на вбивства наші свободолобний народ відповість жовтоблакитній банді та її ватажкові Степану Бандері єдиним словом – смерть!”

Німецькі націонал-соціалісти (сьогодні говорять нацисти) зі свого боку, писали інше: вони твердили, що бойові дії ОУН-Бандери та УПА були організовані за наказами Москви і більшовиків. Під час наступу проти УПА влітку 1943 року у німецьких листівках писалося, що “Москва дає накази ОУН”, “в проводі ОУН сидять агенти Москви”, “кремлівські жиди стоять у зв’язку з ОУН”. У цих листівках також вказувалося, що ОУН-Бандери “є зряддям жидівського більшовизму”, “ОУН і більшовизм – це одно,

тому мусять вони бути знищені!"¹ А що ж говорила у той самий час радянська пропаганда? Вона твердила цілком протилежне і зображала українських націоналістів як німецьких колабораціоністів, говорила, що "Бандера прибув в Україну на німецькій тачанці", що він і його "прихвосні" влаштували "урочисту поїздку до німців у спеціальному поїзді" (тоді як Бандера був ув'язнений німцями!), що керівники ОУН живуть у Берліні, їх німці фінансують і т.д.²

До осені 1943 року командувачем УПА був Клим Савур (справжнє ім'я Роман Клячківський), один з керівників ОУН-Бандери на Волині. Наприкінці листопада командувачем УПА став Тарас Чупринка (справжнє ім'я Роман Шухевич), який також займав посаду голови Центрального Проводу ОУН-Бандери (обраний 25 серпня 1943 року на третьому Великому Зборі організації).

У боротьбі проти УПА німці часто використовували батальйони охоронної поліції, що складалися з колишніх радянських військовополонених: литовців, вірменів, грузинів, росіян, казахів, татар та ін. Починаючи з червня 1943 року, командування УПА розповсюдило у цих батальйонах листівки із закликом не боротися проти УПА, а переходити на бік повстанців, щоб вести боротьбу проти двох імперіалістів – німецького і російсько-радянського. Перебіжчиків було так багато, що довелося створювати при УПА національні загони (литовський, вірменський, грузинський та ін.).

21-22 листопада 1943 року керівництво ОУН і УПА організувало на Рівненщині Першу конференцію поневолених народів Східної Європи та Азії, в якій взяли участь делегати різних національностей (переважно ті, що мали національні загони при УПА).

¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. С.615-617.

² Там же. С.377.

Треба підкреслити, що часто допомогою УПА користувалися численні італійські, угорські, румунські і німецькі дезертири, а також група голландських офіцерів, які таким чином намагалися повернутися до своїх країн. У рядах УПА були і євреї – солдати та лікарі¹. Були і росіяни, наприклад, генерал П.В. Сисоєв, професор військової академії в Москві, командувач 36-го армійського корпусу. Після втечі з табору військовополонених він приєднався до УПА, видавши себе за українця Петра Скирду (Огонек. № 23. 1964. Травень).

Після поразки під Курськом у липні 1943 року німецька армія повністю втратила ініціативу на фронті, а радянська перейшла в наступ. 6 листопада 1943 року радянські війська зайняли Київ, а в січні 1944 року дійшли до річки Горинь. Половина території, на якій діяла УПА, опинилася під радянською окупацією. Готуючись до боротьби в нових умовах, українські політичні керівники, зібравшись 11-15 червня 1944 року, утворили керівний політичний центр – Українську Головну Визвольну Раду (УГВР), яка мала займатися політичним керівництвом опору і була, присуті, підпільним урядом України.

Після взяття Києва радянською армією починається новий період боротьби УПА. На захід від Києва на шосе Коростень–Житомир відбулися перші оборонні бої УПА, а потім у районах Бердичева й Коростеня. З просуванням фронту на захід бої УПА проти загонів НКВС ставали дедалі частішими. 29 лютого 1944 року, на шляху біля села Милятин (між Рівним і Славутою), за 50 км від фронту, командувач першого українського фронту генерал Н.Ф. Ватутін потрапив у засідку вояків УПА і був смертельно поранений (помер у Києві 15 квітня 1944 року).

¹ Про історію деяких євреїв в УПА написано у публікації Heirman L. We fought for Ukraine! The Story of Jews with the UPA// Ukrainian Quarterly. New York. № 1. 1964. P. 33-44.

У той час УПА нараховувала 40000-80000 озброєних людей, а може, й 100000 (не рахуючи озброєних підпільників ОУН-Бандери). Деякі німецькі джерела подають відомості, що наприкінці 1944 року кількість бійців УПА приблизно дорівнювала 80000-100000, а можливо, і 150000. Перевірити ці цифри доволі важко, тому їх часто вважають перебільшеними. Крім того, в 1944-1945 роках і пізніше дуже багато вояків було демобілізовано.

2. Повернення радянської влади

Розмах національного руху за незалежність України здивував не лише німців, але і Москву. Німці думали, що в Центральній і Східній Україні більшовицька влада вже втигла своїм вихованням і терором знищити будь-які прояви національних почуттів. Так само думала і радянська влада, для якої широкий національний рух опору, що боровся проти двох імперіалізмів – німецького і російсько-радянського – становив велику небезпеку – небезпеку для єдності Радянської імперії і панування Москви над Україною.

На початку 1942 року на території України радянських партизанів було дуже мало. Партизанські групи, що діяли чи мали діяти в Україні, перебували переважно поза Україною, у брянських лісах, де вони об'єдналися під командуванням А.М. Сабурова. Нове формування налічувало 1720 осіб. Навесні і влітку 1942 року кількість партизанів на українській території дещо зросла. На Волині було парашутовано відділ Д.М. Медведєва. За наказом Москви, у другій половині жовтня 1942 року відділи Сабурова і Ковпака (приблизно 2500 осіб) вирушили з брянських лісів, через Білорусію, на Західну Україну. Москва запланувала не допустити розвитку українського національного визвольного руху.

Навіть у 1943 році, коли із наближенням фронту кількість радянських партизанів зросла, вона все одно не

перевищувала 10-20 тисяч озброєних людей. Власне, той факт, що національний рух опору в Україні був ширший і міцніший, ніж радянський, замовчувався і досі маловідомий. Так само мало хто знає, що одним із головних завдань радянських партизанських відділів було проведення заходів для “розкладання націоналістичних формувань”. Крім того, радянські архівні матеріали свідчать, що партизани Сабурова вбивали і грабували цивільне населення під виглядом УПА¹.

З політичних і стратегічних причин радянська влада вирішила розгорнути широку пропагандистську і збройну боротьбу з метою перешкодити, впливу українського визвольного руху на українське населення. Радянське керівництво вирішило, що, крім фізичного знищення прихильників незалежності України, якнайкраще можна досягти своєї мети всередині і назовні імперії – це причепити українським націоналістам ярлик колабораціоністів із німцями, з нацистськими (фашистськими) окупантами.

Дискредитовані таким чином в очах населення і міжнародної громадськості, українські націоналісти були приречені на ганьбу і знищення. Для українських націоналістів-самостійників, які боролися проти німецької окупації, російсько-радянська влада придумала назву “українсько-німецькі націоналісти”.

Чи співпрацювали українці з німцями?

Всупереч поширеній Московою версії, українці не співпрацювали з німцями більше, ніж інші народи, в тому числі росіяни, поляки, чехи, французи, бельгійці і т.д. Звичайно, як і в інших країнах, деякі люди співпрацювали з німцями на особистому (приватному) рівні (у Франції такого не було,

¹ Російський Центр зберігання та вивчення документів новітньої історії. Москва. Ф.69, оп.1, спр.4, арк.25.

бо співпрацював з німцями уряд Віші, всі державні установи, а також певні політичні кола). Що ж до українських націоналістів, зокрема ОУН-Бандери, то, незважаючи на несприятливі умови, без зовнішньої допомоги, парашутних десантів, грошової і матеріальної допомоги, вони змогли організувати сильний опір німцям та створити справжню армію опору.

Перед нападом Німеччини на СРСР, щоб мати в розпорядженні якнайбільше молодих людей, які володіють зброєю, ОУН-Бандери уклала таємну угоду з головним командуванням вермахту (ОКВ) про вишкіл двох батальйонів, що склалися з українців, переважно членів ОУН, які б у військових питаннях залежали від вермахту, а в політичних – від ОУН. Керівництво абвера (військової розвідки і контррозвідки) при головному командуванні вермахту (ОКВ) погодилося на цей проект, без відома німецького уряду і гестапо. Ці два батальйони одержали кодові назви “Нахтігаль” і “Ролланд”. Жоден з них не мав номера німецьких збройних чи поліційних сил, бо ці батальйони до них не належали. У військових справах вони підпорядковувалися лише вермахту.

Батальйон “Нахтігаль” іноді згадують з приводу його перебування у Львові з німецькою армією. Німецькі документи чітко вказують на завдання, яке було доручено цьому батальйону: окупувати і гарантувати безпеку важливих точок руху, складів, публічних закладів, пошти тощо. Батальйон “Нахтігаль” не мав права і ніколи не займався жодними поліційними акціями. У Львові ними займалися німецькі поліційні відділи – “айнзацкоманди” німецької поліції безпеки і служби безпеки (СД).

Внаслідок проголошення відновлення незалежності Української держави проти волі німців “Нахтігаль” забрали з-під українського впливу і вивели зі Львова 7 липня. Батальйон відрядили на фронт, де він узяв участь у боях під Вінницею. Другий батальйон – “Ролланд” – також

ніколи не використовувався для поліцейських акцій і його навіть не вислали на фронт. У середині серпня 1941 року, за наказом ОКВ (абвера) з Берліна, обидва батальйони були зняті з прифронтової зони “з політичних причин”, роззброєні і відтранспортовані назад до таборів, де вони попередньо проходили вишкіл (Сілезія і Австрія).

Окупаційний режим у Генеральному Губернаторстві та Райхскомісаріаті Україна був різним. У Генеральному Губернаторстві німці дозволяли комітети взаємодопомоги, які були під керівництвом Українського Центрального Комітету (УЦК), що став єдиним центром координації соціально-культурного життя спочатку для українських земель на захід від німецько-радянського кордону (1939-1941), а згодом (з лютого 1942 року) і для Галичини. Осередок комітету знаходився у Кракові. Очолював УЦК український учений Володимир Кубійович.

Варто відзначити, що в Генеральному Губернаторстві існувало утворення, подібне до УЦК, але для польського населення, та ще одне для євреїв.

Натомість у Райхскомісаріаті Україна не було дозволено жодної організації взаємодопомоги і культури. Українці могли брати участь в адміністрації Райхскомісаріату лише на рівні села чи району, вищі ешелони займали німці. Освіту було скорочено до чотирьох класів початкової школи. Поводження з українським населенням було жорстоким. Один з німецьких офіцерів відзначав, що німецька влада часто вдавалася у поведженні з українцями до тих самих методів, що й з євреями.

Цілком очевидно, що УЦК у Кракові та українці-солтиси (голови рад, мери), бургомістри, члени цивільної адміністрації і поліції, що займалася охороною порядку в Генеральному Губернаторстві і Райхскомісаріаті Україна, співпрацювали з німецькою владою. Та варто ще раз наголосити, що йдеться про співробітництво на індивідуальному рівні і тих кіл, які згуртувалися довкола УЦК, а

не про політичне співробітництво, яке б здійснювалося за розпорядженням української політичної сили.

Німецькі репресії, розстріли євреїв

ОУН-Мельника, яка займала лояльну позицію, часто зазнавала репресій там, де її члени переходили до підпільної діяльності. Так, наприклад, сталося з групою організації ОУН-Мельника в Києві, яка перейшла в підпілля на початку січня 1942 року, про що німці скоро були поінформовані. На початку лютого 1942 року членів цієї групи було заарештовано. Олену Телігу, І. Рогача, О. Чемеринського невдовзі розстріляли. Інші члени ОУН-Мельника, які тільки переходили на нелегальну діяльність, були розстріляні в деяких містах Центральної України. Андрія Мельника, який жив увесь час у Берліні, арештували лише 28 лютого 1944 року і запроторили у концентраційний табір Саксенгаузен, де вже були ув'язнені С. Бандера, Я. Стецько, Т. Бульба-Боровець та ін.

Перед нападом на СРСР Берлін створив спеціальні загони поліції – “айнзацгрупи” Сіпо і СД (поліція безпеки і служба безпеки). Кожна з груп складалася з кількох айнзацкоманд. Ці загони займалися “очищенням” території від “більшовиків”, “євреїв”, “саботажників”, “грабіжників” тощо. Лише вони, а не вермахт, вирішували всі політичні питання на окупованих територіях Сходу.

У червні 1941 року, відступаючи із Західної та Центральної України, органи НКВС залишили після себе каземати і приховані ями, заповнені страченими політичними в'язнями, часто після страшних і нелюдських тортур: 1000-1200 – у Луцьку, 837 – у Самборі, 500 – у Дубно, 3000-4000 – у Львові (за іншими джерелами – 10000), близько 1400 – у Дрогобичі, 1500 – у Станіславові і т.д. Німці намагалися використати страту цих тисяч в'язнів з метою спровокувати єврейські погроми, оскільки багато євреїв працювало в НКВС. Німці називали євреїв – “головною

опорою більшовизму”. Проте, за винятком кількох поодиноких випадків, як свідчать німецькі донесення, населення не вдалося втягнути в акції проти євреїв.

Гітлерівський режим вирішив позбутися єврейського населення шляхом масових страт, надаючи цим акціям, принаймні на початку, вигляду репресій за злочини, вчинені “жидо-більшовицьким” режимом. Таким чином було страчено тисячі євреїв у майже всіх містах України: декілька тисяч – у Львові, 1000 – у Тернополі, 3545 – у Житомирі, 1303 – у Бердичеві. У Києві айнзацкоманда 4а з допомогою полку німецької поліції за два дні, 29-30 вересня 1941 року, розстріляла 33771 єврея. Та варто зауважити, що євреї – не єдині жертви у Києві. Було розстріляно тисячі українців, серед яких членів з обидвох ОУН, а також росіян, військово-полонених.

Намагаючись підкреслити український антисемітизм, часто згадують “українських охоронців” у нацистських концтаборах, що були “гіршими, ніж інші”. Йдеться про досить поширений стереотип. Звичайно, серед цих охоронців були й українці, але зовсім небагато. За існуючими свідченнями, окрім німців, серед таких охоронців були росіяни, румуни, словаки, угорці, білоруси, представники кавказьких національностей. Відомо, що із зрозумілих причин деякі поляки та інші особи, що ненавиділи українців, називали “українцями” всіх сторожів, незважаючи на їхню національність, навіть якщо вони були косоокими азіатами. Ненависть часто породжує міфи і стереотипи.

Врешті, треба згадати трагічну нелюдську долю військовополонених, що масово знищувалися в концентраційних таборах. Нестача харчів у таборах полонених іноді призводила до канібалізму. Крім того, незavidною, а то й деколи страшною, була доля більшості вивезеної на роботи до Німеччини української молоді (очевидно, були й такі, що працювали в нормальних умовах

у німецьких господарствах). Всього вивезено понад 2,2 мільйонів дівчат і хлопців. Більшість потрапила у закриті табори "остарбайтерів" (робітників зі Сходу), де їх чекала нелегка доля.

Страшні нелюдські умови в таборах військовополонених, де гинули з голоду і холоду сотні тисяч людей, та злидні населення створили обставини, в яких певна кількість молодих українців, насильно чи добровільно, зголосилася служити в допоміжних німецьких відділах, зокрема в охоронних батальйонах (шутцманшафт-батальйонах) або в "східних батальйонах" (ост-батальйонах). Ці батальйони звичайно не були фронтовими, а поповнювали охоронну службу воєнних об'єктів, залізниць тощо (найчастіше в Білорусії).

Українські батальйони у Франції

У липні 1944 року, коли фронт просувався на захід, два українські батальйони (№№ 102 і 118) були перекинуті з Білорусії у Східну Прусію, де їх переорганізовували з метою направити до Франції для боротьби з французьким рухом опору. Українські офіцери 102-го батальйону вже в Східній Пруссії вирішили, що, коли батальйон опиниться у Франції, вони негайно перейдуть на бік французького руху опору. Українці були готові боротися проти сталінської диктатури і радянської окупації України, але не бажали йти проти французів чи західних союзників. Таке ж рішення прийняли офіцери другого батальйону.

Під час першої зупинки ешелону у Франції, в місті Везуль, команда батальйону 102 порозумілася з місцевим рухом опору. Перехід батальйону (понад 700 солдатів) до руху опору відбувся 27 серпня 1944 року. Під час цього українці вбили близько сотні німців, що належали до батальйону. Перший Український батальйон (таку назву дали йому французи, а українці назвали його "батальйоном ім. Івана Богуна") був найбільшим з'єднанням французь-

кого руху опору в регіоні Франш-Конте. 8 вересня 1944 року з батальйоном встановили контакт члени американо-французької оперативної місії, яка була скинута парашу-тами, щоб налагодити зв'язок з українцями. Коли фронт наблизився, батальйон визволив, тобто перший зайняв, місцевості Конфрактур і Комбофонтен.

Після приходу військ альянсу, батальйон продовжував боротися на фронті в районі міста Бельфор аж до відходу на відпочинок, як наказало французьке командування 17 вересня. Від 27 серпня 1944 року перший Український батальйон французького руху опору втратив 143 особи вбитими і біля 80 пораненими.

Під тиском радянської військової місії і посольства батальйон був розпущений. Багато українців пішло служити у Французький чужинський легіон, інші залишилися працювати у Франції, а деякі були репатрійовані радянською місією. Чисельно наполовину менший другий батальйон № 118 також перейшов на бік французького руху опору в околиці Вальдаон, де його зустріла доля першого батальйону.

Дивізія "Галичина"

Після Сталінграда німцям потрібні були свіжі війська. Саме в цей час губернаторові Галичини групенфюреру СС Отто Вехтерові спало на думку організувати галицьку дивізію в складі "ваффен СС" (не поліційні, а збройні сили СС). Ідея була підтримана головою УЦК В. Кубійовичем і прихильниками ОУН-Мельника (ОУН-Бандери виступила проти). 8 березня 1943 року було передано німцям офіційний проект В. Кубійовича. Наприкінці березня 1943 року проект схвалили Гітлер і Гімлер. Однак йшлося про організацію не "української", а саме "галицької" дивізії, оскільки, на думку Гітлера і Гімлера, дивізія складатиметься з людей, що живуть в країні, яка колись належала Австрії (з 1772 по 1918 роки), а саме "австрійських галичан", а не українців.

Це рішення відповідало загальній тенденції Гітлера і Гімлера, які не визнавали української етнічної приналежності як нації і не збиралися робити якісь політичні концесії українцям. Всі українці з Райхскомісаріату Україна, депортовані до Райху, вважалися офіційно “російськими остарбайтерами”. У концентраційних таборах українці, включно з членами ОУН-Бандери, яких було особливо багато, отримували національність держав, з яких вони походили. Під час реєстрації в таборі їх записували росіянами (для тих, хто був з СРСР), поляками, чехами чи румунами. Якщо ж в'язні, які не знали, що українська національність не визнається, називали себе українцями, їх били, оскільки вони називали національність, якої не існує. Лише наприкінці війни в деяких концтаборах почали визнавати українську національність.

28 квітня 1943 року було оголошено про створення “Стрілецької дивізії СС Галичина” (SS-Schutzen-Division-Galizien), набір до якої продовжувався у травні-червні. У листівці за травень 1943 року ОУН-Бандери висловила вороже ставлення до ідеї спільної з німцями боротьби проти більшовизму, вважаючи таку позицію “капітуляцією перед німцями”. В іншому документі ОУН-Бандери заявляла, що “український народ не хоче й не буде своєю кров'ю рятувати Німеччину”, яка опинилася у критичній ситуації лише через “диковинну політику німецького імперіалізму”¹.

Близько 62000 чоловік зголосилося добровольцями, але німці відібрали лише 9-12 тисяч. 18 червня 1943 року до навчального табору було відправлено першу партію добровольців (200 офіцерів і 1700 солдатів). Інші підрозділи дивізії були створені протягом літа 1943 року. Навчання у таборі тривало до кінця 1943 року.

¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів, 1993. С.358-359.

Ентузіазм, який породило створення дивізії, швидко змінився розчарування українського населення Райхскомісаріату Україна. По-перше, в дивізії могли служити лише галичани, а українцям Райхскомісаріату Україна не дозволялося (ця ситуація дещо змінилася після розгромлення дивізії під Бродами і поповнення її новими людьми). Треба додати, що навіть в Галичині більшість населення вважала, що виступати на боці німців було занадто пізно, але у той же час українці боялися повернення більшовизму і російсько-радянського тоталітарного режиму.

Звичайно, багато молодих хлопців зголосилося добровольцями з чистого ідеалізму, з любові до української нації, щоб боротися проти небезпеки, яка безпосередньо загрожувала Україні. Але деякі з них були не зовсім добровольцями. Вони зголосилися лише тому, що не мали вибору, намагаючись уникнути набагато тяжчої долі працювати в Німеччині чи бути мобілізованим на примусову роботу у табір “Баудінст” в Галичині. Такими таборами примусової праці керували переважно поляки або німці польського походження, які буквально ненавиділи українців. У другій половині 1944 року численних українців німці брали силою, ловили на станціях, вулицях тощо. Отож, велика частина “добровольців” дивізії була примусовими “добровольцями”.

13 липня 1944 року дивізія вперше вступила в бойові дії на фронті у районі Бродів, де була оточена і розбита радянською армією після п'ятиденних боїв. Близько 1500-2000 чоловік прорвало оточення й пробилася до німецької сторони, інші (7-8 тисяч чоловік) були вбиті чи взяті в полон. За одним із свідчень, багато полонених, роззброєних фронтовими частинами, просто перебили наступного дня спеціальні радянські частини. У табори військовополонених потрапила невелика кількість вояків дивізії.

Останні німецькі спроби

У вересні 1944 року Німеччина втратила практично всю Україну. Українське питання більше не становило небезпеки для неї. Навпаки, Німеччина збиралася використати це питання на свою користь, щоб з допомогою українців відвоювати Україну. Було вирішено звільнити українських діячів, ув'язнених у концтаборі. Бандера, Стецько, Бульба-Боровець і Мельник були звільнені. Деякі німецькі керівники думали створити Український Національний Комітет, який би співпрацював з українцями з метою відвоювання України.

Фактично наприкінці 1944 – на початку 1945 року серед німецького керівництва існувало дві суперечливі ідеї. Перша передбачала мобілізацію всіх “народів Росії” навколо руху російського генерала Власова, а друга – створення рівноправних національних комітетів народів Східної Європи. Отже, кожен народ (і росіяни також) мав би свій Національний комітет і національну армію. Першу концепцію підтримував всесильний Гімлер, другу відстоював Альфред Розенберг і його міністерство окупованих територій Сходу, яке вже зовсім не мало підпорядкованих територій.

В урядових колах переважала перша концепція. Власов був прийнятий Гімлером і потім призначений Гітлером головнокомандувачем російських збройних сил. Перед падінням Третій Райх, за згодою Гітлера, розіграв карту Росії, відкинувши поневолені народи. Та українці й інші національності відмовлялися пристати на цю проросійську концепцію.

Ідея створення Українського Національного Комітету та комітетів інших народів СРСР, хоч і знайшла підтримку Розенберга, напоролася, однак, на труднощі. Головні українські політичні керівники, звільнені з концтабору, відмовилися брати участь у комітеті. Тож прихильні до цієї політичної лінії німці задовольнилися особами, що вже

раніше входили до цивільної окупаційної адміністрації, за винятком голови. Так був створений Український Національний Комітет, який визнали 28 лютого 1945 року не Гітлер і Гімлер, не німецький уряд, а лише Розенберг. 17 березня 1945 року голова цього комітету генерал П. Шандрук став одночасно головнокомандувачем дивізії “Галичина”, якій з листопада 1944 року (після втрати України) дозволили називатися “14 ваффенгренадир дивізія СС (українська № 1)”. На початку квітня 1945 року наказом Гітлера дивізія мала бути вилучена з військ СС, щоб стати основою 10-ї парашутної дивізії. Але так не сталося, бо тим часом, від 19 березня УНК взявся організувати українську армію, і дивізію було названо першою дивізією Української національної армії.

На початку травня 1945 року українські діячі встановили в контакт із західними союзниками. Внаслідок цього незабаром українську дивізію зняли з фронту в Словаччині й перекинули на захід. Вона здалася англо-американцям і, як “дивізія, що добровільно здалася”, була інтернована в Ріміні (Італія). Після розслідування, яке засвідчило, що дивізія не воювала проти західних союзників, її солдати були звільнені в 1947 році.

Внаслідок Другої світової війни Україна була майже вся зруйнована: 714 міст і містечок та 28 тисяч сіл знищено, 10 мільйонів людей опинилося без притулку. Людські втрати України становили приблизно 8 мільйонів чоловік, з яких 2,5 мільйонів – військові, 5,5 мільйонів – цивільні.

Українці в Польщі (1944-1947)

На територіях на захід від польсько-радянського кордону українці зазнали особливої долі. Ще з 1941 року в районах Холма і Підляшшя почалися терористичні акції озброєних польських груп. Вони здійснювали напади на українських діячів, атакували українські села, вбиваючи свідомих українців і членів інтелігенції. Діяльність

ОУН-Бандери і УПА поширилась на цих землях лише у 1944 році. Взимку 1943-1944 років польська Армія Крайова (АК), тобто польський рух опору, який був підпорядкований польському екзильному уряду в Лондоні, сконцентрував на цих землях більше 15000 чоловік з метою "прочистити" коридор до Львова.

3 лютого 1944 року на цих територіях з'явилися українські загони самооборони, та вони не могли протистояти польським силам, що переважали їх кількісно. Українці звернулися до головного командування УПА. Перші два загони УПА увійшли в район Холма в березні 1944 року, прийшовши з Волині. Потім прибули ще чотири відділи, а кілька відділів було створено на місці з тамтешньої молоді. Так в цьому районі зав'язуються тяжкі бої проти поляків і німців.

З 10 березня по 5 квітня 1944 року було спалено 36 українських сіл і вбито 875 українців. УПА взяла на себе захист населення. У квітні загони УПА вели значні бої проти загонів німецького СД (німці мали десятки вбитих, УПА – лише шість чоловік).

Крім того, далі на південь, в районі Перемишля, поляки сконцентрували близько 10000 солдатів АК, озброєних переважно зброєю, скинутою для боротьби проти німців на парашутах англійською авіацією. У березні 1944 року вони розпочали наступ на українські села і до червня знищили близько двадцяти сіл. У той час УПА і відділи самооборони змушені були охороняти населення від поляків та одночасно воювати з німцями.

Після приходу радянської армії у липні 1944 року Москва вела переговори з польською комуністичною владою про обмін населення. Українці з територій на захід від Бугу і Сяну мали виїхати в Радянську Україну, а поляки з України – до Польщі. Радянські комісії з переселення прибули в українські райони в жовтні 1944 року. Тоді почалося те, що можна назвати "етнічним очищенням" тих

територій, які отримала Польща. Оскільки українці не бажали покидати рідні землі, комуністичний польський уряд, за згодою з Москви, вислав в українські села групи військових, переодягнених у цивільне, іноді на чолі з переодягненим енкаведистом. Цим групам допомагала міліція і польська армія та частини НКВС. Польські групи спалювали українські села, масово вбивали людей з метою спонукати українців самим виїхати на територію УРСР.

Загони УПА захищали українське населення, нападали на пости польської поліції, вели бої проти збройних груп, польських і радянських військових частин. 24 жовтня 1944 року великий бій проти радянських військ відбувся біля Перемишля. Загони НКВС втратили 207 убитих, українці – 17 убитих і 3 поранених. Після цього бою загони УПА були переформовані, а місцеві бійці одержали наказ організувати відділи самооборони в своїх селах. УПА контролювала велику частину району Перемишля з травня по серпень 1945 року.

Оскільки взимку 1944-1945 років і навесні до СРСР виїхало мало українців (лише 81323 чоловік), польська влада вирішила вдатися до насильного переселення і розпочала його 1 вересня 1945 року в атмосфері терору та безжалісного знищення цілих сіл.

УПА захищала села, саботувала залізницю і вокзали, звільняла людей, яких готували до висилання, спалювала вагони. За офіційними даними, польська міліція втратила в 1945 році 1411 чоловік вбитими, 1410 – пораненими і 940 – полоненими. В атаці на містечко Бірча (січень 1946 року) поляки втратили 70 чоловік вбитими, УПА – 23.

Акція переселення тривала до 19 липня 1946 року. До Української РСР було "переселено" 483000 українців. У районах, що відійшли до Польщі, залишалось ще приблизно 300000 чоловік (польські джерела подають цифру 150 тисяч).

УПА та ОУН неодноразово зверталися до польського населення і підпільного руху, щоб пояснити ситуацію.

Представники УПА зустрічалися з представниками підпільної польської військової організації ВіН (Воля і незалежність) і домовилися з нею про спільний наступ на місто Грубешів. 27-28 травня 1946 року ця акція була успішно здійснена. Місто перебувало кілька годин у руках повстанців. У ході акції вбито 33 енкаведисти і 6 поляків.

УПА діяла в Україні і Польщі, але її частини часто переходили кордон, відбуваючи рейди в сусідні країни (Білорусію, Румунію, Словаччину). Саме це спонукало командування прикордонних військ НКВС підписати 1 січня 1946 року договір з чехо-словацькими прикордонними військами для спільної боротьби проти УПА. Бої тривали цілий 1946 рік і початок 1947 року. 28 березня 1947 року польський віце-міністр оборони генерал Кароль Сверчевський був убитий під час інспекційної поїздки в гірських районах із засідки, яку організувала УПА на дорозі Балигород-Тісна.

Щоб скоординувати зусилля в боротьбі з українським повстанським рухом, три держави – Польща, СРСР і Чехо-Словаччина – підписали 7 травня 1947 року у Варшаві договір про військове співробітництво в боротьбі з УПА. План Варшави передбачав заблокувати всі кордони. Крім того, передбачалися військові дії 90000-ї армії, а також насильна депортація українського населення в північні і західні райони Польщі. План депортації одержав кодову назву “акція Вісла”.

Ця акція тривала з кінця травня по кінець липня 1947 року на території Підляшшя, Перемишля, Лемківщини. У середині червня поляки переселили на північ і захід 150-250 тисяч українців (польські джерела подають цифру 150000). Багато українців опинилося в ув'язненні або в концтаборі Яворжно (із 3939 в'язнів було 823 жінки і декілька десятків дітей). У 1947-1950 роках у Польщі до смертної кари було засуджено 342 українці, члени УПА чи ОУН.

У серпні 1990 року польський Сенат офіційно визнав, що “акція Вісла” була злочином супроти українського народу. Зараз українці живуть у Польщі дуже розсіяно, лише невелика частина повернулася на свої землі.

Після депортації українського населення загони УПА ще кілька місяців продовжували бої. Частина загонів, прорвавши оточення наприкінці червня 1947 року, перейшла на територію Радянської України. Інші загони, відповідно до наказу головного командування УПА, провели рейд на території Чехо-Словаччини в напрямку Західної Німеччини. Група Громенка пішла на захід у травні 1947 року і, подолавши 1500 км і провівши 22 бої, досягла Західної Німеччини 11 вересня 1947 року. Група Бурлаки пробивалася на захід пізніше. На початку вересня 1947 року Бурлака потрапив у руки чехам, але більшість його людей змогла добратися до Західної Німеччини.

Україна під радянським режимом (1945-1991)

З політичних причин Москва пішла на деякі поступки після Другої світової війни. У 1944 році в Конституцію було внесено деякі зміни, які, зокрема, дозволяли Україні (як теоретично й іншим республікам СРСР) мати своє міністерство закордонних справ. Через рік Москва домогалася вступу України і Білорусії в ООН як членів-засновників. За спогадами Е. Стетінюса, держсекретаря США, Сталін сказав Рузвельту в ході переговорів з цього приводу, що місце для України в ООН абсолютно необхідне, оскільки він (Сталін) “відчував, що його становище в Україні було тяжке й дуже непевне” і з цієї причини право голосу України в ООН є “суттєвим для збереження радянської єдності”. Офіційним мотивом прийняття в члени-засновники подано той факт, що Україна і Білорусія найбільше постраждали від війни.

В Україні бої між внутрішніми військами і УПА тривали, зокрема в районах Володимирця, Костополя,

Пустомитів, Дубна, Кременця, Бердичева, у лісах Житомирщини, в Карпатах. Біля Гурб, в районі Кременця, війська НКВС (30000 солдатів, артилерія, танки і літаки) оточили 4-5000 українських повстанців. Після тяжких боїв 23-24 квітня 1945 року загонам УПА вдалося пробити оточення. Головне командування УПА провело демобілізацію доволі великої кількості вояків. В Європі війна закінчилася, а в Україні продовжувалася боротьба за волю і незалежність.

У липні 1946 року спецвідділи НКВС почали використовувати бактеріологічну зброю проти УПА на Волині. Одержавши відомості, що УПА купує на чорному ринку вакцину проти тифу, НКВС розповсюдила заражені вакцини, що призвели до смерті десятків повстанців. У боях проти УПА енкаведисти часто користувалися розривними кулями. Полонених катували зразу після бою, інших публічно вішали або засуджували "народним" трибуналом на 15-20 років ув'язнення. Допитувачі вдавалися до нелюдських катувань. Часто ці тортури відбувалися публічно. Влада забороняла ховати тіла членів УПА, загиблих у боях, глумилася над могилами. Шляхом обіцянок, корупції, шантажу енкаведисти поширювали серед населення ідею національної зради і співпраці з радянською владою, вербуючи агентів та донощиків з метою знищення УПА і підпілля. Одним з найулюблених методів була провокація. Його загони перевдягалися в форму УПА і грабували населення, вбивали селян, особливо тих, хто допомагав підпіл्लю. Потім через листівки і чутки та пресу вони звинувачували членів УПА в злочинах, вбивствах невинних людей. Все це робилося з метою заставити населення не підтримувати УПА.

У 1946 році вибори до Верховної ради (10 лютого) відбувалися в атмосфері нечуваного терору. Населення багатьох областей бойкотувало вибори, але радянська влада оголосила, що 98,8 % виборців, занесених у списки, проголосувало за офіційних кандидатів.

Посуха у східних районах України викликала сильний голод. Сотні тисяч українців йшли на Західну Україну шукати продукти харчування, сотні тисяч померли від голоду.

У березні 1946 року російсько-радянська влада разом з Російською православною церквою ліквідувала Українську греко-католицьку церкву, насильно приєднавши її до Російської православної. Перед цим у квітні 1945 року влада арештувала митрополита Йосипа Сліпого й усіх єпископів.

Бої між УПА і радянськими військами, переважно НКВС (численні дивізії, танки, артилерія, літаки), відбувалися в шести областях, в Карпатах, Галичині, на Волині, Поділлі, Буковині. Починаючи з осені 1946 року, відповідно до рішення Проводу ОУН-Бандери, УПА перейшла від відкритої повстанської боротьби до боротьби захисної і підпільної. Деякі загони було демобілізовано, інші влилися в мережу ОУН-Бандери, наступально-оперативними залишилися лише нечисленні відділи.

У жовтні 1947 року розпочалася масова депортація українського населення. Радянська влада планувала негайно депортувати 800000 чоловік. Але через діяльність УПА і збройного підпілля було депортовано лише 300000 чоловік. Друга масова депортація відбулася в 1949 році. У цілому 600000-800000 українців було депортовано (іноді називають більші цифри). Згідно із заявами М. Хрущова, Сталін планував депортувати весь український народ, але проект не був реалізований з технічних причин, бо кількість українців була надто великою.

Згідно з джерелами підпілля, взимку 1948-1949 років проти УПА стояло чотири дивізії, та цей наступ не міг припинити боротьбу повстанців. У 1949-1950 роках спецчастини МВС проводили операцію за операцією. УПА зазнавала великих втрат. 5 березня 1950 року в селі Білогорща, неподалік Львова (сьогодні це частина Львова), загинув у криївці головний командир УПА генерал Тарас

Чупринка. Незважаючи на величезні труднощі, боротьба тривала до 1952-1954 років. За твердженнями МВС, останній бій відбувся в 1956 році.

Боротьба була не лише збройною. УПА і ОУН-Бандери здійснювали видавничу та інформаційну діяльність. Підпільно надруковані матеріали поширювалися по всій Україні і навіть в інших республіках Радянського Союзу. Наприклад, лише в 1948 році УПА і ОУН надрукували в своїх підпільних друкарнях близько 70 назв брошур, листівок, періодичних і художніх видань багатотисячними тиражами.

Важливо підкреслити, що збройна боротьба, особливо за сталінського терору, була б неможлива без підтримки населення. За весь період боротьби з жовтня 1942 року до останніх боїв 1954-1956 років населення допомагало УПА і ОУН, даючи їм харчі, доглядаючи за пораненими, доставляючи інформацію.

Під час збройної боротьби проти двох диктатур, двох окупаційних армій за свободу і незалежність українського народу загинуло, за даними, опублікованими в еміграції, 10000-20000 солдатів і членів ОУН-Бандери. Але за радянськими джерелами, лише від лютого 1944 року по 30.06.1945 року під час операції проти УПА і ОУН у західних областях України вбито 91615 "бандитів"¹. У листі до ЦК КПРС від 25 вересня 1956 року, секретар ЦК Компартії України М. Подгорний писав, що за період 1944-1955 втрати "підпілля" (ОУН і УПА) нараховували понад 150000 осіб вбитими і 103828 "учасників ОУН та інших націоналістичних елементів" арештовано.

Понад 91 тисяча вбитих за півтора року, понад 150 тисяч вбитих за майже десять років — це величезні жертви,

¹ ДА. РФ (Москва) Ф. 9478, оп.1, стр. 352, арк. 43-45, 69-77. Див. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Т.2. К., 1944. С. 604, 608.

причому втрати були, хоч і невеликі, в деяких центральних областях. Як би воно не було, навіть якщо кількість убитих дещо перебільшена, подані вище офіційні цифри засвідчують все ж таки величезні розміри національно-визвольної боротьби у повоєнний період. Вони підтверджують масовість українського опору і боротьби за свободу і незалежність.

Не буде зайвим згадати, що деякі українські еміграційні кола на Заході у той час твердили, що боротьби УПА не було, "бандерівці" її якщо не вигадували, то перебільшували в своїй пресі, щоб отримати краще місце в еміграційних політичних радах і зборах.

Дійсно, в західній пресі не писали про рух опору в Україні від кінця війни, тому іноземці нічого про це не знали, а якщо й доходили скупі відомості, в них ніхто не вірив внаслідок дезінформації Москви. Рідкісні голоси були прихильні до України.

Як відомо, 28 червня 1966 року президент Франції Шарль де Голь відвідав Київ і виступив перед Верховною Радою. Він передав пошану Французької Республіки Українській Республіці і висловив зворушення з приводу того, що зв'язки України з Францією сягають періоду, коли дочка київського князя Анна стала королевою Франції. Але про боротьбу українців за свободу й незалежність не могло бути й мови.

Невдовзі після закінчення збройної боротьби в 1958-1960 роках почався період легальної боротьби молодшої генерації за права людини. Цей період відзначився відродженням у галузі культури і, зокрема, літератури, створенням підпільних організацій, таких, як Об'єднана партія визволення України, Українська робітничо-селянська спілка, Український Національний комітет, Український Національний Фронт.

Увесь цей час радянська влада постійно вдавалася до систематичних арештів активістів національного руху, й

двоє з них — Л. Лук'яненко і І. Кандиба — були засуджені до страти, потім цей вирок було змінено на 15 років ув'язнення. Тисячі українців знову опинились у концтаборах (ГУЛАГу). Серед інтелігенції була організована Українська група сприяння виконанню гельсінських угод. Нелегальний журнал "Український Вісник" виходив у 1970-1972 роках. Вдаючись до терору стосовно будь-якої неконформістської ідеї та арештовуючи опозиціонерів, владі вдалося взяти ситуацію в свої руки. Прийшов період застою, який тривав дуже довго.

26 квітня 1986 року сталася страшна катастрофа — вибух на Чорнобильській АЕС. Аварія призвела до великого забруднення біосфери. Від радіоактивного опромінення потерпіли сотні тисяч людей, із забрудненої зони треба було масово переселяти населення. Комуністичне керівництво спочатку приховувало страшні розміри жахливої катастрофи не лише для України, Білорусії і Росії, але й для світу.

Ситуація жорстоких переслідувань, русифікація і застій в СРСР та, зокрема, в Україні зазнала змін лише із встановленням політики демократизації радянського режиму за М. Горбачова. Демократизація породила процес, над яким повністю втратила контроль Москва, що привело до великих змін. Найважливішим елементом цього процесу було поступове зникнення страху, зокрема після звільнення політв'язнів у 1986 році.

Так в Україні почав зникати страх і відроджуватися національне життя. Боротьба за права людини і українську націю особливо посилилася з 1987 року. Українська греко-католицька церква домогалася своєї легалізації.

У 1988 році Українська Гельсінська група стає Українською Гельсінською Спілкою. З'являються й інші громадські й соціокультурні товариства. З березня 1988 року почалися масові маніфестації в багатьох містах України, з'явилися політичні партії. 8-10 вересня 1989 року відбувся

установчий з'їзд Народного Руху України. У квітні 1990 року постають УРП, УНП, а згодом інші партії.

З ініціативи Руху на початку 1990 року з нагоди річниці злуки УНР і ЗУНР був організований живий ланцюг між Києвом і Львовом. Ця велетенська демонстрація (близько 3 мільйонів чоловік) стала справжнім поштоухом у зростанні національного руху в Україні.

У 1990 році багатопартійність в Україні перетворилася у реальність. Демократичний блок, що складався з представників некомуністичних партій і товариств, одержав на виборах у березні 1990 року більше 25% місць у Верховній Раді і усі місця в Львівській обласній раді, більшість місць у містах інших областей Західної України, в Київській міськраді, значну кількість в інших містах.

16 липня 1990 року Верховна Рада, "висловлюючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство", "визнаючи необхідність побудови правової держави" та маючи на меті утвердити суверенітет, проголосила "державний суверенітет України". У цій декларації сказано, що "Українська РСР як суверенна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення". Це вже був великий крок у напрямі повної незалежності України, яка могла бути реалізована лише за умов відокремлення від СРСР.

Україна — незалежна держава (від 1991 року)

Після проголошення Декларації про державний суверенітет України почала розгортатися мирна боротьба за державну незалежність. У липні 1990 року головою Українського парламенту було обрано Леоніда Кравчука. Дух свободи поширювався на українській території. На початку серпня 1990 року ухвалено закон про економічну самостійність. У жовтні 1990 року у Києві відбулося відоме голодування студентів, що вимагали докорінних реформ.

Постають громадські організації і партії. У квітні 1991 року колишні члени УПА і ОУН-Бандери заснували товариство колишніх воїнів УПА – “Братство вояків УПА”, яке пізніше прибрало остаточну назву “Всеукраїнське Братство вояків УПА”. Домагання незалежності України все частіше з’являлися на сторінках преси і мітингах.

24 серпня 1991 року, скориставшись ситуацією, що виникла після невдалої спроби державного перевороту в Москві з метою повернути колесо історії назад, український парламент проголосував за незалежність України 346 голосами “за” при одному “проти”. З цього дня Україна перестала бути складовою частиною Радянського Союзу і увійшла рівноправним членом у міжнародне співтовариство. Невдовзі після цього незалежність України визнали перші десять держав: Польща, Канада, Угорщина, Литва, Латвія, Росія, Болгарія, Естонія, Чехо-Словаччина, Швеція. За порядком визнання, США – на 18 місці, Ізраїль – на 19-у, Німеччина – на 22-у, Франція – на 25 місці. До 31 грудня 1991 року незалежність Української держави визнали 55 держав.

Незалежність України була підтверджена референдумом 1 грудня 1991 року (понад 90 % українців проголосувало за незалежність) і одночасно відбулися вибори першого президента України, яким був обраний Леонід Кравчук.

У серпні 1992 року перед Всесвітнім форумом українців відбулися святкові заходи з нагоди 50-річчя утворення Української Повстанської Армії (УПА).

На початку 1993 року Україну як незалежну державу визнали 132 держави світу, а 106 встановили з нею дипломатичні зв’язки.

27 березня і 10 квітня 1994 року відбулися нові вибори до парламенту України. На 450 депутатів повного складу було обрано лише 338 депутатів від різних партій: Компартії, Руху, Селянської, Соціалістичної, Української

республіканської партій, Конгресу українських націоналістів, Української консервативно-республіканської, Християнсько-демократичної партій та ін. У липні 1994 року президентом України був обраний Леонід Кучма.

З часом кількість партій збільшилася і на 1 березня 1995 року їх уже було 40. Однак, крім Компартії, Соцпартії, Руху, Української республіканської партії, частково Конгресу українських націоналістів та двох-трьох інших, більшість з них була маловпливовою.

16 листопада 1994 року Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Лідери чотирьох держав – України, США, Великобританії і Росії – підписали меморандум про гарантії безпеки України.

Тим часом в Україні, як і в інших країнах колишнього Радянського Союзу, економічна і соціальна ситуація погіршувалася. Виникла інфляція, впало виробництво, національний дохід, добробут, з’явилося безробіття. Перехід до ринкової економіки був утруднений наслідками радянського режиму і відсутністю рішучих реформ. Але український народ не втрачає надії, що він подолає кризу.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Українська мова виникла в результаті еволюції розмовної мови постійних жителів України, тому вона ніколи не була діалектом російської мови.

Роздроблення давньослов'янської мови на багато мов почалося приблизно в IX ст. до н. е. і цей процес завершився в V-VI ст. н. е. У IX-X ст. протоукраїнська мова проходила стадію формування, а потім розвинулася в староукраїнську протягом X-XI ст. Російська мова сформувалася пізніше. Найновіші дослідження підтверджують, що під час виникла Русі в IX-XII ст. (історики її називають Київською Руссю, хоч у цей час жодної іншої Русі не існувало) існувала значна різниця між півднем (тобто сучасною Україною) і північню Східної Європи в галузях соціального та економічного життя, грошової системи, мови. Російський історик і археолог, член Академії наук Валентин Янін підкреслював у 1986 році (Неделя. № 43), що в IX ст. мова новгородців була іншою, ніж мова киян. Отож, ще з давнього часу Україна відрізнялася власною мовою.

Якщо взяти до уваги мовні особливості "Ізборника" 1076 року, то можна побачити, що переписувач часто переходив на мову, якою розмовляв. Між словами, які він вживав, знаходимо багато слів звичайної тодішньої української мови. Ці слова подібні до слів сьогоденної мови¹.

Пізніші українські документи, зокрема від XV ст., підтверджують факт, що тодішня українська мова, якою говорили у польсько-литовсько-руській Речі Посполитій, відрізнялась від російської.

¹ Запаско Я. Якою ж мовою розмовляли у Києві в XI столітті? // Вільна Україна. 1990. 18 жовтня.

Московія-Росія добре знала про відмінності між українцями і росіянами, які її дратували, бо стояли на перешкоді її політичної експансії. Саме з цієї причини після окупації східної частини України (після українсько-російського договору 1654 року) російська влада вважала за доцільне запровадити для України і українців нову термінологію: Малоросія і малороси. Відтак зовсім офіційно вона вимагала "зблизити народ малоросійський і великоросійський мішаними подружжями і іншими способами так, щоб ніхто на Україні не наважився говорити, що народ тутешній інший чим великоросійський..."¹ (Інструкція від 1687 року).

Переслідування української мови посилювалися з першої половини XVIII ст., коли в 1720 році Петро I заборонив друкування деяких книжок українською мовою. У 1769 році Святійший Синод Російської Православної Церкви розпорядився вилучити всі українські букварі та релігійні книги, знайдені у населення. Врешті, у другій половині XIX ст. російська влада вирішила просто заборонити українську мову (Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ Олександра II 1876 року) під приводом, що ніколи не було української ("малоросійської") мови й не повинно існувати. Питання заборони української мови підняв на Міжнародному літературному конгресі в Парижі 1878 року український учений М. Драгоманов. Цю заборону гостро критикували численні європейські інтелектуали.

У кінці 1904 року російський уряд вирішив, врешті, звернутися з цього приводу до Академії наук Санкт-Петербурга та Київського і Харківського університетів. Академія наук вважала, що українська мова є такою ж повноцінною, як і російська, і не є російським діалектом.

¹ Липинський. В. Україна на переломі, 1657-1659. Київ-Відень, 1920. С. 296.

Як писав російський професор А. С. Архангельський, Московія-Росія довго не мала власної літератури. Щоб вийти зі стану відсталості щодо Європи, російські правителі почали звертатися до чужинців, а саме — до українців (Україна, нагадаємо, далеко до виникнення Російської держави входила спочатку до Литви, потім до Польської Корони). Навіть для запровадження російської мови росіяни звернулися до українця М. Смотрицького, який встановив правила орфографії російської мови у XVII ст. У 1649 році цар Олексій запросив до Москви українських мовознавців, щоб підготувати видання російської Біблії. У XVII ст. Україна вже мала Академію в Києві, єдину в слов'янському світі Східної Європи.

РЕЛІГІЯ

В Україні існують два головні християнські віровизнання: православне і греко-католицьке.

У давнину автохтонне населення України мало контакти з християнами грецьких колоній Криму з I ст. н.е. У IV ст. готський єпископ Криму взяв участь у першому Соборі в Ніцеї. Тоді було створено єпархію у Херсонесі. Контакти з християнами тривали і в наступні століття та особливо посилились в епоху Русі через військові походи і економічні взаємини.

Купці, вояки, що брали участь у військових походах, члени найомних загонів, що служили при візантійському імператорі, знайомились з християнством і часто повертались християнами. У X ст. в Києві вже існувала християнська церква. Християнство поширилось доволі рано на західній території теперішньої України. Першими київськими князями, що прийняли християнство, були, можливо, Аскольд і Дир. Княгиня Ольга, яка правила від імені свого сина Святослава (945-964) була християнкою. Володимир Великий, що правив з 980 по 1015 роки, зробив християнство державною релігією. Він охрестив місто Київ у 988 році і почав поширювати нову релігію в своїй державі і володіннях.

У середині XI ст. Церква Русі стала митрополією. Тоді вона мала власну структуру, але цілком залежала від Константинополя. На чолі Церкви стояв митрополит, майже завжди грек. Перший раз у 1051 році собор єпископів митрополії вибрав митрополитом русина Іларіона без

попередньої згоди патріарха. Це був перший факт, що свідчив про бажання митрополії розширити свої права.

Відносини між князями і Церквою були гармонійними. Князі не втручалися у церковні справи і не перетворювали Церкву в політичний інструмент. Митрополити болгарського чи грецького походження намагались залишитися нейтральними і пристосовувались до місцевих умов. Та вони не були патріотами Русі, а залишалися слугами і керівниками Церкви, що залежала від Константинопольського патріархату.

Київ постійно вступав у політичні, дипломатичні й династичні взаємини з католицьким Заходом. Починаючи з Володимира Великого, діти князів Києва часто одружувались з католиками країн Центральної і Західної Європи. Розкол Церкви у 1054 році не вплинув на династичні зв'язки між Києвом і католицькими дворами Європи.

В Україні-Русі не існувало жодних упереджень до католицької конфесії. Русини-українці вшановували католицьких святих, яких не визнавала Візантійська церква, як, наприклад, святого Миколу. Не лише українські історики, а й деякі російські, як, наприклад, В.Т. Пашуто, справедливо підкреслювали, що це "відповідало толерантному релігійному духу" на Русі.

Відомо, що в першій чверті XII ст. католицькі монахи Регенсбурга звернулися до Києва за допомогою, щоб закінчити будівництво церкви святого Якова і святої Гертруди.

Звичайно межі церковних адміністрацій відповідали межах держав. Тим самим розпад імперії на незалежні держави (1132-1135) автоматично створив умови розділення церкви. Крім того, ситуацію Київської митрополії ускладнювала боротьба за вплив у Східній Європі між Римом і Константинополем. Криза стала наростати, в діяльності митрополитів і єпископів почала з'являтися суто політична мотивація.

У митрополії, що обіймала багато незалежних держав, все більше вимальовувались дві основні тенденції чи два табори: русинсько-українська, яка виступала за незалежність митрополії чи, точніше, її південної частини та суздальсько-візантійська.

У 1147 році за князя Ізяслава, який був західної орієнтації (одружений із жінкою-католичкою), єпископський собор вибрав нового митрополита русина Кліма Смолятича, не погоджуючи це з Константинополем. Та грецькі єпископи північних єпископств відмовились його визнати. Таким чином, на цьому соборі відбувся розкол Церкви. Так почався процес створення двох відмінних Церков на території колишньої Київської митрополії.

У 1156 році Константинополь, не сприймаючи призначення митрополитом русина, послав до Києва іншого митрополита Костянтина. Отож, митрополія мала вже двох митрополитів. Клим Смолятич осів на західних землях і продовжував підтримувати князів антивізантійської орієнтації.

У 1207 році, звертаючись до архієпископів й усього духовенства і мирян Русі, папа Інокентій III вважав, що Русь не відділилась від Риму, а лише віддалилась. Потім виникли конфлікти й труднощі. Погіршення відносин у релігійній сфері відбулося внаслідок місіонерської діяльності польських домініканців і францісканців, які проголошували необхідність "навертати" у віру "невірних" русинів і діяли в цьому дусі на українських землях, включно з Києвом.

У XIII ст. за князя Данила відбувається нове зближення українців з Римом в надії, що Рим допоможе створити коаліцію проти татар. Єпископ Петро Акерович здійснив подорож до Риму, а також поїхав на перший Вселенський собор у Ліоні в 1245 році. Переговори тривали до кінця 1246 року, а наступного року був підписаний договір унії. У 1253 році ініціатор цього зближення був коронований

папським нунцієм. Та унія не пережила короля Данила й політичного лихоліття.

Коли київський митрополит Максим переніс у 1299 році осередок митрополії в іншу державу, Суздальщину (його потім перенесено до Москви), галицький князь Лев одержав від Константинопольського патріархату дозвіл на створення митрополії для української Галицько-Волинської держави. Так було офіційно підтверджено поділ колишньої митрополії Русі. У дійсності церковна структура завжди пристосовувалась до структури держав. З тієї ж причини й колишня Київська митрополія після розпаду імперії не могла втримати єдність.

Звичайно, з цього часу починається непримирима боротьба з боку митрополитів з осередком у Москві за контроль над Церквою, що існувала поза Московією, тобто в Україні, Білорусії і Литві.

Після приєднання Галичини до Польщі, а інших українських земель до Литви, польський король Казимир не бажав, щоб русини в його державі залежали від митрополита в Москві, який перебував у ворожій для Польщі країні. Казимир вирішив у 1370 році відновити митрополію Галичини, яка проіснувала до початку XV ст. Оскільки Волинь, Київ і решта українських земель входили до іншої держави — Литви чи, за деякими істориками, Литовсько-руської держави, тут також відчули потребу мати окрему митрополію для “руської віри”.

З 1407 року литовський князь Вітольд систематично вимагав визначення митрополита для киево-литовської митрополії. У 1410 році єпископи цієї митрополії відмовилися визнавати митрополита, що був у Москві. Восени 1414 року єпископський собор, що зібрався в Новоградку, вибрав Григорія Цамвлака, болгарина, митрополитом київським.

Митрополит Григорій взяв участь у соборі в Констанці в 1418 році, де йшлося про об'єднання церков, і був

прийнятий папою. Його наступник продовжив роботу в плані об'єднання церков.

У 1431 році митрополит Ізидор, грек, призначений на митрополію з осередком у Москві, взяв участь у Ферарському соборі, який продовжився у Флоренції. У 1439 році собор підтвердив об'єднання церков Сходу і Заходу. Документи унії були підписані не лише імператором, папою та іншими особами, але й митрополитом Ізидором. Призначений кардиналом, митрополит Ізидор у березні 1441 року повертається до Москви. Та князь Василь II оголошує його лжепастором, викрадачем душ і еретиком та арештовує. Ізидор врятувався від смерті втечею.

У 1448 році собор єпископів Московської держави вибирає єпископа Рязанського Йону митрополитом “всєя Русі”, не погоджуючи це з Константинопольським патріархом. Саме з цього часу, з 1448 року, говорять про автокефалію православної церкви. Але ні тоді, ні ще якийсь час пізніше, Московщина (як раніше Суздальщина) не пов'язувала свого релігійного і політичного існування з Києвом і не мала претензій до його релігійної чи політичної спадщини.

Лише на початку XVI ст. з'являється в Москві ідея “спадщини”, яка пов'язана з політичною експансією Московської держави.

Московський політичний експансіонізм зародився на релігійній основі. У 1453 році турки зайняли Константинополь, основний центр православної релігії. Москва почала вважати, що з цього часу вона стала, замість Константинополя, єдиним і справжнім центром всесвітнього православ'я.

У 1504-1524 роках на Московщині утворено горезвісну релігійно-політичну теорію “Москва – Третій Рим”, яка тут детально не розглядається. Скажемо лише, що ця теорія стала основою ідеї світового значення Російської держави і винятковості Російської церкви. Ця ідея несе в собі вороже

ставлення до інших релігій, релігійну нетерпимість, а також "вищість" російського "богообраного" народу над іншими народами. Ця релігійна у зародку теорія перетворилась скоро на офіційну політичну теорію Російської держави.

Претендуючи на місце Візантії, Москва вважала, що саме у неї має знаходитись осередок голови Православної церкви, тобто осередок патріархату. Переговори з цього приводу, проведені в Москві в 1586 році з представниками грецької церкви, не дали очікуваного результату. Та у 1588 році, скориставшись візитом до Москви Константинопольського патріарха Єремії, московські власті вирішили реалізувати свої наміри. Застосовуючи насилля, вони добилися від Єремії освячення їхнього патріарха. Такий був не дуже легальний початок Московської патріархії, голова якої ввикористовував титулу "і всея Русі".

Звичайно, Московський патріархат не мав жодного стосунку до Києва та України, які були частиною Польської корони. Претензії Московського патріархату до української Церкви з'явилися через століття пізніше разом з з політичною експансією Московської держави.

У Польському королівстві з 1473 року митрополити потрапили під вплив державного керівництва, а Константинопольський патріарх їх лише освячував, через що митрополія Київська, Галицька і всієї Русі перетворилась в об'єкт привілею, яким розпоряджався за власним бажанням король Польщі. Практично Константинопольський патріарх поступово втрачає вплив на митрополію Києва-Галича-Литви, і відтоді пост митрополита все більше потрапляв під вплив великого князя Литви, а потім короля Польщі. Врешті, король почав призначати митрополитів, навіть не збираючи єпископський собор.

Незважаючи на це, Українська Церква не перетворилась у політичний інструмент влади, хоча в ній почався великий занепад, і Церква перетворилась в систему бенефіцій, які роздавав для вибраних король чи князь.

У 1596 році на соборі у Бересті церква України розкололася: одна частина прийняла унію з Римом, інша залишилася при православній вірі. Цей поділ триває до сьогодні. Однак більшість української церковної ієрархії і священників підтримала унію, тому Православна Церква змушена була відновити своє духовенство і висвятити нових єпископів у 1620 році.

У цей час виникла ідея створити український патріархат, щоб гарантувати незалежність Церкви України. Проект було підготовлено в 1624 році, і він одержав підтримку православного митрополита Петра Могили. Але ідея залишилась нереалізованою. У 1686 році Українська православна церква була підпорядкована Московському патріархату, який поступово обмежив прерогативи й права Київської митрополії.

Після поділу Польщі (1772-1795) Київщина, Поділля й Волинь перейшли під російську владу. За Катерини II російський уряд здійснював політику насильного переведення українських уніатів у православ'я. За недовгий час, у 1773-1796 роках, греко-католицька церква втратила 9316 церков, 145 монастирів отців Василіян і близько 8 мільйонів віруючих в Київській, Кам'янецькій, Луцькій та Володимир-Волинській єпархіях. У 1839 і 1875 роках унія на українських землях Російської імперії була остаточно скасована.

Отже, всюди, де проникла російська влада, унія з Римом була скасована. Проте унія продовжувала існувати під Австрією в Галичині, а потім за часів Польської держави. У цей останій період Греко-католицьку Церкву очолював митрополит Андрій Шептицький.

Та російська влада, на цей раз уже комуністична, внаслідок Другої світової війни досягла й Галичини. Митрополит Шептицький помер на початку листопада 1944 року. У квітні 1945 року було заарештовано його наступника, митрополита Йосипа Сліпого, і всю церковну

ієрархію. У березні 1946 року у Львові скликано псевдо-собор, який проголосив скасування Берестейської унії.

Священиків змушували переходити на православ'я, а тих, хто відмовлявся, арештовували, кували м депортували до Сибіру. За відома Сталіна і з допомогою Російської православної Церкви, 4 єпархії, 8 єпископів, 2772 парафії, 4119 церков і каплиць та більше 4 мільйонів віруючих було брутально прилучено до Російської православної Церкви. Та радянська влада не змогла повністю знищити Греко-католицьку церкву, вона продовжувала своє існування в підпіллі.

Доля Української Автокефальної Православної Церкви була не кращою. Заснована у 1919 році в час незалежності України, підсилена у 1921 році посвяченням нових єпископів й обранням митрополита — Василя Липківського, ця Церква продовжувала свою діяльність до кінця 20-х років. У 1930 році вона була офіційно знищена. Її 32 єпископи, митрополит, 1215 священиків були заарештовані і в більшості загинули в 1928-1938 роках.

У 1942 році Українська Автокефальна Православна Церква відновила свої структури, але після приходу радянської влади знову припинила існування. Як і Українська греко-католицька Церква, вона продовжувала свою діяльність у діаспорі.

З 1989 року обидві Церкви почали відроджуватись в Україні. Греко-католицька, вийшовши з підпілля, одержала право на існування на короткий час до проголошення незалежності України. Голова церкви, Мирослав-Іван Любачівський, повернувся з Риму до Львова, щоб керувати на місці своєю Церквою. Українська Автокефальна Православна Церква почала відроджуватися завдяки зусиллям патріарха Мстислава, що теж повернувся з еміграції зі США. До Другої світової війни близько 90 % українців були православними. Востаннє ситуація, мабуть, змінилася через збільшення кількості протестантських громад та різних сект.

За даними на початку січня 1994 року, в Україні існувало понад 15 тисяч християнських громад, у тому числі 3248 протестантських (разом із свідками Єгови). Римокатолицька Церква мала 588 громад, Українська Греко-католицька Церква — 2932. Інші громади належали до УПЦ Московського патріархату (5998), УПЦ Київського патріархату (1932) і УАПЦ (289).

ЛІТЕРАТУРА

Письмо і книги в Україні

Предки українського народу знали письмо з давніх часів, оскільки вони без сумніву, уклали торговельні угоди з жителями грецьких колоній на берегах Чорного моря, заснованих у VIII ст. до н.е. Припускають, що анти вже мали своє примітивне письмо.

Що ж до письма в історичні часи, то існує свідчення, що святий Кирило (світське ім'я Костянтин), автор кирилиці, прибув до Херсона у 861 році, де вже знайшов Євангеліє і псалтир, написані "роуськими письмены"¹. Та до наших днів не збереглося жодного документа чи книги, датованих дохристиянськими часами історичного періоду давньої України. Із введенням християнства у 989 році, вдосконалений алфавіт кирилиці започаткував церковнослов'янську писемну мову, що протягом століть поширилась у Східній Європі. З цього часу маємо багато рукописних книг.

Першими рукописними книгами є Остромирове Євангеліє 1056 року та Збірник Святослава 1073 року. Перший літопис серед слов'ян – "Повість минулих літ" – був написаний у Києві на початку XII ст. монахом Нестором. На жаль, оригінал втрачено, і ми знаємо лише переписи.

Друкування книжок почалося в Україні досить пізно. Українці використовували церковнослов'янські книги, надруковані у другій половині XV ст. у Кракові чи Празі.

¹ Марченко Д. І. Історія української культури. Київ, 1961. С. 32.

Перша друкowana книга з'явилася в Україні у 1574 році – це був Апостол, надрукований Іваном Федоровичем. Та гордістю українських першодруків є Острозька Біблія Івана Федоровича, датована 1581 роком. Треба зауважити, що Федорович почав працювати в Москві, але там мистецтво друкування не знайшло зрозуміння, тому він був змушений виїхати за кордон. Повну свободу друкування він знайшов лише на українській землі.

Література IX–XVIII ст

Українська література починається з християнством. У IX–X ст. християнству необхідна була релігійна література для поширення християнських ідей. З'явилися твори, написані старослов'янською чи церковною мовою. Але у XI ст. з'являються й оригінальні рукописні твори релігійного змісту, зокрема пророцтва, описи життя церковних людей, подорожей, а також збірник законів "Руська правда" (1032-1054) князя Ярослава, Збірник Святослава (1073-1076), "Повчання дітям Володимира Мономаха" (1110-1115), твори отців церкви, проповіді (наприклад, митрополита Іларіона).

"Повість минулих літ" (початок XII ст.) започатковує появу історичних творів. До цієї літератури належить також знамените епічне "Слово про похід Ігоря" (1187), яке є твором середньовічної Русі-України, а не Росії. Важливими є також Київський і Галицько-Волинський літописи (XIII ст.).

Втрата незалежності послабила літературний розвиток. Лише з початку XVI ст. з'являються численні центри культурної і літературної діяльності в Україні. Протягом XVII ст. розвивалась переважно релігійна полемічна література (Іван Вишенський, Г. Смотрицький, І. Потій). Звичайно, існували також поезія і театр. Особливим жанром, характерним для епохи козаччини, були думи, які співали кобзарі. Серед письменників XVIII ст. треба відзначити авторів історичних творів: літописи Самовидця,

Г. Граб'янки, С. Величка та, зокрема, видатного українського філософа Григорія Сковороди (1722-1794).

Новітня українська література починається з початку ХІХ ст. Тоді почалося літературне відродження та оновлення національної свідомості в Україні.

Класики української літератури

Іван Котляревський (1769-1837) вважається батьком новітньої української літератури. Відкинувши писання в книжкою мовою, він опублікував у 1798 році свою "Енеїду" народною українською мовою. Так Котляревський відкрив шлях до національного відродження української літератури у той час, коли Росія намагалася знищити в Україні будь-який прояв національної свідомості, традицій, культури та лінгвістичних особливостей, щоб таким чином стерти будь-яку різницю між російським та українським народами. "Енеїда" Котляревського є перенесенням на тодішній реальний український ґрунт сюжету Віргілієвої "Енеїди".

Тарас Шевченко (1814-1861) – найвидатніший український поет світового масштабу і духовний батько сучасного українства. В історії та літературі Шевченко є "національним пророком", його твори залишаються завжди сучасними завдяки їхній соціально-національній тематичі, літературному значенню та національній орієнтації. Його "Кобзар" став своєрідною національною біблією українців. Вшановують Шевченка як в Україні, так і в діаспорі. Саме завдяки діаспорі в Парижі існує сквер Тараса Шевченка та бюст поета, пам'ятник поету в Тулузі, а також в Буенос-Айресі, у Вашингтоні (у його відкритті брав участь тодішній президент США Д. Ейзенгауер), в Лондоні.

Іван Франко (1856-1916) – велетенська фігура в українській літературі (поет, прозаїк, драматург, перекладач) і науці. Його універсальний дух фаустівського характеру, літературні твори національного пророцтва мали величезний вплив на подальший розвиток української

літератури. Знавець багатьох мов, Франко був добре обізнаний з творами французьких і німецьких соціалістів, в тому числі Маркса. У 1886 році він писав, що в основі доктрини Маркса та Енгельса "лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських"¹, перестерігаючи пізніше, що в такому випадку народна держава стала б "величезною народною тормою"².

Леся Українка (1871-1913) – геніальна поетеса і драматург, яка підняла українське драматичне мистецтво на найвищий європейський рівень. Публіцист, фольклорист, знавець багатьох мов, зокрема латинської і грецької, вона перекладала українською мовою Гюго, Гайне, Гомера та ін. Леся Українка бурхливо протестувала проти запобігань французьких письменників перед російським царем Миколою І, що відвідав Францію у 1896 році. Вона характеризувала Російську імперію як "тюрму народів", нагадувала про злидні і поневолення народів.

Марко Вовчок (1834-1907), справжнє ім'я Марія Вілінська — письменниця, автор повістей. Її повість "Маруся", яку адаптував французькою мовою видавець творів Жюль Верна Ж. Ецель під псевдонімом П. Ж. Сталь (з французького рукописного проекту, зробленого самою письменницею), була опублікована вперше в Парижі у 1873 році і відтоді перевидана багато разів. Ця повість отримала нагороду Французької Академії і була рекомендована Міністерством освіти як шкільна лектура у французьких школах. Міська управа Парижа давала цю книжку дітям у нагороду за добре навчання.

Серед багатьох письменників ХІХ і ХХ ст. треба згадати хоча б таких, як П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, М. Максимович, І. Срезневський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич,

¹ Наукові записки УТГП. Т. ХХІ. Мюнхен, 1970. С. 20.

² Франко І. Про соціалізм і марксизм. Нью-Йорк, 1966. С. 112.

П. Куліш, М. Костомарів, О. Стороженко, Ю. Федькович, О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, Б. Грінченко, С. Руданський, М. Старицький, Д. Кропивницький, І. Тобілевич, В. Стефаник, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Б. Лепкий, В. Вороний, О. Кандиба, П. Карманський, М. Куліш, С. Єфремов, М. Зеров, М. Хвильовий, М. Рильський, Є. Маланюк, Б. Антоненко-Давидович, У. Самчук, І. Дзюба, І. Світличний, П. Загребельний, О. Гончар, І. Калинець та багато інших.

КУЛЬТУРА

Свідчення мандрівників і вчених

Про високу культуру середньовічної України-Русі свідчать численні писання. Чужинці порівнювали Київ з Константинополем. Вже за Володимира Великого заведено навчання для бояр, дружинників і знаті. Дещо пізніше у Києві існувала школа для дівчат. Дочка Ярослава Мудрого, яка стала дружиною французького короля Генріха I, вміла читати і писати, а її чоловік, король Франції, був неписьменний. Київ славився величезним багатством. Бременський єпископ назвав Київ прикрасою Сходу і суперником Константинополя.

Говорячи про культуру, російський історик В. Ключевський вказував на відмінності між жителями Русі-України і Володимира-Суздаль. Русини відзначалися лицарським духом, сміливістю, потребою честі і слави. Вони оберігали свою гідність і віддавали перевагу смерті в бою проти монгольських загарбників. Люди Суздаль та Московії, предки росіян, були відомі як умілі торговці, що віддавали перевагу угоді з ворогом чи вдавалися до хитрощів. Вони, зрештою, залишилися під татарським пануванням більше трьох століть.

Жоель Кармішель відзначає в своїй "Ілюстрованій історії Росії" (1960), що росіяни були зачаровані татарами і відчували до них захоплення. Кармішель бачить різкий контраст росіян із Заходом у відсутності лицарства. У бояр та російських князів честь зводилася до бажаної посади і не мала жодних зобов'язань. Характерною була повна відсутність докорів сумління: ні брехня, ні віроломство, ні вбивство не вважалися недостойними звання князя.

Хитрість не лише була прийнятним явищем, але й викликала захоплення. Це була ментальність Сходу.

Київська держава була частиною Європи. Московія-Росія довгий час знаходилась в ізоляції від Європи. Жоель Кармішель вважає, що причиною цього є Російська православна церква. Священники і все духовенство не знали ні латині, ані грецької мови, і таким чином росіяни опинилися відрізнаними від цивілізованого світу та слов'янських братів, що сповідували католицизм. На думку цього автора, росіяни не мали жодного контакту з досягненнями класичної цивілізації і були позбавлені здобутків епохи Ренесансу (відродження).

Англійський історик Джоель Кармішель зауважує: "Російська версія візантійського християнства не була криницею життя, а скоріше китайською стіною. Ненависть до римсько-католицького світу — традиція, запозичена у Візантії й глибоко вкорінена — тримала Росію протягом століть осторонь більш широких культурних впливів. Ці елементи перетворили Російську Церкву у справді національну Церкву... засуджену жити у кімнаті без вікон... вона була до наших днів осередком опозиції до всякого прогресу. Церква й держава — це були дві тісно пов'язані влади"¹.

Шкільна освіта в Україні була дуже поширена. Школи і шпиталі існували при церквах та монастирях, а від XVI ст. ними займалися братства.

Сирієць Павло Алепський, секретар патріарха Антіохії Макара III, що подорожував до Москви, зупинився з патріархом у 1654-1656 роках в Україні. У своєму мандрівному щоденнику він записав, що, як це не здавалося дивним, але він почував себе в Україні, як вдома, тоді як у Москві люди всі хитрі, їхнє життя в занепаді, і воно "дуже зв'язане, та ніхто з чужинців не може зносити цього, і людині

¹ Carmichel Joel. Histoire illustree de la Russie. Paris, 1960. P.8.

все здається, ніби вона у в'язниці... бо в тій країні ніхто не може почувати себе хоч трохи свобіднішим і задоволеним, хіба лише ті люди, що там вирости, а всі інші, от хочби ми... ніколи не перестануть бентежитися та відчувати в серці неспокій. Зате Козацька країна була для нас начебто наш власний рідний край, а її мешканці були нашими добрими приятелями та людьми, наче ми самі". Павло Алепський зі здивуванням відзначав, що в Україні всі жителі, за невеликим винятком, вміли читати, включно з жінками і дівчатами¹.

Звичайно мандрівники легко розрізняли, де закінчувалась Україна і починалась Росія. Українські хати, як правило, були білими і чистими. Побіля росли вишневі чи інші фруктові сади, двори були обгороджені. Україну в той час називали Країною козаків або Козацькою країною.

Важливу роль у поширенні освіти та культури відігравали братства, які існували при церквах. Наприкінці XVI ст. розвинуло свою діяльність Львівське братство (Львівське Успенське Ставропігійське братство), яке придбало друкарню і відкрило школу. Такі братства постали в інших містах України. Київське братство, засноване близько 1615 року, також заснувало школу, яка згодом, у 1632 році, стала основою створення Києво-Могилянської колегії.

З кінця XVII ст. видатні українські вчені, такі, як Ф. Прокопович, С. Яворський, М. Туптало та інші, працювали за межами України в Московії-Росії. Також і пізніше українці збагачували культуру північного сусіда. Втративши цих українців, українська культура збідніла, а імперська — збагатіла. Це болісне знекровлення українського духу тривало й у XVIII-XIX ст., як про це свідчить приклад Миколи Гоголя, а також і пізніше.

¹ Січинський В. Чужинці про Україну. Львів, 1991. С. 27-29.

Декілька рис культури України і Росії

У ХХ ст. жахливий русифікаторський тиск російсько-радянського режиму намагався нівелювати всі відмінності. Та вони існують й до сьогодні, хоч, може, не всі, бо їх завжди намагалися затерти. Туристи помічають мистецькі вміння українців, хрестикове вишивання, строї, різьблення по дереву, кераміку, писанки, відомі у всьому світі, що походять з дохристиянських часів і збереглися донині. Народні пісні, веселі чи сумні, родинне життя, різноманітність страв, спосіб одягатись і ввічливість мови – все це належить до особливостей українців.

Крім того, українців вважають більшими індивідуалістами й прив'язаними до приватної власності. Їхні громади є добровільними об'єднаннями людей вільних і рівних. Українцям невідоме загальне колективне життя – "мір". Саме тому комуністичний колективізм і колгоспи викликали мало ентузіазму в Україні. Релігійне поводження українців також відрізняється від російського у тому, що догми й ритуали для українців менш важливі, ніж сама основа віри. Саме тому українців характеризує релігійна толерантність.

Надзвичайно багатим є український фольклор. Особливо мальовничими є традиційні свята, походження яких сягає дохристиянських часів. Наприклад, чарівні пісні, що збереглися до наших днів і були адаптовані до сучасних часів: колядки, щедрівки, весільні та інші церемоніальні пісні. Територія сучасної України зазнавала грецького, римського, візантійського, західного впливів. Проте головні елементи української культури залишились оригінальними й специфічними. Саме завдяки оригінальності культури й коренів українці змогли пережити всі спроби колонізації, русифікації, полонізації.

Ставлення до національних меншостей

Україна завжди була відома своєю надзвичайною гостинністю до іноземців і навіть надмірною довірою до них. Тому не раз в історії України наслідки такої довіри були не дуже корисними.

Українці протягом століть жили разом з багатьма національностями. На півдні України мирно співіснували, поряд з українськими селами, колонії болгар, росіян, греків, німців. Ніколи не було випадків дискримінації стосовно них. Іноземні колоністи почувалися вільно і в безпеці на українській землі серед українського населення, не відчуваючи жодних проявів шовінізму чи ворожості. У цій частині південної України влітку з місця на місце кочували циганські табори. Взимку цигани отримували від селян в українських селах нічліг, паливо, їжу, теплий одяг.

Мандрівників також приймали як слід, навіть якщо сім'ї, що приймала несподіваних гостей, доводилось децю потіснитися. Українська жінка, приймаючи гостя в домі, не запитує його, чи хоче він їсти або пити, а зразу накриває на стіл. Тож треба тричі відмовитися, щоб вона повірила, що гість дійсно не хоче їсти чи пити.

За своєю природою український народ гостинний до всіх. Проте під час довгої боротьби з окупантами чи гнобителями виникли недружні відносини між українцями і євреями, особливо під час революції та визвольної війни Богдана Хмельницького проти польських окупантів. Частина євреїв перейшла на бік Польщі й була проти українців, тоді в Україні сталися антиєврейські погроми. Але у той час також постраждали від погромів і поляки, оскільки вони були католиками, і греко-католики. Під час визвольної боротьби у 1919 році теж відбувалися погроми.

З того часу деякі російські і польські кола використовували ці факти, щоб змалювати українців як природжених антисемітів, хоча такі погроми відбувалися й в інших

країнах, а антисемітські почуття проявлялись і поза Україною. Тож несправедливо вказувати пальцем лише на українців. Росія забороняла євреям розміщуватися на її території і зовсім не українці створили російські “чорні сотні”, члени яких були організаторами численних погромів за царського режиму і мали ледь не офіційний статус, в тому числі і в Україні. Навіть під час війни за незалежність (1919-1920) переважна частина погромів була влаштована не українцями.

Коли Україна стала незалежною (1917-1920) в український уряд входили міністри-євреї. 8 січня 1918 року український уряд затвердив закон про національні меншості, який забороняв будь-які антиєврейські виступи.

Під час Другої світової війни багато українців, в тому числі і митрополит А. Шептицький, допомагали рятуватись євреям. Євреї боролися в УПА. Після війни українські і єврейські дисиденти розділяли однакову долю в радянських тюрмах, психіатричних лікарнях і концтаборах.

З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року розвиваються дипломатичні взаємини з Ізраїлем, обидві країни прагнуть взаємного порозуміння. Президент Леонід Кравчук у січні 1993 року був в Ізраїлі з офіційним візитом, який символізував початок нового періоду відносин між двома народами і двома державами.

1 листопада 1991 року український парламент затвердив Декларацію прав національних меншин в Україні, гарантуючи їм всі права в галузях культури, економіки, політики, забороняючи будь-які прояви дискримінації.

Вихід з колоніальної системи

Як при Російській царській імперії, так і при радянській, українці були колонізованим народом. Україна зазнавала економічної експлуатації і русифікації (росіянізації). За царизму українці не могли вільно розвивати свою

національну культуру. Так само було й за радянського режиму, який часто вдавався до терору. В обох випадках Україна зазнавала політики провінціалізації.

Політика економічної експлуатації, русифікації та культурної провінціалізації завдала величезної шкоди, що виявилась в економічному і культурному збідненні України. Крім того, за радянського режиму Москва вдавалася й до витонченіших методів, використовуючи українські мистецькі надбання для уславлення так званих радянських, тобто російських, досягнень. Захист національних вартостей, традиції, культури, мови російсько-радянська влада називала “націоналізмом”.

Широко пропагована в СРСР і за кордоном ідея перетворення громадянина Радянського Союзу в “радянську людину”, в homo sovieticus, хоч термін “радянський” суто політичний, а не етнічний чи географічний. На практиці ця ідея означала перетворення “радянської людини” в “російську людину”. При цьому кожного, а особливо українців, змушували прийняти ментальність та спосіб життя росіян і відкинути власні традиції, культуру, мову та національні особливості.

Формально незабороняючи української мови, російсько-радянський режим схвалював декрети саме в цьому напрямку. Вони осилювали русифікацію, яка калічила народ, робила його нездатним захищати свою історичну і культурну спадщину. З дитячого садка перевага надавалась російській мові.

Така ж ситуація була у початковій і середній школах, в університетах та інститутах. Українську мову вважали мовою селян та відсталих людей.

До того ж ще з дитинства українців навчали, що росіяни – то їхній “старший брат”. Коли Борис Єльцин просив для Росії в Організації Об’єднаних Націй 1 березня 1993 року “спеціальних повноважень” для “гарантування миру й стабільності в колишньому Радянському Союзі”,

міністерство закордонних справ України відповіло: “Ми ніколи не пристанемо на те, що Росія знову стане старшим братом чи будь-яким іншим братом. Ми хочемо рівноправних відносин”.

Українці у світовій культурі

Багато українських письменників, художників, скульпторів, композиторів, науковців відомі у світі як росіяни.

Український філософ Григорій Сковорода (1722-1794) відомий на Заході як російський філософ. Мало хто знає, що знамениті композитори, такі, як Дмитро Бортнянський, Максим Березовський, Артем Ведель – сучасники Моцарта, були українцями, а не росіянами. Навіть російський композитор Петро Чайковський був українцем за походженням. Відома різдвяна пісня “Щедрик” стала популярна в Америці під назвою “Керол оф де белс”, а її автором є український композитор Микола Леонтович.

У діаспорі всесвітньо відомий скульптор Олександр Архипенко (1887-1964) не лише був українцем за походженням, але й брав активну участь в соціальному та художньому українському житті. Він завжди вважав себе українцем, але на Заході його вважають росіянином. Так само поводяться зі скульптором Володимиром Скопоздрою, а також талановитою українською художницею Марією Башкірцевою, яку завжди згадували у Франції як геніальну “росіянку”. Відомі на Заході фотограф Родченко і майстер кіно Довженко є також українцями, хоч їх представляють як росіян.

Про А. Кримського (1871-1942) – вченого, письменника, історика лінгвістики і літератури, знавця багатьох мов і народів, арабіста – на Заході говорять як про росіянина, хоча він був українцем. За кордоном були відомі також праці українського археолога, ентографа і антрополога Ф. Вовка (1847-1918).

З початку ХХ ст. оперні співаки, такі, як Олександр Мишуга, Соломія Крушельницька, Модест Менцінський досягли всесвітньої слави на сцені Італії, Німеччини, Америки, Англії, Швеції, Австрії, Росії. Вони не були громадянами Російської імперії, оскільки народилися в Галичині, що перебувала під Австро-Угорщиною. Проте в енциклопедіях про них пишуть як про росіян. Також у часи СРСР видатні оперні співаки з російських і українських театрів Іван Альчевський, Марія Литвиненко-Вольгемут, Іван Козловський відомі на Заході як росіяни, хоча вони – українці.

Письменник Микола Гоголь багато написав на українські теми, зокрема знаменитого “Тараса Бульбу”, проте він писав російською і вважається російським письменником в Росії і на Заході. Антон Чехов, який надзвичайно збагатив російську літературу, підкреслював у листуванні своє українське походження. Володимир Короленко, Михайло Зоценко, Костянтин Паустовський – всі ці видатні письменники російської літератури були або українцями, або мали українське походження. Часто про українське походження знається А. Солженіцин, але лише з метою, щоб заперечити право українського народу на незалежне життя.

Від ХVІ ст. росіяни присвоювали собі всю культурну спадщину Київської держави – Русі – і зокрема, перлину літератури того часу “Слово о полку Ігоревім”. Така ситуація склалася від того, що Захід вважав усіх жителів Російської імперії і пізніше СРСР росіянами. Українські культурні, наукові й мистецькі надбання особливо постраждали від цієї асиміляції.

У галузі науки і винаходів на Заході також переважала тенденція приписування усіх надбань росіянам. Фізик-ядерник, лауреат Нобелівської премії Петро Капиця (1894-1984), був українцем. Він залишив СРСР в 1921 році і оселився у Великобританії, де працював у Кембріджському університеті. Його насильно затримали в СРСР під час

відвідин Москви у 1934 році. На Заході його завжди вважали росіянином.

Наукові відкриття українського хіміка і фізика Володимира Кістяковського, біолога Лисенка, винахідника Миколи Кибальчича, що накреслив проект першого реактивного літального апарата, представляються на Заході як відкриття росіян.

Автором досліджень, що привели до відкриття рентгенівського проміння, був українець Іван Пулюй (1845-1918 рр.) Лише через численні формальності це відкриття приписують не йому, а іншому науковцю. Відкривач і дослідник у багатьох галузях (сільське господарство, текстильна промисловість та ін.) отець А. Єнкаловський був обраний до Французької академії наук (1893).

Згадаємо ,врешт,і і Юрія Котермака (1450-1494), доктора медицини, астронома й філософа, ректора університету Болоньї в Італії і професора Краківського університету.

В новіші часи, наприклад, різні французькі діячі і видатні люди були чи є українського походження. Між ними прем'єр-міністр П'єр Береговуа, письменник Марк Холоденко, митець Катя Ченко, композитор Мар'ян Кузан, футболіст Мончук чи Серж Чурук. Українцем був і художник Олександр (Алексіс) Грищенко (1883-1979 роки у Вансі).

Багато інших видатних українців є по всьому світу. В Америці деякі зірки Голівуду підкресливали своє українське походження: Джек Пеленс (Палагнюк), Наталі Вуд, Джордж Дзунза, Майкл Мазуркі. Вони належали або були в контакті з українською громадою США. Українцями були й Іван (Джон) Годяк, Уільям Пауел, Нік Адамс (Адамчук), Анна Стен (Анна Петрівна Фесак), Дон Борисенко, співачка Джульєтта Сусак, Сандра Ді та ін.

За інформацією українців із США, українського походження серед кінорежисерів й людей кіно були —

Едвард Дмитрик, Анатоль Литвак, сценарист Петро Стеценко, художник студії "Уолт Дісней" Вільям Титла.

Спорт

Багато українців є олімпійськими чемпіонами, та світ знає про це мало, бо відомі вони як "радянські" або російські спортсмени. Хоча Україна й була членом ООН, та не мала дозволу від Москви виступати на олімпійських іграх під власним (хоча б радянським) прапором, тоді як такі маленькі країни, не члени ООН, як Багама, Бермуди, Кенія, Ліхтенштейн чи Монако були визнані Міжнародним олімпійським комітетом. Навіть в галузі спорту Росія завжди старалася привласнити успіхи всіх неросійських народів СРСР.

Це стосується, наприклад, Олімпійських ігор у Барселоні 1992 року, де Україна була присутня як незалежна держава. Але Міжнародний олімпійський комітет під тиском Москви вирішив, що Україна бере участь у Олімпійських Іграх у складі об'єднаної команди СНД. Відтоді, щоправда, ситуація покращала й спортсмени виступають як українці.

На Олімпійських іграх у Барселоні з 45 золотих медалей, 38 срібних і 29 бронзових, що завоювала об'єднана команда, українські спортсмени одержали 17 золотих, 14 срібних і 9 бронзових медалей.

Ось декілька результатів з минулих Олімпійських Ігор: Гельсінкі 1952 року, золотих медалей: Україна – 14, СРСР – 6; срібних: Україна – 11, СРСР – 7. У Токіо в 1964 році, золотих медалей: Україна – 13, СРСР – 9. У Мехіко в 1968 році: українці здобули 9 золотих, 6 срібних, 7 бронзових медалей. У Мюнхені в 1972 році – 13 золотих, 6 срібних, 3 бронзових медалі.

Українськими чемпіонами є: "найсильніша людина в світі" важкоатлет з Києва Леонід Жаботинський, Олександр Медвідь (боротьба), Валерій Борзов (біг), Іванка

Васюра (гімнастика), Яків Железняк і Віктор Сидорук (стрільба з лука), Надія Ткаченко (п'ятиборство) й багато ін.

Отож, з недавнього часу преса стала говорити саме про українців, наприклад, про стрибуну з жердиною Сергія Бубку, який у вересні 1992 року встановив свій 32-й рекорд світу (6,13 м), Тетяну Гуцу, чемпіонку фігурного катання Оксану Баюл (Прага, 1993) та ін.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

Загальний огляд

Наприкінці Другої світової війни близько 2,5 мільйонів українців перебували в Німеччині і Австрії (депортовані на примусові роботи, військовополонені, політичні в'язні, евакуйовані, біженці). З них близько 1,8 мільйонів були в американській, британській і французькій зонах та знаходилися в таборах для переміщених осіб, якими завідувала Міжнародна допомогова організація (ІРО) з рамени ООН.

Багато з цих людей було репатрійовано до СРСР з власного бажання, інші були передані комісіям з репатріації відповідно до домовленостей західних союзників і СРСР. Репатріація відбувалася досить брутально: у таборах збирали українців і вихідців з радянських територій під приводом перегрупування перед відправленням у США. Пізніше їх силою завантажували у військові машини і передавали радянській владі у Східній Німеччині. Відмовляючись з політичних причин бути репатрійованими, тисячі людей кінчали життя самогубством до чи під час завантаження на машини або в дорозі.

Це неподське поводження з колишніми радянськими громадянами було припинено з ініціативи особистостей західних держав, в тому числі Елеонори Рузвельт, яка, дізнавшись з листів і петицій про долю цих людей, взяла на себе їх захист.

Більшість репатрійованих була відразу вивезена у заслання на 10 років (за сталінського режиму депортовані на примусові роботи в Німеччину були винними в тому,

що "служили" гітлерівцям, а військовополонених звинувачували у зраді радянській "батьківщині") чи відправлені на роботу у віддалені райони: на заводи, шахти, ліси тощо. Під час років примусової праці ці люди вважалися в СРСР неблагонадійними елементами. Тих, хто виявляв радянській місії в Східній Німеччині небажання повернутися в СРСР, засиляли прямо в ГУЛАГ.

У 1946 році близько 200000 українців залишилося на Заході в таборах біженців: 178000 у Західній Німеччині, 29000 в Австрії, 12000 в Італії. У наступні роки вони переважно емігрували в США, Канаду, Австралію, а незначна кількість – в декілька європейських країн. Ці українці поповнили українські громади давніших емігрантів.

Треба пригадати, що українська еміграція бере свій початок у перші роки XVIII ст. Після поразки Карла XII і Мазепи певна кількість вищих офіцерів з оточення Мазепи й Орлика та членів уряду емігрувала у Францію і Швецію. То була перша українська еміграція. У XVIII ст. якась кількість українців перебралася на проживання на Балкани.

З 70-х років XIX ст. починається численна еміграція українців із Західної України до США, Канади, Бразилії й Аргентини. Еміграція до цих країн продовжувалась у менших пропорціях і між двома світовими війнами також з соціальних причин.

За останніми оцінками, які в деяких випадках можуть бути перебільшені, сьогодні живе від 1,5 до 2 мільйонів українців у США, між 800000 і 1 мільйонном у Канаді, 200000-250000 у Аргентині, 150000-200000 у Бразилії. Є українці також у Парагваї, Уругваї, Венесуелі. В Австралії українців від 30000 до 35000. Існує невелика українська громада в Новій Зеландії.

У Європі живе сьогодні: 300000-350000 українців у Польщі (офіційна статистика подає наполовину менші цифри), близько 100000 українців у Румунії, близько 100000 у Словаччині, близько 60000 у країнах колишньої

Югославії, зокрема велика громада у Боснії. У Великобританії є 25000-30000 українців, у Німеччині близько 25000, у Франції 8000-10000 (або й менше, внаслідок сильної асиміляції), у Бельгії 2000-3000. Як правило, українські громади у західних країнах (без громад Польщі, Румунії, Словаччини) називають західною діаспорою.

У кожній країні українська громада має свої громадські, культурні, релігійні, наукові та іноді фінансові і економічні організації. Українські товариства й установи, звичайно, утворюють у даній країні центральний координаційний орган. Так, наприклад, існують Комітет українців Канади, Федерація українських асоціацій в Австралії, Головна Рада українських громадських організацій у Бельгії. У деяких країнах є по дві центральні установи: наприклад, у США – Український Конгресовий Комітет та Українська американська координаційна рада.

Організації західної діаспори утворюють єдиний представницький орган – Світовий Конгрес Українців, створений у 1967 році в Нью-Йорку (тоді ще під назвою Світовий Конгрес Вільних Українців). Його осередок знаходиться у Торонто (Канада).

Економічне життя українців діаспори особливо добре розвинуте у США, Канаді, Австралії і частково Великобританії. За океаном існують українські банки, страхові компанії, кредитні товариства. Хоча ці установи мають суто економічний характер, вони фінансують численні культурні, навчальні, соціальні і політичні програми.

Існують також професійні товариства письменників, журналістів, істориків, медиків, інженерів, університетських професорів, спортсменів. Окрім соціокультурних товариств, в українській діаспорі західних країн існують різні політичні партії та організації. Найвпливовішими є дві політичні організації: Організація Українських Націоналістів Бандери і Організація Українських Націоналістів Мельника. Звичайно, існують й інші партії (маловпливові):

Українська Револуційна Демократична партія, Українська Соціалістична партія, Українська селянська партія, Рух монархістів-гетьманців тощо. Останнім часом всі ці партії, крім двох ОУН, майже не діють.

Серед наукових закладів треба згадати Український Вільний Університет у Мюнхені, який офіційно визнаний Німецькою державою та у світі науки й освіти. Цей університет видає дипломи магістрів і докторів наук. У Римі був активним довгий час Український Католицький університет, створений патріархом УГКЦ Йосифом Сліпим. Згадаємо й Дослідний інститут українських студій при Гарвардському університеті (США), навчальний центр при університеті в Торонто, Канадський інститут українських студій в Едмонтоні, науковий центр українських студій у Лондоні (Великобританія). Навчальний центр існує також і в Австралії. Всі ці університетські заклади існують завдяки жертвам української еміграції.

У США, Канаді, Австралії й Західній Європі існує Наукове Товариство ім.Т. Шевченка. Західна діаспора добре розвинула видавничу справу. З'являються часописи (наприклад, "Свобода", "Америка" (США), "Українська думка" (Велика Британія), "Українське слово" (Франція), "Християнський Голос" (Німеччина), журнали (наприклад, "Визвольний Шлях" (Лондон), Ukrainian Quarterly (Нью-Йорк), видаються книжки. Молодіжні організації організують літні виховно-відпочинкові табори. У деяких країнах розвинуте українське шкільництво (Канада, США, Великобританія).

Східна діаспора

Так називають українців, що проживають на схід і північ від України (Росія, Казахстан, Середня Азія, Сибір, Далекій Схід та інші країни колишнього Радянського Союзу). Еміграція до Азії почалась ще у 1870-х роках й тривала до 20-х років ХХ ст. Потім, за радянської влади,

настав період масових депортацій, який продовжився й після Другої світової війни. Були й інші причини збільшення кількості українців, у тому числі виїзд на роботу туди, де були кращі заробітки. Крім того, немалі українські ентографічні території прилучено у 1920-х роках до Російської Федерації (наприклад, Білгородщина, Кубань).

Таким чином, за межами України, в Росії і Азії, живе значна кількість українців. Дані про них, за переписом 1989 року, такі Росія – 4 362 870 (3 % від усього населення); Казахстан – 896 240 (5,4 %); Молдова – 600 366 (13,8 %); Білорусія – 291 000 (2,9 %); Узбекистан – 108 000 (2,5 %); Латвія – 92 100 (3,4 %); Грузія – 52 440 (0,9 %); Естонія – 48 270 (3,1 %); Литва – 44 780 (1,2 %); Таджикистан – 41 370 (0,8 %); Туркменістан – 35 570 (1,0 %); Азербайджан – 32 340 (0,5 %); Вірменія – 8 340 (0,2 %); разом – 6 767 000 чоловік.

Радянська влада ніколи не дозволяла існування українських шкіл чи видання українських газет поза УРСР. Права українців у Росії були знехтувані. Ті ж самі проблеми залишаються і після Радянського Союзу в Російській Федерації. Все ж таки українці гуртуються, створюють свої організації.

Згадаймо й про те, що представники громадських, наукових і політичних організацій та інституцій, як з України, так і з діаспори, вперше зібралися разом на першому Все-світньому форумі українців, який відбувся у Києві 21-23 серпня 1992 року напередодні першої річниці незалежності України. Форум було організовано на державному рівні, його відкрив президент України Леонід Кравчук. Делегати взяли участь в урочистому засіданні парламенту з нагоди першої річниці проголошення незалежності України.

Форум засвідчив тверде й щире прагнення українців діаспори прийти на допомогу Україні всіма засобами, які вони мають, і в усіх галузях, зокрема в економіці й освіті, щоб полегшити Україні вийти з кризи та стати демократичною й правовою державою.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

УГКЦ – Українська греко-католицька церква
УРП – Українська радикальна партія
УНР – Українська Народна Республіка, УЦР – Українська
Центральна Рада
УД – Українська Держава (за часів П. Скоропадського)
УНС – Український Національний Союз
УАН – Українська Академія Наук
УПЦ – Українська православна церква
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
НЕП – Нова економічна політика
РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
СВУ – Спілка Визволення України
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
ГУЛАГ – Главное управление лагерей
УНДО – Українське Національно-демократичне
Об'єднання
УСРП – Українська Соціалістично-радикальна партія
УСДП – Українська Соціал-демократична партія
УВО – Українська Військова Організація
ОУН – Організація Українських Націоналістів
УНП – Українська Національна партія
УПА – Українська Повстанська Армія
УНРА – Українська народна революційна армія
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
ОКВ – Головне командування вермахту
СД – Служба безпеки (за часів гітлерівської Німеччини)
УЦК – Український Центральний Комітет
АК – Армія Крайова
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.

ВІН – Воля і незалежність (підпільна військова польська
організація)
ООН – Організація Об'єднаних Націй
РПЦ – Російська православна церква
МВС – Міністерство внутрішніх справ
ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії
Радянського Союзу
ОПВУ – Об'єднана партія визволення України
УРСС – Українська робітничо-селянська спілка
УНК – Український Національний комітет
УНФ – Український Національний фронт
УГГ – Українська Гельсінська група
УГС – Українська Гельсінська Спілка
НРУ – Народний Рух України
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка,
УНР – Українська Національна Рада (в Німеччині)

ПЕРІОДИ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ (МОСКОВІЄЮ)

Доісторичний період

V-III тисячоліття до Р.Х.: трипільська культура (цивілізація) на території України.

1200-800 до Р.Х.: епоха кимерійців.

IX ст. до Р.Х. - VI ст. по Р.Х.: процес оформлення (диференціації) слов'янських племен.

VII-III ст. до Р.Х.: переважання скитів на території України (скитська культура).

VI ст. до Р.Х.: створення грецьких колоній у Причорномор'ї.

III ст. до Р.Х. — III ст. по Р.Х.: переважання сарматів. Грецькі джерела свідчать також про існування аланів (I-е ст. по Р.Х.) і роксоланів (II-III ст. по Р.Х.).

III ст. по Р.Х.: поява готів на півдні України.

IV ст.: вторгнення і панування гунів.

IV-VII ст.: держава антів (перша держава на території України).

IX-X ст.: формування протоукраїнської мови.

X-XII ст.: формування староукраїнської мови.

Історичний період

Таблиця 1. Хронологія IX-XIX ст.

Століття	УКРАЇНА	РОСІЯ
IX	1. Княжа держава (IXст.-1349) Середина IXст. - формування Русі - першої української держави історичного часу з центром у Києві. Назва "Русь" стосувалася лише території довкола Києва, яка прибрала назву "Україна".	
X	1-а пол. Xст. - вживання назви "русин" (від слова "Русь"). 2-а пол. Xст. - Київ (Русь) завойовує сусідні племена; початок Київської великодержави (імперії). 988 - хрещення Русі-України.	Територія майбутньої Московії (Росії) захоплена Руссю тає однією із земель колоніальних посілостей Києва.
XI	Процес формування руського (русинського, українського) народу (народності). 1097 - кінець централізованої влади Київської імперії.	На цій території утворюється центр, зосереджений довкола міст Ростов, Владимир і Суздаль.
XII	1132-1135 - розпад Київської (руської) імперії на незалежні держави; Київське князівство (Русь) послаблюється, князі часто змінюються (47 князювань з 1146р. по 1240 р., з яких 35 тривали по одному року, а 7 - по два роки). 1169 - владимири-суздальці на чолі з А. Боголюбським доценту знищили Київ і зруйнували Русь. 1187 - з'являється назва "Україна".	Початки московської (російської) держави 1132-1135 - Владимиро Суздальське князівство стає незалежним. 1147 - збудовано місто Москву (на території незалежного Владимиро-Суздальського князівства, яке вже не належало до Русі).

Продовження табл. 1.

Століття	УКРАЇНА	РОСІЯ
XIII	<p>1199-1205 - об'єднання українських земель у Галицько-Волинському князівстві. Князь Роман став зверхником Києва і князів Русі (України).</p> <p>1203 - Київ вдруге дощенту зруйнований північними сусідами й половцями.</p> <p>? - Данило Галицький стає зверхником Києва.</p> <p>1240 - Київ знищили татари.</p> <p>1253 - Данило - "король Русі".</p> <p>1250-1298 - митрополит, титул якого є "Київський і всієї Русі", живе, звичайно, поза Руссю (переважно у Володимирі).</p> <p>1299 - митрополит Максим остаточно покидає Київ і переносить осередок митрополії, а також титул "Київський і всея Русі" до Володимира, тобто до чужої держави.</p>	<p>Початок XIII ст. - Москва відокремлюється від Володимиро-Суздальського князівства. Утворення Московського князівства, яке опинилося під пануванням татар.</p> <p>1299 - Володимир над Клязьмою - центр нової держави, стає адміністративним осередком митрополії Церкви Русі та її колишніх посілостей.</p>
XIV	<p>1301-1315 - Юрій "король Русі" (rex Russiae).</p> <p>1303 - утворюється окрема митрополія для Галицько-Волинського князівства.</p> <p>1315-1323 - Андрій і Лев отримують титул "князь всієї Русі".</p> <p>1320 - Київ прийняв зверхність литовського князя Гедиміна (1316-1341); його титул - "король литовський і руський".</p> <p>1340-1349 - боярин Д. Детько став "старостою та управителем Руської землі".</p> <p>1349 - польський король Казимир зайняв Галичину і прийняв титул "пан Руської землі"; Любарт, князь Волинський, став васалом Польщі.</p> <p>1349-1378 - кінець української княжої держави.</p>	<p>1300-1303 - початок розширення території (експансії) Московського князівства.</p> <p>1325 - митрополит "Київський і всієї Русі" переносить осередок митрополії з Володимира до Москви. Пізніше вислів "всієї Русі" будуть вживати московські князі.</p>

Продовження табл. 1.

Століття	УКРАЇНА	РОСІЯ
XIV	<p>2. Під чужим пануванням (1349-1648)</p> <p>1341-1377 - у боротьбі з татарами литовський князь Ольгерд приєднав до Литви Київщину, Переяславщину і Поділля; у 1370 році до Литви приєднано Волинь.</p> <p>1385 - Кревська унія між Литвою і Польщею; литовський князь Ягайло оженився з польською королевою Ядвігою.</p>	<p>2-а пол. XIV ст. - московські великі князі вживають титул "великий князь всієї Русі".</p>
XV	<p>1418 - перший напад кримських татар на Україну.</p> <p>1452 - скасовано Волинське князівство.</p> <p>1470 - скасовано Київське князівство.</p> <p>1482 - татари вперше напали на Київ.</p> <p>1489 - перша згадка про українських козаків.</p>	<p>1458 - митрополит почав вживати новий титул: "Митрополит Московський і всієї Русі".</p> <p>1462-1505 - Іван III зназивас себе "государем всієї Русі".</p> <p>2-а пол. XV ст. - з'являється книжна назва "Росія", але держава далі називається Московським князівством.</p>
XVI	<p>1506 - уведено панщину на українських землях під Польщею.</p> <p>1550 - заснування Січі.</p> <p>1569 - Люблінська унія (Литва і Польща утворюють об'єднану державу так звану Річ Посполиту, з одним королем, сеймом і т.д.; майже всі українські землі отримала Польща).</p> <p>1596 - Берестейська унія (майже вся ієрархія й більша частина української Церкви визнала зверхність папи).</p>	<p>1589 - у Москві створено патріархат (на чолі з патріархом "Московський і всієї Русі"), до якого належали чотири митрополії: Новгородська, Ростовська, Казанська, Крутицька. Українська Церква до Московського патріархату не належала.</p>

Продовження табл. 1.

Століття	УКРАЇНА	РОСІЯ
XVII	<p>1620 - відновлення П. Сагайдачним української православної ієрархії.</p> <p>1632 - створено Академію Могили в Києві.</p> <p>3. Козацька держава (1648-1659)</p> <p>1648 - повстання Б. Хмельницького, боротьба проти Польщі; утворення козацької держави з незалежною зовнішньою політикою.</p> <p>1654 - Переяславський договір з Московією, укладений з метою боротьби проти Польщі.</p> <p>1659 - договір Юрія Хмельницького з Московією (Переяславські статті); визнання протекторату Москви, відмовлення від дипломатичних зв'язків.</p> <p>4. Автономна гетьманська держава (1659-1784)</p> <p>1667 - Андрусівський договір, перший поділ України між Московією і Польщею. Лише Запоріжжя залишилося якоюсь мірою незалежним.</p>	<p>1654 - Московщина, яка тоді була слабкою державою, вперше отримує можливість безпосередньо займатися справами Лівобережної України.</p> <p>1667 - Московія вперше отримала Лівобережну Україну з Києвом, домовившись про це з Польщею.</p> <p>1685 - Українську Православну Церкву приєднано до Московського патріархату.</p> <p>1687 - царський уряд вперше сформулював свою політику щодо України таким чином: зблизити народи великоросійський і малоросійський через шлюби і всякими іншими способами, щоб ніхто не посмів сказати, що цей народ відрізняється від народу великоросійського.</p>

Продовження табл. 1.

Століття	УКРАЇНА	РОСІЯ
XVIII	<p>1709 - битва під Полтавою (перемога московських військ над військами Карла XII і Мазепи).</p> <p>1710 - Конституція Пилипа Орлика.</p> <p>1711 - "Вивід прав України" гетьмана Пилипа Орлика.</p> <p>1764 - знесення Гетьманщини; її права передано Малоросійській колегії.</p> <p>1775 - Москва зруйнувала Січ.</p> <p>1780 - останній напад татар на українську територію.</p> <p>1782 - скасовано Малоросійську колегію.</p> <p>1783 - заведено кріпацтво в Лівобережній Україні.</p> <p>5. Під чужим пануванням (1784-1917)</p> <p>1772 - поділ Польської держави: Галичину зайняла Австрія, а частину Правобережжя - Росія.</p> <p>1774 - Буковина переходить до Австрії (Закарпаття належало до Угорщини від XI ст., а сама Угорщина - до Австрійської імперії); частину південної території займає Росія.</p> <p>1784 - скасовано козацький устрій в Україні.</p> <p>1785 - зрівняно козацьку старшину з дворянством.</p> <p>1793 - Правобережжя України вперше займає Росія.</p> <p>1795 - Західну Волинь вперше займає Росія.</p>	<p>1721 - проголошено Російську імперію (назва "Росія" офіційно заступає назву "Московія")</p> <p>Росія вперше зайняла наступні українські землі:</p> <p>1772 - між Дністром і Сожем,</p> <p>1774 - між Дністром і Бугом та побережжя Озівського моря,</p> <p>1783 - Таврію, Крим, Кубань,</p> <p>1793 - Правобережжя від Дніпра до Пинська і Кам'янець (Київщина, Поділля, частина Волині),</p> <p>1795 - Західну Волинь до Бугу.</p>

Продовження табл. 1.

Століття	УКРАЇНА	РОСІЯ
XIX	1803-1805 - написано "Історію Русів".	1815 - Росія вперше отримала Холмщину. 1861 - маніфест про скасування кріпацтва в Російській імперії. 1863 - Валувський циркуляр, в якому сказано, що малоросійської мови не було, нема і бути не може. 1873 - Емський указ про заборону української мови.
	1821-1825 - існувало таємне Малоросійське товариство, яке прагнуло волі для України, принаймні автономії.	
	1845-1846 - Кирило-Методіївське братство, перша політична програма, слов'янський федералізм.	
	1848 - ліквідація панщини в Австрійській імперії.	
	1861-1862 - журнал "Основа" згуртовує інтелектуальні сили, виникає дискусія про українські питання.	
	1861 - маніфест про скасування кріпацтва в Російській імперії.	
	1868 - засновано товариство "Просвіта" в Галичині.	
	1873 - засновано Наукове Товариство Шевченка (НТШ).	
	1890 - створено Українську (Руську, Русько-українську) радикальну партію в Галичині, що стала першою українською політичною партією.	
	1891 - Братство Тарасівців висуває гасло боротьби за волю України.	
1897 - створено Загальну Українську Організацію в Києві.		

Таблиця 2. Хронологія ХХ ст.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1900	Створення Революційної Української Партії (РУП).	
1905	"Самостійна Україна" Миколи Міхновського.	Революція в Російській імперії.
1914	01.08 - початок Першої світової війни.	
1917	1. Незалежна держава (1917-1920)	08-12.03 - революція в Петрограді; падіння царату; влада переходить до рук російського тимчасового уряду. 07.11 - Ленін захопив владу в Росії. 16.12 - уряд Радянської Росії визнав УНР. 16.12 - ультиматум уряду Леніна Україні. 20.12 - перша агресія Радянської Росії проти України. 25.12 - утворення "радянського уряду" для України у Харкові
	17.03 - створення Української Центральної Ради.	
	17.04 - наради Всеукраїнського Національного Конгресу.	
	23.06 - Перший Універсал, який з'ясовує автономію України.	
	16.07 - Другий Універсал (визнання автономії).	
	16.11 - Українська Центральна Рада прибрала до рук всю владу в Україні; український уряд править незалежно, про що повідомляє Антанту.	
20.11 - Третій Універсал, який проголосив Українську Народну Республіку (УНР).		
20.12 - початок наступу військ Радянської Росії на територію України.		

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1918	<p>4.01 - Франція де-факто визнала Україну. 5.01 - емісія грошей Української держави. 10.01 - російська делегація на переговорах у Бересті визнала українську як делегацію незалежної держави; лише після цього німці погодилися вести переговори з українцями (12.01.1918 р.). 22.01 - формальне проголошення незалежності Четвертим Універсалом. 28.01 - бій під Крутами. 9.02 - український уряд підписав Берестейський мир; евакуація Києва 18.02 - наступ німців на східному фронті. 2.03 - Київ звільнений українськими і німецькими військами; український уряд повернувся до Києва. 29.04 - Центральна Рада прийняла Конституцію УНР. 29.04 - переворот з допомогою німців у Києві; на місце УНР приходить "Українська Держава" на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. 1.11 - українці взяли владу в Галичині; утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР); початок війни з поляками. 11.11 - Німеччина підписала капітуляцію; кінець Першої світової війни. 14.12 - внаслідок повстання республіканців, гетьман зрікся влади, яку захоплює уряд Директорії УНР.</p>	<p>10.01 - нове визнання України Росією в Бересті. 9.02 - Київ зайняла російсько-радянська армія. березень-квітень - Україну звільнено від російсько-радянських військ. 16-18.04 - у Таганрозі, куди втекли з України більшовицькі керівники, ліквідовано радянський (харківський) уряд, тобто так звану Радянську Україну. грудень - друга агресія Радянської Росії проти України.</p>

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1919	<p>22.01 - проголошено Акт з'єднання УНР і ЗУНР (соборність українських земель). 11.02 - Симон Петлюра став головою Директорії. серпень - спільний похід армій УНР і ЗУНР на Київ. осінь - наказ перейти на партизанський спосіб боротьби.</p>	
1920	<p>21.04 - Варшавський договір з Польщею; український уряд погодився віддати Галичину Польщі. травень - польсько-український похід на Київ, який закінчився невдачею. 21.11 - українські війська покинули Україну і були інтерновані в Польщі; кінець незалежності Української національної держави. 2. Під чужим пануванням (від грудня 1920 р.) грудень 1920 - українські землі перебували у таких державах: Буковина під Румунією (від 1918 р.), Закарпаття під Чехо-Словакчиною (від 1919 р.), Західна Україна під Польщею (від 1919 р.), Центральна і Східна Україна під Радянською Росією (від грудня 1920 р.).</p>	
1921	<p>18.03 - Ризький договір між Польщею та РСФСР і УРСР; підтвердження поділу України між Польщею та Радянською Росією 1921-1923 - голод в Україні. 1921-1928 - "Нова економічна політика" (НЕП), яку проголошено в 1921 р. після "воєнного комунізму".</p>	

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1922	30.12 - комуністи України погодилися на створення Союзу РСР, що його постановила реалізувати РКП(б), тобто Росія.	30.12 - Російська Комуністична Партія (більшовиків) створює СРСР; формальне включення України до СРСР (до цього часу національні радянські республіки існували ніби як "незалежні").
1923	14.03 - Рада амбасадорів у Парижі визнала Галичину за Польщею з умовою надання їй автономії. 27.07-1.08 - постанови про українізацію.	
1925		квітень - РКП(б) перейменовується на Всесоюзну Комуністичну Партію (більшовиків).
1926	25.05 - вбивство Симона Петлори в Парижі.	
1927		27.05 - Велика Британія пориває дипломатичні й економічні зв'язки з СРСР; Москва говорить про загрозу зовнішньої інтервенції й відірваність України. 2-19.12 - XV з'їзд ВКП(б) вирішує провести індустріалізацію й колективізацію, щоб підвищити оборонну спроможність, захиститися від блокади, зменшити залежність від Заходу.
1928	1928-1930 - посилення репресій, арешти, початок примусової колективізації (1929).	26.03 - декрет про максимальне застосування робочої сили в'язнів. 21.05 - ВЦВК стверджує, що декрет має на меті реалізувати ряд економічних проектів при зменшених витратах (тобто за рахунок збільшення числа в'язнів в концтаборах).

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1929	3.02 - створення нелегальної Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Конгресі у Відні.	
1930	1930-1932 - страшний терор, розстріли, розкуркулення, насильна колективізація. 29.01 - початок ліквідації Української Автокефальної Православної Церкви. 9.03-19.04 - процес "Спілки Визволення України" в Харкові.	
1932	1932-1933 - великий голод в Україні: більше 6 мільйонів жертв.	
1933	листопад 1933 - припинення українізації.	
1938	23.05 - агент Москви Судоплатов вбив у Роттердамі провідника ОУН Євгена Коновальця. 10.10 - Карпатська Україна стає автономною державою в складі Чехо-Словацьчини.	
1939	3. Друга світова війна; спроби відновлення незалежності (1939, 1941 рр.) 5.03 - проголошено незалежність Карпатської України (14-го проголосив уряд, 15-го - сейм). 23.08 - пакт Ріббентропа-Молотова, поділ "сфер впливів" між Москвою і Берліном у Східній Європі. 1.09 - напад Німеччини на Польщу, початок 2-ї Світової війни. 17-20.09 - Галичину і Волинь зайняла Червона Армія; початок російсько-радянської окупації. вересень - кінець існування будь-яких українських легальних національних сил; залишилася тільки нелегальна ОУН.	вересень - Росія вперше зайняла Західну Україну на довгий період (радянські війська ненадовго окупували Галичину в 1915 і 1920 рр.).

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1940	10.02 - розкол ОУН на дві окремі організації, створення Револьюційного Проводу ОУН під головуванням Степана Бандери.	
1941	22.06 - війна, початок німецької окупації. 30.06 - у Львові проголошено відновлення незалежності Української держави. 5.07 - німці арештували у Кракові Степана Бандеру і депортували до Берліна. 9.07 - німці арештували у Львові голову уряду Я. Стецька і депортували до Берліна. 14-19.07 - німці віддали Румунії Північну Буковину і частину української території між Дністром і Бугом з Одесою. 1.08 - Галичину приєднано до Генеральної Губернії. 20.08 - декрет Гітлера про створення Райхскомісаріату України. 15.09 - перші масові арешти членів ОУН-Бандери) в Україні і на еміграції. 19.09 - німці зайняли Київ. 29-30.09 - німці розстріляли в Києві 33 771 єврея. 25.11 - німецька поліція безпеки і СД видали наказ виявляти, арештовувати і розстрілювати без суду всіх членів ОУН-Бандери, через їхню підготовку до повстання.	22.06 - напад Німеччини на СРСР. 2-7.11 - Америка зобов'язалася дати Москві допомогу (кредити, зброю і т.д..)

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1942	лютий - німці арештували в Києві групу членів ОУН-Мельника за підпільну діяльність, у тому О. Телігу. 6.03 - інструкції Розенберга про набір робітників зі Сходу; початок примусового вивезення до Німеччини на роботу. березень-квітень - початок створення малих озброєних відділів самооборони ОУН-Бандери на Волині і Поділлі. травень - формування незалежного партизанського загону Т. Бульби-Боровця. 22.07 - німці окупували всю територію України. 14-15.10 - малі відділи ОУН-Бандери зливаються у великі з'єднання; створення Української Повстанської Армії (УПА). жовтень-листопад - масові арешти членів ОУН-Бандери в Німеччині й Україні. листопад - у боротьбі проти радянських партизанів німці почали масово нищити українські села.	 20.06 - в Росії створено Український штаб радянського партизанського руху. 26.10 - з'єднання радянських партизанів Сабурова і Ковпака вирушили з брянських лісів (Росія) в напрямку західних земель України (рішення було прийнято в Москві). листопад - з'єднання радянських партизанів з Південної Росії та Білорусії з'явилися на північно-західних землях України.
1943	початок лютого - відділи УПА перейшли до широкомасштабних операцій на два фронти: проти німців і проти радянських партизанів.	січень - наступаючи, радянська армія наблизилася до кордонів України. 31.01-2.02 - німці зазнали поразки під Сталінградом. січень-лютий - радянська армія почала відвоювання України в секторі Донбас-Харків.

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1943	<p>7.02 - сотня УПА зайняла Володимирець.</p> <p>8.03 - Український Центральний Комітет у Кракові звернувся до генерал-губернатора Франка з проханням організувати українську дивізію СС.</p> <p>10.04 - відділи УПА атакували в один і той самий час тюрми Крем'янця, Дубна, Ковеля, Луцька, Горохова, Любачівки. перша половина квітня - райони Волині - Мізоч, Остріг, Шумськ, Крем'янець, Верба - були звільнені з'єднаннями УПА від німецької адміністрації.</p> <p>28.04 - губернатор Галичини Вехтер і голова УЦК В. Кубійович оголосили про створення дивізії СС "Галичина", проти якої виступила ОУН-Бандери.</p> <p>30.04 - німецькі повідомлення сповіщають про національне повстання на Волині.</p> <p>2.05 - начальник штабних відділів (СА) гітлерівської партії, приятель Гітлера Віктор Люце під час інспекційної поїздки був убитий на Волині із засідки вояками УПА.</p> <p>червень-серпень - велика німецька безуспішна операція проти УПА.</p> <p>серпень - при УПА створено національні відділи з литовців, грузинів, узбеків, вірменів, казахів.</p> <p>25.08 - Роман Шухевич (Тарас Чупринка) обраний головою Проводу ОУН-Бандери.</p> <p>осінь - Роман Шухевич призначений головним командиром УПА.</p>	

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1943	<p>листопад - перші бої УПА з радянськими військами.</p> <p>19.11 - Т. Бульба-Боровець, який приїхав до Берліна вести переговори в справі німецької допомоги для його загону, був перевезений до концтабору.</p> <p>21-22.11 - 1-а Конференція поневолених народів Східної Європи й Азії, проведена з ініціативи ОУН-Бандери.</p>	6.11.1943 - Київ зайняла радянська армія.
1944	<p>5.02 - радянська армія зайняла Рівне і Луцьк; половина території, де діяла УПА, опинилася на боці радянського фронту; бої між УПА і радянськими військами (НКВС).</p> <p>29.02 - головнокомандувач 1-ого Українського фронту генерал Н. Ватутін важко поранений у засідці, влаштованій загоном УПА (помер у Києві від ран).</p> <p>15.07 - створено Українську Головну Визвольну Раду (підпільний уряд України).</p> <p style="text-align: center;">Події на еміграції:</p> <p>28.02 - німці арештували у Берліні А. Мельника і деяких членів його Проводу.</p> <p>серпень - німці звільнили з ув'язнення Т. Бульбу-Боровця.</p> <p>27.09 - німці звільнили С. Бандеру і Я. Стецька.</p>	<p>1.02 - внесено зміни до Конституції: Україна та інші республіки мають право на взаємні з іноземними державами та власні збройні сили.</p> <p>5.02 - велика частина України, в тому числі Волинь, зайнята Червоною Армією.</p> <p>18-22.07 - радянська армія розбила під Бродами Дивізію "Галичина".</p> <p>8.09-28.10 - радянська армія зайняла всю територію України.</p>

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1944	17.10 - німці звільнили А. Мельника; почалися німецько-українські переговори про створення Українського Національного Комітету.	4.10 - Гітлер і Гімлер прийняли російську концепцію генерала Власова і його Комітету визволення народів Росії (Празький маніфест від 14.11.1944 р.). Розенберг підтримав ідею окремих національних комітетів.
1945	4.-11.02 - на конференції в Ялті вирішено надати Україні (а також Білорусії) статус члена-засновника Організації Об'єднаних Націй (ООН). 23.02 - Розенберг після погодження з Бергером (керівником головного уряду СС) вирішився просунути справу Українського Національного Комітету: він визнав генерала П. Шандрука головою цього комітету і доручив йому його формування. 12.03 - створено Український Національний Комітет на чолі з генералом П. Шандруком. 19.03 - генерал П. Шандрук змінив назву дивізії Ваффен СС "Галичина" на "першу українську дивізію" (згодом "перша дивізія Української національної армії"). 25-26.04 - на конференції в Сан-Франциско Україна увійшла в ООН як член-засновник. 14.04 - ув'язнення ієрархії Української Греко-Католицької Церкви. 8.05 - капітуляція гітлерівської Німеччини.	25.01 - Гітлер призначив Власова головнокомандувачем російської союзної армії.
1946	8-10.03 - насильне приєднання Української Греко-Католицької Церкви до Російської Православної. осінь - більшість членів УПА вливаються в підпільну мережу ОУН; збройна боротьба продовжується.	

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1947	28.03 - генерал Сверчевський убитий військами УПА. липень - депортація українців Закарпаття (акція "Вісла"). літо - групи відділів УПА пробігли на Захід.	
1950	5.03 - загинув у бою з відділом МВС головний командир УПА і голова Проводу ОУН-Бандери Тарас Чупринка (Роман Шухевич).	
1953		5.03 - смерть Сталіна.
1954		18.01 - Кримську область включено до УРСР.
1956	останній бій УПА (згідно з твердженнями КГБ).	
1958	1958-1970 - період постання нелегальних партій або організацій, вихід нелегальних видань, боротьба за права людини, численні арешти.	
1959	15.10 - агент КГБ вбив С. Бандеру у Мюнхені.	
1963	лютий - голова УГКЦ митрополит Й. Сліпий прибув із заслання до Рима.	
1965	літо-осінь - велика хвиля арештів серед української інтелігенції.	
1972	січень-травень - нова хвиля арештів.	
1976	в Києві створено Українську групу сприяння виконанню Гельсінських угод.	

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1977	арешти членів Української групи сприяння.	
1979	створення Української Гельсінської групи; нова хвиля арештів.	
1981	нові арешти українських політичних діячів.	
1984	7.09 - смерть у Римі патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого.	
1985		11.03 - Генеральним секретарем ЦК КПРС став М. Горбачов, початок так званої "перебудови".
1986	26.04 - катастрофа на Чорнобильській АЕС.	
1987	серпень - відновлення видання журналу "Український Вісник".	
1988	літо-осінь - відзначення 1000-ліття хрещення Русі-України. літо - створення Української Гельсінської спілки. друга половина року - створення національних асоціацій, численні маніфестації; УГКЦ виходить з катакомб відродження УАПЦ. 21.06 - маніфестація у Львові за участю біля 50 000 чоловік.	
1989	16.02 - опубліковано програму Народного Руху України. травень-жовтень - численні масові маніфестації у різних містах України. 8-10.09 - установчий з'їзд Народного Руху України. 17.09 - від 150 до 300 тис. українців маніфестували у Львові за легалізацію УГКЦ і проти пакту Ріббентропа-Молотова. 21.10 - у Львові відновлено НТШ. листопад - визнання радянською владою УГКЦ.	

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1990	21.01 - "Людський ланцюг" зі Львова до Києва з нагоди річниці самостійності й соборності України. 15.03 - вперше у Стрию піднято на державній установі синьо-жовтий прапор. 18.03 - під час виборів до Верховної Ради (парламенту) демократичний блок здобув 25% мандатів. 16.07 - проголошено Декларацію про державний суверенітет України. 2-17.10 - голодування студентів у Києві.	31.01 - екзархат Російської Православної Церкви в Україні прийняв назву УПЦ.
1991	24.08 - Верховна Рада проголосила Акт незалежності України. 26.08 - припинено діяльність Компартії України. 4.09 - над будинком Верховної Ради піднято синьо-жовтий прапор. 1.12 - під час референдуму за незалежністю України голосувало 90,32% виборців. Президентом незалежної України обрано Леоніда Кравчука.	21.08 - Провал спроби державного перевороту в СРСР грудень - Росія визнала незалежність України й установила дипломатичні взаємини.
1992	1.01 - введення в обіг тимчасових грошей України - карбованців-"купонів". 15.01 - затверджено державний гімн України "Ще не вмерла Україна". 19.01 - затверджено тризуб малим гербом України. 8-9.08 - відзначення у Києві 50-річчя утворення УПА. 21-24.08 - Всесвітній форум українців у Києві.	

Продовження табл. 2.

Рік	УКРАЇНА	РОСІЯ
1993	20.07 - Рада Безпеки ООН визнала, що постанова ВР Росії щодо російського статусу Севастополя не має юридичної чинності. 23.03 - Україна підписала документи про партнерство й співробітництво з Європейським Союзом. 27.03 - вибори до Верховної Ради. 10.07 - Леонід Кучма обраний Президентом України.	9.07 - Верховна Рада Росії прийняла постанову, згідно з якою Севастополь оголошено "російським містом".
1994	8.02 - Україна підписала документи про співпрацю з НАТО в програмі "Партнерство заради миру".	
1996	16.03 - Україна засудила постанову Думи РФ як спробу певних кіл Росії реанімувати колишній СРСР, підкреслюючи, що такі дії становлять загрозу миру і стабільності в Європі і у світі; міжнародне товариство визнало, що рішення Думи РФ не має жодного юридичного значення.	15.03 - Дума Російської Федерації "агулювала" договір від грудня 1991 р. про розформування СРСР і утворення незалежних держав на території колишнього Союзу.

ЗМІСТ

Від автора	3
Геополітична візитівка	4
1. Географічне положення та склад населення	4
2. Людські ресурси, природні багатства і клімат	9
3. Ріки й міста	11
4. Національні герб, прапор і гімн	13
Походження назви "Україна"	14
1. Найдавніша історія	14
2. Середньовічна Україна	17
3. Відмінності в походженні і формуванні українського та російського народів	21
Історія	23
1. Княжа доба (813-1349)	23
Загальні історичні зауваження	23
Взаємини України з іншими країнами	26
Київ – мати міст "російських"?	28
Хрещення Росії?	29
2. Україна під Литвою та Польщею (1349-1648)	30
Загальні історичні зауваження	30
Козацька доба	32
3. Незалежна козацька держава (1648-1659)	36
4. Автономна держава (1659-1784)	38
Загальні історичні зауваження	38
Вивід прав України	39
5. Звичайна провінція Росії (1784-1917)	42
6. Австрійська провінція (1772-1918)	46
7. Україна та Європа	48
8. Україна – незалежна держава (1917-1920)	55
Революція 1917 року	55
Незалежність України.	
Українська Народна Республіка	56
Гетьманська держава. Німецька окупація	60
Відновлення Української республіки. Директорія	63

9. Новий період окупації (1920-1939)	67
Радянська Україна (1920-1939)	67
Західна Україна (1920-1939)	71
Карпатська Україна (1920-1939)	74
10. Друга світова війна (1939-1945)	77
Період з 1939 по 1941 роки	77
Німецька окупація (1941-1944)	79
1. Національний збройний опір	83
2. Повернення радянської влади	90
Чи співпрацювали українці з німцями?	91
Німецькі репресії, розстріли євреїв	94
Українські батальйони у Франції	96
Дивізія "Галичина"	97
Останні німецькі спроби	100
Українці в Польщі (1944-1947)	101
Україна під радянським режимом (1945-1991)	105
Україна – незалежна держава (від 1991 року)	111
 Українська мова	114
 Релігія	117
 Література	126
Письмо і книги в Україні	126
Література IX–XVIII ст	127
Класики української літератури	128
 Культура	131
Свідчення мандрівників і вчених	131
Декілька рис культури України і Росії	134
Ставлення до національних меншостей	135
Вихід з колоніальної системи	136
Українці у світовій культурі	138
Спорт	141
 Українська еміграція	143
Загальний огляд	143
Східна діаспора	146

Список скорочень	148
 Періоди державності та зв'язки України з	
Росією (Московією)	150
Доісторичний період	150
Історичний період	151

Володимир КОСИК

НАРИСИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНЦІВ

Комп'ютерне макетування
Оксана Дунець

Коректор
Лілія Івасенко

Дизайн обкладинки
Олени Рубановської

Технічний редактор
Роман Дунець

Підписано до друку 17.05.2002 р. з готових діапозитивів.
Формат 84x108/32. Папір офсет. № 1. Гарнітура «Таймс».
Офсетний друк. Ум. друк. арк. 9,24.

К 71 Косик В. М. Нариси історії України та українців. —
Івано-Франківськ: Прикарпатський університет імені
Василя Стефаника; Український вільний університет,
Видавництво «Лілея-НВ», 2002. — 174 с.

ISBN 966-668-001-7

ББК 63.3 (4 Укр) 624